

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1884

bron

Handelingen der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 19den Juni 1884, in het gebouw van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. E.J. Brill, Leiden 1884

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa002188401_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

**Handelingen der algemeene vergadering van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde
te Leiden,**

*gehouden aldaar den 19den Juni 1884, in het gebouw van de
Maatschappij 'tot Nut van 't Algemeen.'*

Tegenwoordig de Leden van het Bestuur: Dr. J.G.R. Acquoy, Voorzitter; Dr. W.N. Du Rieu; Dr. A. Kuenen; Dr. J.J. Prins; D. Hartevelt, Penningmeester; J.J. A.A. Frantzen, Secretaris-Bibliothecaris.

De Leden: Dr. M.F.A.G. Campbell; J. Tideman; S. van Deventer Jszn.; Dr. M. De Vries; Dr. H.G. Hagen; Dr. W. Scheffer; Mr. J.W. Staats Evers; P.J.B. C. Robidé van der Aa; P.M. Netscher; Mr. W.J. Baron d'Ablaing van Giessenburg; Th. M. Roest; Dr. J. Offerhaus Lzn.; Dr. H. Oort; A.W. Wybrands; G.H. Van Borssum Waalkes; C.J. Gonnet; Mr. Ch. M. Dozy; Mr. C. Krom; Dr. P.J. Blok; Dr. S. Cramer; Dr. P.L. Muller; Dr. J. Dozy; Dr. J.H. Gallée; J.H. Scheffer; Jhr. W.I.C. Rammelman Elsevier; F.S. Van de Pavord Smits; A.M.L. Rümke; Mr. T.H.F. Van Riemsdijk; Jhr. Mr. V.E. De Stuers; Mr. J.I. Van Doorninck; H.W.T. Tijdeman; Dr. Chr. J. Van Ketwich; Mr. A. Th.

Heijligers; Mr. C. Vosmaer; Mr. A.W. Jacobson; Dr. W.P.C. Knuttel; Dr. J. Dyserinck; L.D. Petit; D.F. Van Heyst; Dr. C.P. Tiele; A. Winkler Prins; Dr. J.J. Van Toorenenbergen; Dr. W. Francken Azn.; Dr. M. Th. Houtsma; Dr. W. Pleyte; Mr. M.G.L. Van Loghem; J.H. Hingman; T.H. De Beer; M. Kalff; C.N. Wybrands; F. Caland; W.J. Hofdijk; M.A. Gooszen; W. Th. Van Griethuyzen; J.H. Krelage; H. Bouman; Dr. A.T. Van Aken; Dr. M.J. De Goeje; Dr. J.H. Betz; H. Broese van Groenou; A.A. Vorsterman van Oijen; J. De Fremery; Dr. A.W. Bronsveld; Mr. O.W. Star Numan; Dr. W.H.D. Suringar; J.H. Meijer; Mr. C.H.B. Boot; J.G. Frederiks; Mr. W.P. Sautijn Kluit; Dr. R. Fruin; J. Craandijk; S.C. Van Doesburgh; P.A.M. Boele van Hensbroek; A.P.M. Van Oordt; A. Van Eck; Dr. D. De Loos; M. Nijhoff; Mr. H.D. Levyssohn Norman; Dr. J. Ten Brink.

[Toespraak van de voorzitter, Dr. J.G.R. Acquoy]

Te 11 uren opent de Voorzitter de vergadering met de volgende Toespraak:

MIJNE HEEREN!

Vóór alles een hartelijk welkom aan deze plaats!

Ik weet niet, welke natuurkundige of geschiedkundige wet verborgen is achter het feit, dat de jaarlijksche vergaderingen onzer Maatschappij plegen bezocht te worden door een aantal leden, dat zelden beneden de zeventig daalt en even zelden boven de tachtig zich verheft; maar ik acht het een verblijdend teeken van belangstelling onder de leden van een genootschap, zoo uitgebreid als het onze, wanneer, jaar in, jaar uit, een achtste hunner aan de algemeene vergadering deelneemt. Het is waar, onder de aanwezigen zijn vele leden uit Leiden, maar toonen ook dezen geen belangstelling door hunne tegenwoordigheid? Evenzeer is het waar, dat Amsterdam en Haarlem, 's Gravenhage en Rotterdam meer personen aanvoeren dan andere steden, maar hebben wij niet meestal het genoegen, ook leden uit Utrecht en Arnhem, Deventer en Zwolle, ja zelfs uit meer verwijderde plaatsen, in ons midden te aanschouwen? Niemand bewere, dat het geheim der talrijke opkomst schuilt in den maaltijd, die naar oud en goed gebruik op de werkzaamheden volgt. In 1879 werd er geen maaltijd gehouden; nochtans waren er acht en zeventig leden bijeen. Zelfs de stemming over de candida-

ten tot het lidmaatschap, die tot vóór drie jaren de voornaamste drijfveer tot het bezoeken van de algemeene vergadering kon heeten, is gebleken de ware oorzaak niet te zijn geweest: men heeft te huis gestemd, en is in even grooten getale ter vergadering opgekomen. Wat dan? M. Heeren, wij *gevoelen* iets voor onze Maatschappij. Onze tegenwoordigheid *bewijst*, dat wij iets voor haar gevoelen.

Men heeft weleens gezegd, dat de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde haren tijd heeft gehad. Welnu, dat zou na een meer dan honderdjarig eervol bestaan, op zichzelf geen schande wezen. Evenzoo heeft men gezegd, dat het eenige nut, wat zij tegenwoordig nog doet, gelegen is in hare rijke bibliotheek. Mij dunkt, als dit werkelijk zoo is, dan leeft zij toch niet te vergeefs. Voorts heeft men gezegd, dat de leden buiten Leiden alles laten aankomen op die van binnen, en dat die van binnen alle zorg overdragen aan de leden van het Bestuur. Gelukkig, dat men niet verder gaat en beweert, dat deze laatsten weer alles leggen op de schouders van den Voorzitter en den Secretaris, want dat zou bij hunne trouwe en nauwgezette plichtsbetrachting eenvoudig laster wezen. M. Heeren, wat wil men dan toch van ons? Vervullen niet sommigen onzer de spreekbeurten in de maandvergaderingen? Wonen niet gemiddeld twintig die vergaderingen bij? Komen er niet zeventig of tachtig ter jaarvergadering op? Steunen niet allen de Maatschappij met hunne geldelijke bijdrage? Werkt niet ieder op zijne beurt mede aan dat groot gedenkboek voor de letterkundige geschiedenis van Nederland, dat uit de levensberichten onzer afgestorven leden is saamgesteld en waarvoor volgende geslachten ons dankbaar zullen zijn? Wat mij betreft, ik acht dit alles niet gering.

Laat ons enkele der genoemde en daarmede verwante

zaken een weinig nader beschouwen. Het zal mij tevens gelegenheid schenken, uwe aandacht te vestigen op eenige punten, die in deze jaarvergadering opzettelijk moeten worden vermeld.

Zelfs de klagers en aanklagers erkennen, dat onze Maatschappij veel nut doet door hare bibliotheek, en noemen die bibliotheek eene zeer rijke. Inderdaad, zoo mag zij wel heeten. Thans vooral, nu de eerste aflevering van den Catalogus der Drukwerken in het licht is verschenen¹, zijn wij eerst recht in staat, ons een denkbeeld te vormen van hare buitengewone uitgebreidheid en bijzondere belangrijkheid. Waar zelfs degenen, die er dagelijks in verkeerden, verbaasd hebben gestaan over de verborgen schatten, die zij bij het te voorschijn halen van die veertig duizend boekwerken ontdekten, daar zal het niemand bevreemden, dat de reeds genoemde eerste aflevering van den Catalogus de verwachting van allen, die er kennis mede maakten, verre heeft overtroffen. Men zie er, om ten minste iets te noemen, de rijke afdeelingen der berijmde psalmen, der geestelijke liederen en der wereldlijke liedeboekjes eens op aan! Zelfs de talrijke letterkundige kleinigheden, die in persoonlijke boekerijen nauwelijks eene plaats zouden verdienen, geven aan deze genootschappelijke bibliotheek eene eigenaardige waarde. Alles te zamen

1 Om misverstand te voorkomen zij hier opgemerkt, dat de nieuwe Catalogus, bestaande uit drie gedeelten (Handschriften, Drukwerken, Nederlandsch Tooneel), van welke het 1ste en het 3de reeds vroeger het licht zagen en het 2de thans gedeeltelijk is afgedrukt, slechts aan die leden wordt toegezonden, die den ouden niet meer konden ontvangen of die in 1877 tegen den prijs van vier gulden op den nieuwen hebben ingeteekend. Mocht iemand dit destijds hebben verzuimd en den Catalogus alsnog tegen denzelfden prijs begeeren, zoo melde hij zich daartoe bij den Secretaris aan, die door het Bestuur gemachtigd is, aan zijn verlangen te voldoen.

zal eerst kunnen overzien worden, als ook de Nederlandsche dichtwerken der 18de en der 19de eeuw, het letterkundig proza, de werken over geschiedenis en oudheidkunde met zooveel meer nog, in den Catalogus zullen zijn opgenomen. Juist bij deze gelegenheid heeft menig uitgever, schrijver en dichter, daartoe aangezocht, op de meest welwillende en vrijgeveige wijze aangevuld, wat in onze verzameling ontbrak. Bijzonder verdienstelijk in dit opzicht maakte zich ook nu weer de Heer A.W. Sijthoff. Daarenboven heeft één onzer buitenlandsche leden, de Heer J. de Fremery, geheel uit eigen beweging eene sinds lang bestaande en vaak gevoelde leemte weggenomen, door ons een volledig exemplaar der beste uitgave van de werken der Duitsche Classieken te schenken. Aan de genoemde Heeren, en aan allen die ter verrijking van onze boekerij hebben bijgedragen, brengen wij bij deze onzen welgemeenden dank. Ook zij hebben alweder op treffende wijze getoond, dat zij iets overhebben voor de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde. Maar bovenal danken wij ons medelid, den Heer L.D. Petit, voor zijn onuitputtelijk geduld, zijn onvermoeibaren ijver, zijne liefdevolle toewijding, bij het beschrijven der boektitels, het ontwerpen van het plan, het persklaar maken van de copie en het verbeteren der drukproeven van dezen zoo wel doordachten en nauwkeurig bewerkten Catalogus. Wij wenschen hem met de uitgave der eerste aflevering van harte geluk, en wenschen hem toe, dat het hem gegeven worde, den arbeid, dien hij volijverig voortzet, even voortreffelijk te voltooien, als hij dien heeft begonnen.

Doet onze Maatschappij dagelijks veel nut met hare welvoorzene bibliotheek, en zal dit nut ongetwijfeld nog aanmerkelijk toenemen door het gebruik van den nieuwen Catalogus, zij heeft ook dit jaar niet nagelaten, door klei-

nere en grootere subsidiën de uitgave te steunen van werken, die voor de Nederlandsche taal- en letterkunde van wezenlijk belang zijn, maar die, bij een onvermijdelijk meer beperkt debiet, zonder dien steun niet zouden kunnen in het licht verschijnen. Het minder kostbare ga ik hier stilzwijgend voorbij. Slechts over het 'Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde', vanwege onze Maatschappij uitgegeven, wensch ik een enkel woord te zeggen. De Redactie, bestaande uit de Heeren Cosijn, Jonckbloet, Kern, Verdam en De Vries, heeft ook in den derden jaargang weder getoond, op haar post te zijn. Nevens de twee redacteuren De Vries en Verdam, die zelven uitvoerige bijdragen leverden, gaven onze medeleden Van Helten en Worp, Te Winkel, Frederiks en Moltzer belangrijke verhandelingen van linguïstischen en literarisch-historischen aard ten beste. Men zegge niet: dit gaat buiten de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde om; de genoemde geleerden zouden diezelfde opstellen toch wel hebben uitgegeven. Neen, M. Heeren! Als de Maatschappij geen steun had beloofd, het Tijdschrift zou niet zijn opgericht. Als de namen der door haar benoemde Redacteuren niet borg stonden voor de degelijkheid en wetenschappelijkheid van den inhoud, het zou in dit kleine land het noodig aantal inteekenaren niet vinden. En als onze medeleden, met welk een ijver ook bezielde, geene plaats vonden voor de kleinere vruchten hunner studie, die, hoe belangrijk op zich zelve, voor afzonderlijke uitgave meestal minder geschikt zijn, de lust zou hun allicht vergaan, om ze met zorg te kweeken en tot volle rijpheid te brengen. De invloed van goede tijdschriften is groot. Zij, meer dan omvangrijke werken, prikkelen tot bijzondere onderzoekingen, brengen een schat van kleinere wetenswaardigheden bijeen, en vestigen de aandacht op allerlei

nog onbekende punten. Zij zetten velen aan den arbeid, moedigen aan om in schrift te brengen, wat men voor zich zelve reeds weet of althans meent te weten, en dwingen tot eene nauwgezetheid van nasporing en eene nauwkeurigheid van teboekstelling, verre boven hetgeen meestal noodig wordt geacht voor aantekeningen, die alleen tot eigen gebruik, en voor opstellen, die slechts voor de portefeuille bestemd zijn. Onze Maatschappij, door een tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde te doen uitgeven, doet inderdaad iets voor die beide, en de Redacteurs, die het met ijver besturen, en de leden, die er hunne bijdragen aan schenken, doen iets voor h a r .

Dat doen ook zij, die ons den treurigen plicht jegens onze afgestorvene leden helpen vervullen. Tot het jaar 1847 bestond de gewoonte, dat de Voorzitter in zijne toespraak ter opening van de algemeene vergadering niet slechts eenige woorden wijdde aan de nagedachtenis dergenen, die in den loop des jaars aan de Maatschappij waren ontvallen, maar dat hij min of meer uitvoerige levensberichten aangaande elk hunner in het bijzonder in zijne rede invlocht. Een mijner voorgangers in het voorzitterschap, de Hoogleraar N.C. Kist, was de eerste, die een anderen weg betrad. In zijne toespraak van 1848 herdacht hij kortelijk en kenschetste hij in weinige trekken de ontslapen leden, maar de biographieën, ofschoon door hemzelven gesteld, bracht hij naar eene breede bijlage over. In 1849 andermaal president zijnde, deed hij het voorstel, de door hem ingevoerde verandering te bestendigen, in dier voege echter, dat niet de Voorzitter uitsluitend met het stellen der levensberichten wierd belast, maar dat, telkens bij het overlijden van een der leden, een der overige, met de levensomstandigheden en letterkundige werkzaamheden des overledenen meer bijzonder

bekend, zou worden uitgenoodigd, om zulk een levensbericht te vervaardigen. Dit voorstel werd algemeen goedgekeurd; voor de dertien in dat jaar afgestorven leden werden dertien berichtgevers benoemd, en sedert is dat in hoofdzaak zoo gebleven. Daaraan hebben wij die rijke, ik mag wel zeggen éénige verzameling van necrologieën te danken, die eenmaal de voornaamste bron voor de geschiedenis onzer letterkundigen gedurende de tweede helft der negentiende eeuw wezen zal. Aan die verzameling hebben ook nu weer vele medeleden, door het Bestuur daartoe uitgenoodigd, met de piëteit, die men aan de dooden, en de waarheidsliefde, die men aan de geschiedenis verschuldigd is, hunne bijdragen geleverd of toegezegd. Want helaas - hoe kan het anders in een genootschap, zoo talrijk als het onze - ook dit jaar heeft weer de dood ons menigeen ontrukkt, dien wij gaarne langer hadden behouden, menigeen ook, van wien wij naar menselijke berekening niet hadden verwacht, dat hij ons nu reeds ontvallen zou. Terwijl ik dit zeg, staat de krachtige figuur van Mr. S.C.J.W. van Musschenbroek mij levendig voor den geest. In de maandvergadering van October nam hij nog deel aan de benoeming van een Voorzitter; in die van December bracht de Voorzitter eene welverdiende hulde aan den man, die reeds bijna vier weken rustte in het graf. Nevens hem verrijst voor mijn oog de tengere gestalte van Mr. A.D. de Vries, wiens jonkheid een waarborg scheen voor een langer leven. Met weemoed denk ik aan hem. Wat had die jonge man met dat wetenschappelijk hoofd en dat kunstlievend hart, met die stalen werkkraft en die nobele toewijding, bij het vele, dat hij gedaan heeft, nog veel kunnen doen! En naast dezen jeugdige de mannen van hoogen, deels zéér hoogen leeftijd, de philanthropische J. van Leeuwen, de

eerwaardige A.C. Quant, de veelzijdig gevormde Mr. D.J. Scherer, de voor het lager onderwijs zoo verdienstelijk J.H. Behrns, de geschiedkundige Mr. D. Veegens, de letterkundige J.K. Drossaart, de staathuishoudkundige Mr. B.W.A.E. Baron Sloet tot Oldhuis, de in verschillende staatsbetrekkingen zoo hoog gewaardeerde Mr. J.A. Philipse, de in den boekhandel vergrijsde G.T.N. Suringar. En alsof er van allerlei leeftijd in dit jaar moesten vallen, - tot de overledenen behooren ook de degelijke N.C. Balsem, als Redacteur der 'Mannen van beteekenis' aan allen bekend, de vruchtbare J.M.E. Dercksen, wiens veelzijdige aanleg zich in zoo menig letterkundig voortbrengsel openbaarde, en de eenvoudige C.H. Dee, die de geschiedenis van Rijnland zoo gelukkig beoefende en aan het regelen van de bouwstoffen voor het 'Woordenboek der Nederlandsche taal' zooveel toebracht.

Deze allen ontvielen ons in het Vaderland. Maar ook daarbuiten hebben wij zware verliezen geleden. Wel is waar zijn die verliezen slechts vier in getal¹, maar twee der vier wegen op tegen vele, wijl zij ons Conscience en Heremans doen betreuren. Conscience en Heremans; de een Eerelid, de ander Buitenlandsch Lid, maar beiden sieraden van onze Maatschappij; de een meer geniaal, de ander meer talentvol, maar beiden woekerende met de gaven, hun geschonken; de een kunstenaar bij Gods genade, de ander geleerde door menschelijke vlijt, maar beiden vol geestdrift voor het edele en goede; de een de taal knedende, de ander haar ontledende, maar beiden bezielend en bezielend, waar het de eer gold van het hun dierbaar Vlaamsch en den triomf der hun heilige Vlaamsche be-

1 Dr. Julius Wegeler te Coblenz, Prof. K. Müllenhoff te Berlijn, Hendrik Conscience te Brussel, en Prof. J.F.J. Heremans te Gent.

weging. Conscience en Heremans; beiden naar het lichaam gesloopt door ongeneeslijke kwalen, maar naar den geest krachtig levende in de dankbare herinnering van hun volk. M. Heeren, laat ons hulde doen aan deze groote dooden! Leggen wij in gedachte een krans op hun graf!

Bij hetgeen onze Maatschappij reeds gewoon was te doen, heeft zij in de laatste tijden eene nieuwe levenstaak vrijwillig op zich genomen. Als ik daaraan denk, dan moet ik zeggen: wij leven snel. Slechts twee jaren is het geleden, dat hier door het toenmalig Bestuur een voorstel werd gedaan tot bevordering van de belangen der Nederlandsche taal en letterkunde in de Transvaal. Zooveel wij daarbij tegenwoordig waren, herinneren wij ons ongetwijfeld, met welk een gloed onze De Vries het voorstel toelichtte, en met hoeveel geestdrift het besluit werd genomen, eene bibliotheek van goede Nederlandsche boeken bijeen te brengen, bij voorkeur de beste voortbrengselen onzer letterkunde uit de 17de, 18de en 19de eeuw, alsmede populair-wetenschappelijke boeken, in goed Nederlandsch geschreven, ten einde die aan te bieden aan het Bestuur der Transvaalsche Republiek. Tevens weten wij uit de toespraak van den Voorzitter ten vorigen jare, dat eene Commissie van uitvoering, bestaande uit de Heeren De Vries, Fruin, Hartevelt en Kern, de handen terstond krachtig aan het werk heeft geslagen, zoodat reeds tegen het einde van Maart 1883 zeven wel gevulde en goed gesloten kisten met ongeveer twee duizend net ingebonden boekdeelen naar de Transvaal zijn afgezonden. Tot algemeene blijdschap deelde de Heer De Vries daarenboven uit een pas ontvangen brief aan de vergadering mede, dat de kisten in goeden staat

te Durban waren aangekomen en vandaar verder verzonden.

Ik moet erkennen, M. Heeren, dat wij spoediger uit Durban, dan uit Pretoria bericht hebben gehad. Door het verloren gaan van een brief - uit het verslag van onzen Secretaris zal u straks blijken, dat wij niet zeer gelukkig zijn in onze correspondentie met de Transvalers - heeft het van Juni tot Januari geduurd, eer wij iets naders van de boeken vernamen, en tot Maart, eer wij officieele mededeeling aangaande de ontvangst van ons geschenk verkregen. Maar toen ook was die mededeeling zoo zeker mogelijk. Wij ontvingen haar in deze zaal van de Heeren Gedeputeerden zelven, bij monde van één hunner, den Heer Du Toit, die bij het ontpakken der boeken was tegenwoordig geweest en het plaatsen daarvan in de kasten persoonlijk had geregeld. De nadere bijzonderheden zal onze Secretaris u zoo aanstonds vermelden. Ik heb aan het gesprokene nog slechts toe te voegen, dat de zaak beschouwd mag worden als tot dusverre volkomen gelukt. De Commissie heeft eer van haar werk, en van ganscher harte brengen wij haar onzen dank. Door haren arbeid heeft onze Maatschappij in de Transvaal terstond een eervollen naam verworven. En waar zij met onverflauwden ijver bezielde is, om het aangevangen werk verder voort te zetten, daar mogen wij verwachten, dat zij het ook met eere voltooien zal. Maar wij dan ook, dat wij haar blijven steunen, steunen met waarlijk goede en wèl ingebonden boeken, steunen vooral ook met geld. Daartoe doe ik een beroep op de welwillende medewerking van al onze leden, met name ook op die van de Heeren uitgevers in ons midden, die - het zij ter eere van onze Maatschappij gezegd - tot de grootste en degelijkste van ons vaderland behooren. Ja waarlijk, Heeren uitgevers onder onze leden, als gij van de door u uitgegeven of nog uit te geven werken

diegene toezondt, welke naar uw oordeel en dat der Commissie aan het doel konden beantwoorden, gij zoudt niet slechts de volksontwikkeling in de Transvaal bevorderen, maar ook onze Maatschappij, die aldaar het Nederlandsch element wil helpen handhaven, zeer aan u verplichten. Zie, dat is voor ons allen, en bij uitnemendheid ook voor u, een middel te meer, om belangstelling te toonen in de Maatschappij, die getoond heeft belang te stellen in ons, door ons tot hare leden te benoemen.

M. Heeren, 13 Maart ligt reeds meer dan drie maanden achter ons, maar wat op dien dag in deze stad en in deze zaal is geschied, staat allen, die het hebben bijgewoond, ongetwijfeld nog levendig voor den geest. Wat mij betreft, zoo dikwijls ik er aan denk, treedt het mij voor de oogen met eene klaarheid, alsof ik het andermaal in werkelijkheid aanschouwde. Ik zie weer het stille Leiden in feestgewaad, de kalme burgerij in geestdrift, de studeerende jongelingschap op uitnemende wijze beantwoordende aan hare diep gevoelde roeping, om de eervolle traditiën van het Leidsch studentencorps te handhaven door woord en daad. Ik zie weer de notabele ingezetenen van Leiden vereenigd aan den disch, de getabberde mannen der wetenschap in de Senaatskamer der Universiteit, de leden onzer Maatschappij in de zaal, waar wij ook thans zijn vergaderd. En overal, als op het middelpunt van den zich telkens veranderenden kring, rust mijn oog op de Afgevaardigden der Zuid-Afrikaansche Republiek. Wat is het toch, waardoor die eenvoudige mannen ons zoo zonderling aandoen? Het indrukwekkende hunner kloeke gestalten? De betoovering van den roem hunner heldhaftigheid? De echt Nederlandsche sympathie voor hunne ontembare vrijheidszucht? Onze verwantschap met het volk, door hen vertegenwoordigd? De gedachte aan onze

vaderen, die in dat volk als het ware zijn herleefd? Het frisch en verfrisschend denkbeeld van een wordenden staat? Ongetwijfeld werkt dit alles mede tot den eigenaardigen indruk hunner verschijning. Maar even ongetwijfeld hebben wij hier te erkennen den machtigen invloed van fierheid op een eigen karakter. Want hoe minder die mannen doen als wij en spreken als wij, des te meer grijpen zij ons aan. Vraagt gij waarom? Omdat wij dán het diepst gevoelen: zij vertegenwoordigen iets; zij beteekenen iets; zij zijn iets; zij z i j n iets, wijl zij zichzelf d u r v e n wezen.

Doch ik dwaal af. Sprekende over de officiëele mededeelingen aangaande de ontvangst van onze boekverzameling in de Transvaal, ben ik afgeleid door de mannen, die ons deze mededeelingen brachten. Laat mij liever iets verhalen, dat, ofschoon eveneens aan de herinneringen van 13 Maart ontleend, beter in onzen genootschappelijken gedachtenkring past. Aan den avond van dien dag had ik met een der Transvaalsche Heeren een gesprek over de taal van zijn land en over alles, waartoe dit onderwerp vanzelf aanleiding moest geven. Bij die gelegenheid trof mij de volgende opmerking: 'Als u den Staatspresident hoordet bidden, dan zoudt u alles verstaan, want dan spreekt hij bijbeltaal'. Mijn vriendelijke zegsman, wiens beminnelijke eenvoudigheid en eerbiedwaardige karaktervastheid een blijvenden indruk op mij maakten, vermoedde niet, welk een licht hij door die weinige woorden voor mij deed opgaan. Het Nederlandsch, vóór twee eeuwen naar Zuid-Afrika overgebracht, heeft zich daar op eigene wijze ontwikkeld. Aan zichzelf overgelaten, heeft het niet alleen geen gelijken tred gehouden met de taal in het Moederland, maar is zelfs in hoofdzaken afgeweken van hare spraakkunstige vormen, niet ongelijk aan een in 't wild groeienden tak van een overigens met zorg gekweekten

boom. De verbastering is zóó groot geworden, dat het Transvaalsch slechts met moeite door een Nederlander, en het Nederlandsch evenzeer met moeite door een Transvaler kan worden verstaan. Maar de oude Bijbel, de eerwaardige Staten-vertaling is de schakel tusschen de twee talen gebleven. Die Bijbel, even onveranderd als de God, dien hij predikt, heeft de kennis van het echte Nederlandsch in Zuid-Afrika bewaard. Met de liefde voor de H. Schrift, aan het voorgeslacht eigen, hebben de geuzenzonen daar ginds den Bijbel in hun geheugen opgenomen, en de Bijbeltaal is voor hen geworden de taal des geloofs. Spreek het Nederlandsch in bijbelsche woorden, en de Transvaler begrijpt u. De Transvaler bidde, en gij verstaat wat hij zegt. Wonderbare roeping der H. Schrift! Zij heeft niet slechts volgens hare rechtstreeksche bestemming het Christendom bewaard en de vroomheid gevoed, maar ook schrijftalen gevormd en spreektaal onderhouden. De Staten-overzetting zal in de Transvaal het middel blijken, waardoor onze Nederlandsche letterkunde verstaanbaar is ook voor hen, die haar anders niet zouden kunnen begrijpen. Te gelijk met onze zeven kisten met boeken ging er vanwege het Nederlandsch Bijbelgenootschap ééne met bijbels van hier naar Pretoria. Die ze afzonden, zullen wel niet gedacht hebben aan de taalkundige beteekenis van dit schijnbaar toevallig feit.

Laat ons dan maar voortgaan op den ingeslagen weg! Onze Maatschappij heeft in de Transvaal een nieuwen werkkring gevonden. Ja, meer dan één arbeidsveld ligt voor haar in Zuid-Afrika open. Als hare leden haar blijven steunen, dan zal zij groote dingen kunnen doen ter handhaving en uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied. Ik wenschte wel, dat velen antwoord gaven op de roepstem, die ook weer heden tot hen uitgaat, Ook hier

zou eendracht macht kunnen maken. Mocht iemand vragen: 'Wat kan ik voor de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde doen?', wij zullen antwoorden: 'Help haar, het Nederlandsch element in de Transvaal, den Oranje-Vrijstaat en overal waar het nog gevonden wordt, voor den ondergang bewaren en tot breeder ontwikkeling brengen; dit doende, zult gij iets voor haar zelve hebben gedaan'.

En is daarmee dan alles volbracht? Wij weten wel beter. Op verschillende wijzen moet zij worden geholpen. Geen harer leden, of hij is in staat, iets voor haar te verrichten. Alles wat krachtiger leven in haar midden kan verwekken, alles wat de belangstelling in haar streven kan verhoogen, alles wat de eer van haren naam kan bevorderen, alles wat de door haar uit te geven werken meer belangrijk kan maken, alles wat haar beter kan doen beantwoorden aan haar taal- en geschiedkundig doel, is een middel, om te toonen, dat wij iets voor haar gevoelen. Gij, Leidsche leden, woont getrouw hare maandvergaderingen bij, want de veelheid der hoorders is de aanmoediging der sprekers. Gij, leden van buiten deze stad, komt op die vergaderingen eene voordracht houden, want de verscheidenheid der sprekers is de verfrissing der hoorders. Wie iets heeft voor onze 'Handelingen en Mededeelingen', dat hij het zende. Wie eene bijdrage voor het 'Tijdschrift' kan leveren, hij houde haar niet terug. Wie geroepen wordt tot de weemoedige taak, het leven van een afgestorven medelid te beschrijven, hij onttrekke zich niet aan dezen arbeid der liefde. Niemand geve iets uit, of hij schenke een exemplaar aan onze bibliotheek. Is iemand in staat, handschriften te bewerken, hij make van de onze gebruik. Wij hebben nog genoeg, dat op de uitgave wacht. Nog vóór weinige maanden zijn onze mid-

deleeuwsche schatten vermeerderd door den aankoop van een kostbaar handschrift, waaraan nu reeds ons medelid, de Hoogleraar Gallée, in de jongste aflevering van het 'Tijdschrift' de keurige Historie van Griseldis in het Nedersaksisch heeft ontleend. Het is mij niet mogelijk, hier alles te noemen. Dat is ook niet noodig. Mijn doel is alleen, de aandacht te vestigen op het vele en velerlei, dat voor onze Maatschappij door hare leden kan worden gedaan. Een iegelijk neme voor zijn deel, wat hij meent het best te kunnen volbrengen. Zoo kome door de vereenigde werkzaamheid van velen iets groots en blijvends tot stand! Geen aangenamer gang ter algemeene vergadering, dan wanneer men zich bewust is, in den loop van het genootschappelijk jaar iets voor de Maatschappij te hebben gedaan.

M. Heeren, hier zou ik kunnen eindigen. In gewone omstandigheden zou ik het ook zeker doen. Eene zeer buitengewone evenwel dringt mij, nog eenige woorden tot u te richten. Geen onzer, die den jongsten tijd niet in angstige bezorgdheid heeft doorgebracht ter wille van het Koninklijk Huis en van geheel het Vaderland. Maar, Gode zij dank, de slag, die ons dreigde, schijnt afgewend. Vijf jaren geleden waren de eerste woorden, door den toenmaligen Voorzitter onzer Maatschappij in hare jaarvergadering gesproken, woorden van innigen rouw over het afsterven van 's Konings oudsten Zoon, die weinige dagen te voren aan Nederland was ontvallen. Heden mogen de laatste woorden mijner toespraak woorden zijn van dankbare blijdschap over de aanvankelijke redding van 's Konings jongsten Zoon, die dezer dagen als ten tweeden male aan Nederland geschonken is. M. Heeren, laat ons

niet overgaan tot de genootschappelijke werkzaamheden, waartoe deze dag ons roept, alvorens ons te hebben vereenigd in den hartgrondigen wensch voor het spoedig en volkomen herstel van ons Eerelid, Z.K. Hoogheid Prins Alexander, Kroonprins der Nederlanden!¹.

1 Weinig vermoedde ik bij het uitspreken van deze levendig toegejuichte woorden, dat de Doorluchtige kranke twee dagen later schier plotseling bezwijken zou.

I.

Nadat op verzoek van den heer Campbell, namens de Vergadering, de Voorzitter zijne rede voor de Handelingen heeft afgestaan, leest, volgens het voorschrift der wet, de Secretaris, de heer J.J.A.A. FRANTZEN, het volgende:

Verslag van de lotgevallen der Maatschappij gedurende het jaar 1883-1884.

MM. HH.

Staat mij toe, voor eenige oogenblikken Uwe welwillende aandacht te vragen voor een kort verslag van hetgeen in het afgelopen jaar door de Maatschappij is gedaan en ondervonden.

In de vorige Jaarvergadering werd door U in de plaats van Dr. R. Fruin, die volgens het voorschrift der Wet in October 1883 aftrad, tot Lid van het Bestuur benoemd Dr. H. Kern, die zich deze keuze heeft laten welgevallen. Tot Voorzitter werd in de Maandelijksche Vergadering gekozen Dr. J.G.R. Acquoy, die als zoodanig deze Vergadering heeft toegesproken en haar verder zal leiden. Dezelfde Vergadering benoemde tot Lid der Bibliotheek-Commissie Dr. W.N. Du Rieu, die deze taak, reeds sinds jaren door hem vervuld, bereidwillig weder op zich nam. In de volgende maand werd tot Lid der Historische Commissie verkozen Dr. P.J. Blok, welke deze benoe-

ming aannam en zich tevens met het Secretarisschap belastte.

Onze Maatschappij heeft in het afgelopen jaar de volgende 14 binnenlandsche Leden door den dood verloren:

Mr. D.J. Scherer te Haarlem, (lid sinds 1851).

A.C. Quant te Leiden, (1873).

P.K. Drossaart te Vlaardingen, (1875).

Mr. S.C.J.W. Van Musschenbroek te Leiden, (1880).

J.A. Behrns te Franeker, (1855).

J. Van Leeuwen te Colijnsplaat, (1851).

Mr. A.D. De Vries te Amsterdam, (1880).

J.M.E. Dercksen te Leiden, (1863).

N.C. Balsem te Langezwaag, (1878).

Mr. D. Veegens te 's-Gravenhage, (1843).

G.T.N. Suringar te Leeuwarden, (1876).

C.H. Dee te Leiden, (1880).

Mr. J.A. Philipse te 's-Gravenhage, (1860).

Mr. B.W.A.S. Baron Sloet tot Oldhuis te Zwolle, (1837). terwijl vier Leden voor het lidmaatschap hebben bedankt.

Van de volgende buitenlandsche Leden is het overlijden ter kennis van het Bestuur gekomen:

Het Eerelid H. Conscience te Brussel (Lid sinds 1844; tot Eerelid benoemd in 1881).

Dr. J. Wegeler te Coblenz, (1873).

Prof. Dr. J.F.J. Heremans te Gent, (1861).

Prof. Dr. K. Müllenhoff te Berlijn, (1858).

Van de meeste der zooeven genoemde binnenlandsche Leden zijn de levensberichten deels toegezegd, deels reeds ontvangen. Zij zullen dus opgenomen worden in den bundel van dit jaar, die ook de levensschetsen van eenige vroeger overledene, doch nog niet beschrevene leden zal bevatten. Overigens is het U bekend, dat, wanneer er

reeds eene, uit een letterkundig oogpunt voldoende biographie van een onzer Medeleden verschenen is, met name in de Jaarboeken der Koninklijke Academie, de Maatschappij met eene verwijzing daarnaar meent te kunnen volstaan.

De door U ten vorigen jare benoemde nieuwe Leden hebben allen het hun aangeboden lidmaatschap aanvaard.

De Mededeelingen zullen dit jaar slechts een kort opstel van Mr. W.B. Berg van Dussen Muilkerk bevatten, waarin eenige punten, betreffende de biographie van Nijenborg door Hooft van Iddekinge, nader worden toegelicht.

Aangezien ook dit jaar geen begin kon gemaakt worden met den druk van den Catalogus, is door U in de vorige vergadering besloten, de beschikbare gelden van het Fonds, zoover noodig, tot steuning van het Tijdschrift te gebruiken, en overigens aan het Bestuur vrijheid te laten, om naar gelang van omstandigheden te handelen. Dientengevolge zijn die gelden alleen voor het Tijdschrift besteed geworden, waarvan thans drie jaargangen zijn verschenen.

Wat de Maandvergaderingen betreft, kan ik ook nu weder met genoegen vermelden, dat die door de Leden binnen deze stad woonachtig, vrij getrouw werden bezocht, terwijl er voor elke dezer bijeenkomsten een spreker werd gevonden. Vergunt mij, U omtrent hetgeen daar verhandeld werd iets naders medetedeelen.

De heer Blok sprak naar aanleiding van hetgeen door Busken Huet omtrent Lucas van Leiden gezegd wordt, namelijk dat hij noch voorgangers, noch navolgers gehad heeft, over de ontwikkeling der kunst in Holland in de 15de eeuw en ging daarbij de verschillende takken van kunst en kunstnijverheid na, die in die streken zijn beoefend geworden.

Door den heer Acquoy werd de vraag omtrent den schrijver van de *Imitatio Christi* behandeld. Hij gaf een overzicht van den daarover gevoerden pennestrijd en den tegenwoordigen stand van het vraagstuk, waarna hij, o.a. op grond van de handschriften en de getuigenis van tijdgenooten en uit de Hollandismen van het werk zelve, aantoonde, dat niemand anders dan Thomas a Kempis de schrijver kan zijn.

De heer Land onderhield de Vergadering over het Luitboek van Ds. Smoutius, op grond waarvan hij ons een denkbeeld trachtte te geven van Hollandsche huismuziek in de 17^e eeuw. Hij besprak achtereenvolgens het leven van Smoutius, de in zijn tijd gebruikelijke muziekinstrumenten, voornamelijk de luit en de daarbij behorende tabulatuur, en stond dan langer stil bij de Nederlandsche liederen van het Luitboek in verband met de Fransche, Engelsche en Duitsche volks- en gezelschapslieder, zoomede bij de geliefkoosde danswijzen van dien tijd.

Van den heer Fruin hoorden wij eene mededeeling over de oude verhalen omtrent den, nu 300 jaren geleden, moord van Prins Willem I. Het zou overbodig zijn, U een kort verslag daarvan te geven, aangezien deze verhandeling, zooals U bekend zal zijn, later door den heer Fruin in *De Gids* is geplaatst en dus voor een ieder toegankelijk is.

Hoogst aangenaam is het mij, ook dit jaar weder te kunnen mededeelen, dat een onzer Medeleden van buiten deze stad van zijne belangstelling in onze Maatschappij heeft doen blijken door in eene der maandelijksche bijeenkomsten het woord te voeren. Dr. Johs. Dyserinck uit Vlissingen deelde ons de uitkomst zijner onderzoekingen mede omtrent het leven en de geschiedenis der bekende

schrijfster Betje Wolff. Hij besprak hare verhouding tot hare bloedverwanten en vrienden en den invloed, dien dezen op de vorming van haar karakter en hare levensbeschouwing hebben geoefend. Bij de behandeling harer gedichten liet hij ons een blik slaan in haar geestelijk leven en trachtte te doen uitkomen, dat zelfbeheersching het doel van haar streven geweest is.

De heer Kern eindelijk vestigde de aandacht der Vergadering op het Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal door Dr. J. Franck, waarvan juist de eerste aflevering was verschenen. Hij bracht den schrijver hulde voor zijn verdienstelijken arbeid, en behandelde, zonder critiek op het werk te willen geven, eenige artikelen, ten opzichte waarvan hij van Dr. Franck in zienswijze verschilde.

Thans rest mij nog, U een en ander mede te deelen omtrent het bezoek, door de Deputatie der Zuid-Afrikaansche Republiek aan onze Maatschappij gebracht. Zij deed dit tijdens hare aanwezigheid hier ter stede als genoodigde van het Leidsche Studentencorps op Donderdag den 13^{den} Maart 1884.

De betrekking, waarin onze Maatschappij tot de Transvaal getreden was door de aanbieder eener volksbibliotheek, deed natuurlijk van weerszijden den wensch ontstaan, bij gelegenheid van het bezoek der Deputatie een persoonlijk onderhoud te hebben. Dientengevolge had het Bestuur reeds lang vóór hare komst hier te lande het plan beraamd, om te trachten haar tijdens haar verblijf in Nederland zijne opwachting te maken. Dadelijk op den dag van hare aankomst te 's-Gravenhage werd dan ook door het Bestuur een gereedliggend schrijven van verwelkoming aan haar afgezonden, waarin tevens de wensch werd geuit, haar persoonlijk te ontmoeten. Door een

ongelukkig toeval echter is deze brief, volgens een latere mededeeling der Deputatie zelve, onder andere papieren geraakt, en dus eerst in handen gekomen, toen reeds eene later ontvangen uitnoodiging van het Leidsche Studentencorps door haar was aangenomen. Het gevolg van dit alles was, dat onze bijeenkomst met de Deputatie slechts kort kon zijn. Zij had op bovengenoemden dag des namiddags te kwart vóór drieën in deze zaal plaats. De Leidsche Leden waren door eene circulaire van den Secretaris uitgenoodigd tegenwoordig te zijn. Een veertigtal had aan die uitnoodiging gevolg gegeven, terwijl ook enkele Leden van buiten tegenwoordig waren. Bij de Leden van het Bestuur hadden zich ook die der Commissie voor de Transvaal-Bibliotheek, de Heeren Fruin en De Vries, gevoegd.

Toen de Gedeputeerden, de Heeren Kruger, Smit en Du Toit, en hunne Secretarissen, de Heeren Esselen en Eloff, vergezeld door den Senaat van het Leidsche Studentencorps, aan het Nutsgebouw aankwamen, werden zij aan den ingang ontvangen door de Bestuursleden Prof. Kuenen, Prof. Prins, Dr. Du Rieu en den Secretaris, en de zaal binnengeleid. Hier verwelkomde de Voorzitter, Prof. Acquoy, hen met de volgende toespraak:

Mijne Heeren, Afgevaardigden der Zuid-Afrikaansche Republiek!

Namens de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde heet ik U hartelijk welkom in haren kring.

De Maatschappij, Mijne Heeren, is eene republiek, en mij dunkt, bij dat woord zal er iets trillen in Uwe harten. Zij is eene vreedzame republiek, zooals ook de Uwe wil wezen en, gelijk wij vertrouwen, ook blijven zal. Eene letterkundige republiek is zij, die zich de bevordering der

Nederlandsche taal en letterkunde, der Nederlandsche geschied- en oudheidkunde ten doel stelt. Hoewel zij haar zetel heeft te Leiden, strekt zij zich over gansch Nederland, ja ook buiten Nederland uit, daar zij alle beoefenaars en bevorderaars der Nederlandsche taal en geschiedenis gaarne opneemt onder hare leden.

Nu zou het op haar weg hebben gelegen, reeds lang, zeer lang geleden, te denken aan Uw volk, zich daarmede in betrekking te stellen, het op de hoogte te brengen en te houden van de letterkunde in Nederland. Maar helaas, zij heeft dat niet gedaan. Zij deed, wat heel Nederland deed: zij heeft Uw volk vergeten.

Toen hebt Gij zelven haar gedwongen, aan U te denken. Er kwam een gerucht tot ons, dat eene machtige natie Uw land had genaast. Weldra volgde het bericht, dat Gij naar de wapenen hadt gegrepen. En niet zeer lang daarna ontvingen wij de tijding, dat Gij in de kracht Gods hadt overwonnen! Mijne Heeren, Gij kunt U nauwelijks een denkbeeld maken van onze verrukking, nu wij U heden voor ons zien, U, Staatspresident Kruger, U, Generaal Smit, U, helden en vertegenwoordigers der helden van de Transvaal!

Gij hebt ons dan gedwongen, aan U te denken. Terwijl wij hier in Nederland geschiedenis s c h r e v e n , hebt Gij daar in Afrika geschiedenis g e m a a k t . Terwijl wij onze taal onaangevochten mochten behouden, hebt Gij, door er voor te vechten, de Uwe gehandhaafd. En terwijl wij schier waanden, dat het Nederlandsch tot een klein deel van Europa beperkt was, hebt Gij ons herinnerd, dat het ook in een groot deel van Afrika nog leeft.

Mijnheer de Staatspresident, Gij hebt onlangs te Amsterdam het geheim van den oorlog en tevens van de overwinning geopenbaard. 'Geloof en taal', zeidet Gij,

‘daarin was alles opgesloten’. Wij nemen dit gaarne aan. Een volk, dat zijne taal niet eert, eert ook zich zelf niet, en is rijp voor annexatie. Een volk, dat niet op God vertrouwt, heeft ook geen zelfvertrouwen, en, indien het nog strijdt, het valt in den strijd. Geloof en taal - zij zijn veel nauwer verbonden, dan men gewoon is te denken. Eene taal sterft niet, zoolang een volk daarin bidt.

Mijne Heeren, Gij zelve zijt onze getuigen, dat, toen Gij ons eenmaal aan U hadt herinnerd, de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde zich gehaast heeft, U een blijk van belangstelling te geven. In deze zelfde zaal, waar zij hare maand- en jaarvergaderingen pleegt te houden, heeft zij besloten, den grondslag te leggen tot eene volksbibliotheek in de Transvaal. Dat besluit is met geestdrift genomen, en door de daartoe benoemde Commissie met toewijding volbracht. Zij zal het ook verder met liefde volbrengen. Nog vóór weinige dagen was er groote blijdschap binnen deze muren, wijl één onzer uit den mond van één Uwer had vernomen, dat het gezondene met hooge waardeering was ontvangen, en aanvankelijk reeds op veelbelovende wijze aan zijne bestemming voldeed.

Mijne Heeren, Gedeputeerden, alles gaat niet ineens, en Gij, Staatspresident Kruger, zijt ook de man niet, om alles ineens te eischen. Maar dit wenschen wij Ulieden toe: Moge onder het wijs beleid van den Heer Superintendent Du Toit de zaak van het volksonderwijs in de Zuid-Afrikaansche Republiek voorspoedig zijn en rijk gezegend. Groeie en bloeie de kennis onzer oude moedertaal in Uw verjeugdigd vaderland! Sta er ten Uwent een man op, die den roemrijken vrijheidsoorlog van 1881 naar waarheid en waarde beschrijft! Verwekke God een dichter onder U, die de kinderen zijns volks dwingt te luisteren

naar zijn lied, en ze bezielt met hooge en heilige gedachten! Voor de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde zal het op hare jaarvergadering een feestelijk oogenblik zijn, als zij den zoodanige mag benoemen tot buitenlandsch lid.

Voor het tegenwoordige heb ik U nog slechts te danken voor Uwe komst aan deze plaats. De banden, reeds vroeger gelegd, zijn er te inniger door geworden. Twijfelt er niet aan, zij zullen nooit weer worden verbroken.

De Nederlanders en de Transvalers, waaraan zijn zij gelijk, en waarmede zal ik hen vergelijken? Twee broeders, zonen van eenzelfde moeder, verloren elkander een tijd lang uit het oog. Maar de een bedreef daden, waaraan de ander hem herkende. 'Vleesch van mijn vleesch, bloed van mijn bloed', riep hij uit. En zij gaven elkander de hand, en beloofden de hand aan elkaar te zullen houden.

Nadat deze rede, welke door de aanwezigen levendig werd toegejuicht, was uitgesproken, en de spreker met de leden der Deputatie een handdruk had gewisseld, nam de Heer Du Toit namens zijne medeafgevaardigden het woord. Hij betuigde den dank der Deputatie aan de Maatschappij voor de hartelijke ontvangst haar bereid, en voor de gezonden boekenverzameling, een bewijs van belangstelling, waarmede men in de Transvaal ten hoogste was ingenomen. De boeken waren tengevolge van de uitstekende verpakking geheel onbeschadigd overgekomen, terwijl eene andere gelijktijdige bezending geheel bedorven was. De spreker verhaalde, met hoeveel blijdschap de boeken waren ontvangen, uitgepakt en gerangschikt in eene daartoe opzettelijk ingerichte zaal, en hoe druk reeds nu van de gelegenheid gebruik gemaakt werd, om daar te lezen. Uitgeleend werden de boeken voorloo-

pig niet, aangezien alle exemplaren in de Transvaal unica waren.

Na eenige verdere opmerkingen ging de spreker voort:

Er is nog een ander vijand, die ons volksbestaan bedreigt, dan de 'roode baadjes', namelijk het vooroordeel, dat er in het Nederlandsch geen lezenswaardige werken geschreven zijn, tengevolge waarvan bijna alle Transvaalsche jongelingen en jonge dochters uitsluitend Engelsch lezen en schrijven. Daaraan een einde te maken moet de taak der door de Maatschappij gestichte volksbibliotheek zijn. Het moet zóó worden, dat, als er in de Transvaal iemand komt die zegt, dat Nederland geen letterkunde heeft, men hem naar eene met Nederlandsche letterkundige werken gevulde zaal kan voeren en zeggen: Zie wat Nederland heeft!

Ook de woorden van den Heer Du Toit vonden veel bijval.

Na het houden van eenige vriendschappelijke samensprekingen vertrok de Deputatie met hare gastheeren weder, op dezelfde wijze tot aan de deur uitgeleid.

Ofschoon door de officieele richting, die de samenkomst tengevolge der veranderde omstandigheden noodzakelijk moest nemen, het oorspronkelijke doel van het Bestuur, dat eene huishoudelijke samenspreking met de Deputatie had gewenscht, niet kon worden bereikt, is toch deze ontmoeting geenszins onvruchtbaar geweest, maar heeft ongetwijfeld de aangeknoopte betrekkingen tusschen de Maatschappij en onze taalgenooten in Zuid-Afrika bezegeld en bevestigd.

Hiermede, mijne Heeren, kan ik eindigen. Dat ik U ditmaal iets langer naar mijn verslag heb moeten doen luisteren dan gewoonlijk, daarover zult gij U zeker niet beklagen, nu gij daardoor de overtuiging hebt verkregen,

dat het besluit, door U twee jaren geleden genomen, om aan de Transvaal eene volksbibliotheek te schenken, tot dusver volkomen doel heeft getroffen. Van U allen zal het afhangen, of de Maatschappij in staat zal zijn, het zoo gelukkig begonnen werk voort te zetten.

II.

De Bibliothecaris, de heer J.J.A.A. FRANTZEN, leest nu het volgende:

Verslag van den Staat der Boek- en andere verzamelingen der Maatschappij gedurende het jaar 1883-1884.

MM.HH.

Was mijn verslag als secretaris dit jaar iets langer dan gewoonlijk, dat omtrent den staat der bibliotheek kan des te korter zijn.

Reeds dikwijls heb ik gelegenheid gehad, U van deze plaats over den catalogus te spreken, en hetgeen ik mede te deelen had, was doorgaans niet zoo als wij het allen in het belang onzer boekerij wenschten. Thans is gelukkig aan alle klaaggezangen een einde gekomen. Met voldoening hebben voorzeker zij onder U, die indertijd op den catalogus hebben ingeteekend of later lid zijn geworden, de eerste aflevering van het zoolang verbeide Tweede Deel, de Letterkunde en Geschiedenis omvattende, ontvangen. In het najaar zal dit Deel volledig zijn, zoodat er nu, dank zij den ijver en de toewijding van den Heer Petit, eindelijk kans bestaat, dat de nieuwe Catalogus binnen kort niet meer tot de vrome wenschen zal behoo-

ren. Uit de reeds ontvangen 24 vel is U gebleken, welk een ongedachte rijkdom er in onze boekerij schuilt. Op sommige punten is onze verzameling zoo goed als volledig, en men kan gerust zeggen, dat zij, wat Nederlandsche taal- en letterkunde betreft, eenig in haar soort is. Het spreekt van zelf, dat er bij het catalogiseeren belangrijke gapingen gevonden werden, die vooraf dienden aangevuld te worden. Dit is gedeeltelijk door aankopen, vooral op aucties, geschied, maar veel, wat ons ontbrak, is ook, op daartoe gedaan verzoek, op de meest welwillende wijze door uitgevers en schrijvers ten geschenke aangeboden. Den dank, hun door den Voorzitter betuigd, kan ik slechts herhalen.

De namen der vriendelijke gevers en de titels der door hen geschonken werken zullen later afzonderlijk vermeld worden.

De verzameling onzer handschriften groeit langzaam maar gestadig aan. Ik vermeld hier alleen een allermerkwaardigst nederduitsch handschrift uit de 14e eeuw, dat o.a. eene historie van Griseldis bevat, welke door Prof. Gallée in het laatste nummer van het Tijdschrift is uitgegeven; voorts het handschrift van de Brabantsche Yeesten, dat, tot de nagelaten boekerij van Kluit behoorende, met deze indertijd aan de Maatschappij werd geschonken, maar door een toeval verdlwaald raakte; het is thans te recht gekomen en door den Heer Kluit, Notaris te Alfen, gevoegd bij hetgeen der Maatschappij reeds vroeger was geschonken. Van Prof. Willems te Brussel ontvingen wij twee fragmenten van het mnl. gedicht van St. Joris, uitgegeven door K. Stallaert in het Taelverbond.

Het getal der Genootschappen, waarmede de Maatschappij in betrekking staat, is in het afgelopen jaar met drie vermeerderd, het Genootschap 'De Nederland-

sche Leeuw', den Breisgau-Verein 'Schau-ins-Land' en den Lahnsteiner Alterthumsverein.

Hiermede is mijn Verslag geëindigd, en er blijft mij niets over, MM. HH., dan U dank te zeggen voor de mij geschonken aandacht.

De Bibliotheek onzer Maatschappij werd met geschenken vermeerderd door:

J.G.R. ACQUOY, te Leiden.

Kerkgeschiedenis en geschiedenis van het Christendom. Leiden 1878.

Het nut der beoefening van de geschiedenis der Hervormde kerk in Nederland. Leiden 1878.

F. von Schiller. Lied van de klok vertaald door J.P. HEIJE. Amsterdam. 1850.

J.C. ALTORFFER, te Middelburg.

Zeeuwsch Jaarboekje en Middelburgsche Naamwijzer, Middelburg 1874-1883. 10 dln.

Th. J.I. ARNOLD, te Gent.

Dictionnaire des Devises, 2^e Suppl. Bruxelles 1883.

H. BAVINCK, te Kampen.

De wetenschap der H. Godgeleerdheid. Kampen. 1882.

De Ethiek van Zwingli. Kampen. 1880.

T.H. DE BEER, te Amsterdam.

The Literary Reader. Part I. 1. Kuilenburg. 1883.

N.P.V.D. BERG, te Batavia.

De Handel op Java. Batavia. 1883.

Een conflict tusschen de regeering en den Raad van Justitie des Kasteels Batavia 1795. Batavia. 1883.

H.J. BETZ, te 's-Gravenhage.

Hun Program. den Haag. 1883.

Beginselen of woorden? 1884.

BIBLIOTHEEK (Openbare), Arnhem.

Catalogus der openbare Bibliotheek te Arnhem. 1883.

BIBLIOTHEEK der Rijks Universiteit te Leiden.

Catalogue des livres Chinois qui se trouvent dans la Bibliothèque de l'Université de Leide. Leide 1883.

P.J. BLOK, te Leiden.

Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen. 's-Hage. 1883.

PH. V. BLOM, Heerenveen.

Alde friske Wetten. Liowerd 1863.

J. Halbertsma. Foarlezing. Apeldoorn. 1879.

P.A.M. BOELE VAN HENSBROEK, te 's-Gravenhage.

De beoefening der Oostersche talen in Nederland. Leiden. 1878.

H.B.S. BOELES, te Groningen.

J.H. Swildens, publicist te Amsterdam enz. Leeuwarden. 1883.

J.G. BOLMER, te Amsterdam.

Lessing's Nathan de Wijse. Amsterdam. 1884.

A. Lindner's Bloedbruiloft. Amsterdam. 1883.

G.H. VAN BORSUM WAALKES, te Huizum.

Hulde aan E.A. Borger. Heerenveen. 1884.

De Kerkelijke toestand van Huizum. Leeuwarden. 1875.

Feestrede. Leeuwarden. 1875.

E.J. BRILL, te Leiden.

Oude en nieuwe fragmenten van den middelnederlandschen Aiol uitgegeven door J. Verdam. Leiden. 1883.

C.H. BRUINVIS, te Alkmaar.

Eene vreedzame verovering. Alkmaar. 1883.

CURATOREN der Bibliotheca Thysiana te Leiden.

Catalogus der Bibliotheek van Joh. Thysius (door P.A. Tiele) Leiden 1879.

- G. DIEPHUIS, te Groningen.
 Het Nederlandsch burgerlijk Regt. II-VIII. Groningen 1868-81. 7 dln.
 J. DIRKS, te Leeuwarden.
 De Terpen van Friesland. Leeuwarden 1883.
 L.C. VAN DOOREN, te Leiden.
 Heren-Feenster Almanach voor 1639.
 J.I. VAN DOORNINCK, te Zwolle.
 Boekzael der leesgierigen. Leyden 1774. 2 dln.
 W. DIJKSTRA, te Holwerd.
 It heamiel bij Gealeboer. Franeker 1853..
 Petear fen Haitskemaai bern. Franeker 1857.
 Moaye Blommen fen in Frysce letterkroane. Lemmer 1880.
 J. DYSERINCK, te Vlissingen.
 Vondels sterfdag na twee eeuwen gevierd. Rotterdam 1879.
 JOH. FRANCK, te Bonn.
 Mittelniederländische Grammatik. Leipzig 1883.
 Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal. Afl. 1. 's Gravenhage 1884.
 J. DE FREMERY, te Leiden.
 C.M.H. Vierhout, Geschiedenis van Nederland. 6de druk. Amsterdam 1876.
 H. S m i t s , Oom Adriaan. Rotterdam 1865.
 W. S c o t t , Poetical works. Franckf. 1826.
 P.J. de Fremery, Ambtenaar of zaakwaarnemer? Tiel 1867.
 H.W. Longfellow, Poetical works. Glasgow z.j.
 S. S p e y e r v.d. Eyk, Voortreffelijkheid van het menschelijk verstand. z.p. 1808.
 J. B o s s c h a , Schets der algemeene geschiedenis. 16^e druk. Breda 1864.

J. DE FREMERY, te Leiden.

D. Hoekzema, Gleanings from Engl. prose. Gron. 1871.

N.C. de Fremery, Dissertatio de Fulmine. Lugd. Batav. 1790.

National-Bibliothek der Deutschen Classiker. Berlin, G. Hempel,

bestaande uit:

Bürger's Gedichte.

Chamisso's Werke. 4 dln.

Gellert's Werke. 2 dln.

Goethe's Werke. 36 dln.

Hauff's Werke. 12 dln.

Herder's Werke. 24 dln.

Jean Paul's Werke. 60 dln.

Kleist's Werke. 5 dln.

Klopstock's Werke. 6 dln.

Körner's Werke. 4 dln.

Lenau's Werke.

Lessing's Werke. 20

Musäus' Volksmärchen.

Reineke der Fuchs bearb. von H. Soltau.

Schiller's Werke. 16 dln.

Seume's Werke. 10 dln.

Voss' Werke. 5 dln.

Wieland's Werke. 40 dln.

R. FRUIN, te Leiden

Scheffelaar Klotz, Allerlei uit de portefeuille. Amsterdam 1857.

Eenige brochures en gedichten betreffende P. Burmannus.

J. GALESLOOT, te Brussel.

Le Duc de Wellington à Bruxelles. Gand 1884.

D. HARTEVELT, te Leiden.

Le mouvement Flamand. Leiden 1881. Met aantekeningen in H S. van H.

Havard.

D. HARTEVELT, te Leiden.

Vichy, Oude en nieuwe herinneringen. Leiden 1883.

F. HAVERSCHMIDT, te Schiedam.

Piet Paaltjens, Snikken en Grimlachjes. Schied. 1867.

Piet Paaltjens, Snikken en Grimlachjes. 3e dr. Schied. z.j.

Piet Paaltjens, Snikken en Grimlachjes. 4e dr. Schied. 1871.

Piet Paaltjens, Snikken en Grimlachjes. 5e dr. Schied. 1882.

W.L. VAN HELTEN, te Groningen.

Vondels taal. Grammatica van het Nederlandsch der XVIIe eeuw. Groningen 1883.

Nieuwe refereinen van Anna Bijns. 1e afl. Groningen 1880.

Kleine Nederlandsche spraakkunst. Groningen 1883.

Bijdrage tot eene pragmatische geschiedenis der taalkunde. Groningen 1882.

Middelnederlandsche versbouw. Groningen 1884.

J. HERDERSCHEE, te Oost-Voorne.

E. Müller, Jezus godsdienst. Tiel 1883.

J.A. HEUFFAZ., te Avezaath.

J. Huf van Buren, De kroon van Gelderland. 's Hage 1883. 2 dln.

G. KALFF, te Amsterdam.

Het lied in de middeleeuwen. Leiden 1883.

G. KEPPEL, te Naarden.

Gustaaf van Buren. 's-Hage 1881. 2 dln.

Een ongeluksvogel. Utrecht 1868.

De oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland. Rotterdam 1871. 2 dln.

Het oproer te Parijs. Rotterdam 1871.

Novellen en schetsen. 's-Gravenhage 1882.

J. KNEPPELHOUT, te Arnhem.

Ce qui m'a passé par la tête en Italie. Leid. 1883.

A. KUENEN, te Leiden.

Volksgodsdienst en wereldgodsdienst. Leiden 1882.

A. KUYPER, te Amsterdam.

Tractaet van de Reformatie der kerken. Amst. 1883.

E. LAURILLARD, te Amsterdam.

Uit 's levens ernst en kluchten. Amsterdam. 1883.

J.F. VAN LEEUWEN, te Leiden.

Almanak der Vereeniging tot afschaffing van sterken drank. 1858-78.

M.G.L. VAN LOGHEM, te Amsterdam.

Fiore della neve, Liana. Sneek 1882.

MAATSCHAPPIJ tot bevordering van Toonkunst.

Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappij. Amst. 1884.

Comte DE MARSY, te Compiègne.

Pierre L'Hermite. Amiens 1884.

P.H. VAN MOERKERKEN, te Middelburg.

Inleiding tot de Nederlandsche dichtkunst. 2e dr. Middelb. 1884.

F.D.J. MOOREES, te Vianen.

Aan de oevers van Lek en Linge. Schoonhoven z.j.

P.L. MULLER, te Leiden.

Wereldverkeer en wereldgeschiedenis. Haarlem. 1883.

M u s e u m B o y m a n s , te Rotterdam.

Beschrijving en Verslag 1882.

J.C. NABER, te Amsterdam.

De Staatskunde van J. de Witt. Utrecht. 1882.

F. NAGTGLAS, te Middelburg.

Onze voorouders. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van Zeeland. Middelburg 1883.

J.J.F. NOORDZIEK, te 's-Gravenhage.

Catalogus der Bibliotheek van de IIe Kamer der Staten Generaal. 's-Gravenhage. 1882-83. 2 dln.

Alphabetische Catalogus van idem. 's-Gravenh. 1879-80.

H.J.F. NUYENS, te Westwoud.

Geschiedenis van het Nederlandsche volk. dl. 1. Amst. 1883.

MART. NIJHOFF, te 's-Gravenhage.

M.F.A.G. Campbell, Annales de la typographie Neerlandaise. La Haye 1874.

A.L.H. OBREEN, te Leiden.

Algerie. Leiden 1883.

J. OFFERHAUS LZ., te Leiden.

De vorming van den Evangeliedienaar. Leiden 1882.

Diss. theol. exhibens Abaelardi theologi methodum Gron. 1856.

M.A. PERK, te Amsterdam.

Het laatste bedrijf. Amsterdam. 1883.

LOUIS D. PETIT, te Leiden.

Bibliotheek van Nederlandsche Pamfletten. Verzameling der Bibliotheek van J.

Thysius enz. bewerkt door Louis D. Petit. dl. II. 's-Gravenhage 1883.

L. ROTGANS, De boerekermis, Groningen 1823.

P. Marin, Dictionn. franç. holl. et holl. franc. Rott. 1762.

A. van Oefele, Mijn uitstapje naar Italië in 1832. Amst. 1834. 2 dln.

J.C. Schultz Jacobi, Bloemen uit Salomo's gaard. Zutphen 1845.

J. Racine, Oeuvres. Paris 1801. 5 vol.

La Fontaine, Fables. Paris 1799. 2 vol.

Marmontel, Les Incas. Paris 1777. 2 vol.

A. Gijsberti Hodenpijl. Willem van Bergen. Leiden 1842. 2 dln.

A. Marharens, Handbuch der Typographie. Leipzig 1878. 2 Bde.

J. Wolbersius. Otia Franequerana. Groningae 1725.

L.H. de Sitter, De drukpers als middel tot misdrijf. Groningen 1869.

Thiers, Discours sur la liberté de la presse. Tours 1868.

LOUIS D. PETIT, te Leiden.

L.A.P.F. B u y n , Het regt tot eene volkomen onbelemmerde gedachten-uiting. Amsterdam 1867.

Wetten nopens den boekhandel en de drukpers. 's-Gravenhage 1834.

E. B l a n c , Traité de la contrefaçon. Paris 1838.

O. D a m b a c h , Wider den Nachdruck! Berlin 1872.

N. d e R i d d e r , Eenige beschouwingen over kopierecht. Utrecht 1875.

Conscience-Album. Amsterdam 1881.

Verslag der feestviering van de 25e vergadering der Vereeniging van den Boekhandel. 1842.

R.Q. de V e r n e u i l , Les couleurs de la France. Paris 1876.

H. H a v a r d , L'art et les artistes Holland. Paris 1879.

J.C. Z a a l b e r g P z . , De godsdienst van Jezus. 's-Gravenhage 1864.

E. v a n C a l c a r , Uit het leven voor het leven. Haarlem 1875.

J.J. v a n O o s t e r z e e , Laatste leerredenen. Schiedam 1873.

A.B. M a a t j e s , Précis de l'histoire de la littérature française. Amsterdam 1861.

K. R o s e n k r a n z , Aesthetik des Hässlichen. Königsberg 1853.

T a g o r e , S.M., The 20 principal Kavyakáras of the Hindu's. Calcutta. 1883.

J.J. PRINS, te Leiden.

Institutio XII apostolorum primum edid. Bryennios repetiit J.J. P r i n s . Lugd. Bat. 1884.

LORD REAY, te Londen.

Inaugural Address 1882.

Morningside College. Edinburgh 1883.

W.N. DU RIEU, te Leiden.

Levensbeschrijving van beroemde en geleerde mannen enz. Amsteld. 1730.

A.B. van Meerten, geb. Schilperoort, Geschiedenis der Apostelen. Amstrdam. 1853.

J. Wagenaar, Geschiedenis der christelijke kerke. Amsterdam 1773.

Woorden uit den Bijbel v. elken dag v.h. jaar. 1865-83.

P. van Genabeth, Bloemlezing uit Ned. Dichters en Prozaschrijvers. 2e druk. Amsterdam 1883. 2 dln.

Verslag Doofstommen-Instituut te Rotterdam. 1880-82.

Verslag Hollandsche Maatschappij van fraaie kunsten en wetenschappen. 1861, 65, 66, 77, 79-82.

Catalogue de la Bibliothèque Wallonne. Supplément.

J.M. ROCAMORA, te Madrid.

Catalogo d.l. bibl. del Duq. de Osuna. Madrid 1882.

A.F. DE SAVORNIN LOHMAN, te Utrecht.

Wat wil de antirevolutionaire partij? Utrecht 1883.

M.W. SCHELTEMA EZ., te Amersfoort.

Woorden van stichting. Leiden 1867.

Leven eener dienstbode. Beverwijk z.j.

Weesverzorging. Leiden z.j.

Schetsen. 's-Hage 1882.

M.W. Scheltema Ez. & P.C. van Wijk. Poging tot verbroedering. Amsterdam 1874.

L. SCHIPPER, te Arnhem.

Luim en ernst. Arnhem 1882.

Kindergedichten. Arnhem 1883.

L. SCHUERMANS, te Wilsele.

Bijvoegsel voor het Vlaemsch Idioticon. Loven 1883.

SELSCHIP FOAR FRYSCHE TAELEN SCRIFTEN KENNISSE, te Leeuwarden.

Iduna. Frisk rim end ûnrim. 1847-70.

SELSCIP FOAR FRYSCE TÆL EN SCRIFTEN KENNISSE, te Leeuwarden.

Forjit my net. Tidskrift. 1872, 74 en 83.

Swanneblummen. 16 Jrgn.

De Fryske Boekstaving Haerenf. 1879.

H.S. Sytsstra, Friesche spraakkunst. Leeuw. 1859-62. 3 dln

CHR. SEPP, te Amsterdam.

Bibliographische Mededeelingen. Leiden 1883.

Baron SLOET VAN DE BEELE, te Arnhem.

J.F. Helmers, De hollandsche natie in 6 zangen. 1812. (Eerste uitgave).

W.A. van Engelen, Kusjens. Groningen 1830.

O.A. SPITZEN, te Zwolle.

Les Hollandismes de l'Imitation. Utrecht 1879.

A.W. SIJTHOFF, te Leiden.

J. van Lennep, Romantische werken. 13 dln.

R. van der Meulen, Boekhandel en Bibliographie. Leiden 1880.

P. van Limburg Brouwer, Het Leesgezelschap te Diepenbeek. Leiden 1879.

A. TELTING, te Leeuwarden.

De Friesche Stadrechten. 's-Hage 1883.

VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS, te Amsterdam.

Lijst van boekwerken geregistreerd op het Departement van Justitie. Amsterdam 1883.

Reglement van de Vereeniging ter bevordering van de belangen van den Boekhandel.

Letternieuws (I-IV). 4 Jrgn.

J. VERWER, te Amsterdam.

Selfgovernment der Maatschappij op het gebied van belastingen. Amsterdam 1882.

- A.A. VORSTERMAN VAN OYEN, te 's-Gravenhage.
 Dictionnaire nobiliaire. La Haye 1884.
 Les van Ghelen Imprimeurs. Gand 1883.
- A.C. VREEDE, te Leiden.
 Levensschets van C.W. Vreede. Leiden 1883.
- B.G. DE VRIES VAN HEYST, te Alkmaar.
 Sjoelammit. 't Lied der Liederen. Haarlem 1884.
 Familie WERTHEIM, te Amsterdam.
- J.L. Wertheim, Proza en Poëzie. Amst. 1884. 2 dln.
- A. WILLEMS, te Brussel.
 Les Elzevier. Histoire et Annales bibliographiques. Bruxelles 1884.
- J.A. WORP, te Groningen.
 Hollandsche vertalingen van Grieksche Treurspelen in de XVIIe eeuw. Groningen 1882.
- N.N.
 F.L. Rutgers, Het Kerkverband. Amsterdam 1882.
 Bundel van het Letterk. Genootschap 'Met Tijd en Vlijt' te Leuven. 6 dln.
- Victor Hugo, Torquemada. Paris 1882.
 Victor Hugo, Quatre vents de l'esprit. Paris 1883.
 Victor Hugo, L'archipel et la Manche. Paris 1883.
- C. Busken Huet, Litterarische Fantasien. IV R. dl. 4, 5. Haarlem 1883
- G. Waalner, Gedichten en gedachten. 's-Hertogenb. 1882.
 Academische Proefschriften. 30 stuks.
- G.J. Brutel de la Rivière, Leven van H. Moded. Haarlem 1879.
- G.J.A. van Berckel, Bijdrage tot de geschiedenis v.h. Europeesch opperbestuur van N.I. Leiden 1880.
- J. Claretie, Célébrités contemporaines. N°. 1-40. Paris 1883.
 Moleschott, Hettner's Morgenroth. Giessen 1883.

- J. Gram, De Schilderconfrerie Pictura, te 's-Gravenhage. 's Gravenhage 1883.
 D.F. Scheurleer, Mozart's verblijf in Nederland. 's-Gravenhage 1883.
 J.J. van Oosterzee. Uit mijn levensboek. Utr. 1882.
 Lod. Mulder, Losse schetsen uit mijn reisdagboek 's-Gravenhage 1883.
 Mevr. van Westhrene, Oud en jong. Amsterdam 1883. 2 dln.
 F. Laban, Dialogische Belustigungen. Pressb. und Leipzig 1883.
 A. Weill, Souvenirs intimes de H. Heine. Paris 1883.
 E. Daudet, Mon frère et moi. Paris 1882.
 W.A. van Rees, Geschriften. Leiden 1881. Dl. 1-4.
 Coquelin, S. Prudhomme. Paris 1883.
 Mad. Jaubert, Souvenirs. Paris 1883.
 Talleyrand-Perigord, Correspondance inédite publ. par G. Pallain. Paris 1881.
 R.H. Stoddaert, Longfellow, an illustrated memoir. London 1882.
 Pol de Mont, Lorelei. Verstrooide bladzijden uit het boek der lijdenschappen. Utrecht 1882.
 Jan Holland, Moderne Heksen. Deventer 1882.
 Jan Holland, Dat getob met onze jongens. Deventer 1882.
 Jan Holland, Het Apenboek. Deventer 1883
 Nurks Jr., Op Java, langs kruisweg en slingerpad. Dordrecht 1882.
 M.T.H. Peralaer, Uit de oude doos, Sprokkelingen over Ned. Indië. Rotterdam 1882.
 Jaarboekje uitgegeven door de Maatschappij van Land bouw en Plantkunde. Amsterdam 1882.

Wij ontvingen over drukjes van de Heeren:

T.H. de Beer, N. Beets, L. Ph. C. Van den Bergh, W.B. Bergsma, D. Bierens de Haan, Th. Van Blom, H.J. Bool, G.H. Van Borssum Waalkes, R. Brandstetter, P. Bruyn, F. Caland, H.P. Carstensen, P. Colmjon, S. Daems, J. Dirks, J.J. Doedes, J.I. van Doorninck, J. Dyserinck, A. Van Eck, P. Fredericq, J.G. Frederiks, J.A. Fruin, L.J.M. Glasius, M. Th. Goudsmit, D. Hartevelt, L.A.F. Van Heeckeren, J. Herderscheê, E. Hubert, G.A. Hulsebos, J.J. Jolles, A. Lehmann, R. Lehmann, W.J. Manssen, K. Martin, J.A.M. Mensinga, J. Nolet de Brauwere van Steeland, J. Offerhaus Lzn., M.A. Perk, L.D. Petit, J.K.W. Quarles van Ufford, Ch. Rahlenbeck, Lord Reay, W.N. Du Rieu, Th. M. Roest, W.P. Sautijn Kluit, A.T. De Savornin Lohman, A. Schimmelpenninck van der Oije van Nijenbeek, J.W. Staats Evers, G.T.N. Suringar, B.H.D. Tellegen, T. Terwey, J. Tideman, J.H.W. Unger, J. Verdam, S. Vissering, A.A. Vorsterman van Oyen, B.G. De Vries van Heyst, J. De Wal, A.W.C. Weitzel, J. Winkler, T.C. Winkler, J.A. Worp.

De Bibliotheek onzer Maatschappij werd door aankoop, vermeerderd met:

Aa, C.P.E. Robidé van der, Fred. Louise Wilhelmina 1e Koningin der Nederlanden. Amsterd. 1838.

Aandenken aan Sophie, Koningin der Nederlanden, 's Gravenhage 1877.

Ackere, geb. Doolaege (M. van), Petr. Moens. Antwerpen 1872.

Album (Historisch-Geographisch konst en reis-), 1765, 72, 86.

- Album 't schoon geslacht toegewijd. Gorcum 1839. 4 dln.
- Allard, H.J., Vondel en de moeder des Heeren. Utrecht 1869.
- Almanach de la Province de Limbourg 1819-20, 22, 23.
- Almanach du département des bouches du Rhin. Bois le Duc z.j.
- Almanak (Geïllustr.) door v.d. Poil. 1856-59, 61.
- Almanak (Provinciale) van Limburg 1878-1884.
- Almanak (Schiedamsche) 1838-39.
- Almanak (Vrijmetselaars-) 1828, 1835, 1867, 77.
- Almanak (Weezen-) van Neerbosch 1884.
- Almanak de Liefde sticht 1873, 75-78, 80, 82.
- Almanak der Akademie te Groningen 1818, 1824-28.
- Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen 1831, 32, 34-54, 56-61, 78, 80.
- Almanak voor Belgische Blijgeestigen 1827-30, 35, 37.
- Almanak Uilenspiegel 1876.
- Almanak der adelborsten voor de marine te Nieuwediep 1878.
- Almanak der Musen en Gratiën 1813.
- Almanak Mavors Medicator. 1854, 65-68, 70-77, 79, 80.
- Almanak Vereeniging tot afschaffing van sterken drank 1879-84.
- Almanak voor de jeugd 1855-56.
- Almanak voor vernuft en smaak 1795, 1812.
- Almanak voor het schoone en goede 1824, 27, 29, 31, 37, 39, 41, 43, 45, 46, 49, 50, 54, 56, 58, 59.
- Almanak voor het verstand en hart 1810, 11, 13-14, 17-19, 23.
- Almanak voor vrouwen door vrouwen 1814, 16.
- Almanak van het Utrechtsche Studentencorps 1861, 63.
- Alphabetum Armenum, cum Oratione Dominicali. Romae 1784.
- Alphabetum Armenum, Barmanum. Romae 1787.
- Alphabetum Armenum, Brahmanicum. Romae 1771.
- Alphabetum Armenum, Grandonico-Malabaricum. Romae 1772.
- Alphen, H.v., Kleine Gedichte für Kinder. Essen 1830.

- Alphen, H.v., Gedichte für Kinder. Utrecht 1835.
 Alphen, H.v., Kinderzangboek. Utrecht 1871.
 Amicis, E. de, Nederland. Leiden 1871.
 Ampzing, S., Bibels-Tresoor. Haarlem 1631.
 Ampzing, S., Heylige Traenen. Haarlem 1629.
 Anna. De bruid van Angrogna. Nijmegen 1854.
 Apulejus. De liefde van Psyche en Cupido. Leiden 1765.
 Arents, F., Vaderlandsche Kermisvreugd. Dordr. z.j.
 Arke (De) Noachs. Amst 1827-33. 7 dln.
 Arnold, E., Het Licht van Azië. Vertaald door M.U. MEYBOOM. Amsterdam 1881.
 Asters. Dichtbundeltje bijeenverzameld door eenige studenten. Leyden 1854.
 Attwell, H., Poems. Leiden 1856.
 Aura. Tijdschr. voor jongelui, door J. ter Gouw. Haarl. z.j.
 Aurora. Jaarboekje van 1847, 61, 67-76.
 Bading, A.H.L., Hollandsch-Maleisch Woordenboek. Schoonhoven 1879.
 Banier (De), 3^e jaargang. Haarlem 1877. 3 dln.
 Barger, J., Bloesems en knoppen. Amsterdam 1875.
 Baumgärtner, A., Joost v.d. Vondel, sein Leben und seine Werke. Freiburg 1882.
 Banville, Th. de, Mes souvenirs. Paris 1882.
 Beaulieu, J. de, Geestelijke gedichten. Oeuvres spirituelles. Amsterdam 1700.
 Beets, N., Sparsa. Amsterdam 1882.
 Bekker, E., wed. A. Wolff en A. Deken, Econom. liedjes. 2^e druk. 's Gravenhage 1791.
 Bekker, E., Wandelingen door Bourgogne. 's Gravenhage 1789.
 Bellerman, C.F., Die Liederbücher der Portugiesen. Berlijn 1840.
 Berghuis, L., Bloempjes mijner jeugd. Gron. 1851.
 Berghuis, L., Nieuwe bloempjes. Groningen 1859.

- Beschrijving der stad Bergen op Zoom. Amsterdam 1780.
- Beverluis N.Hzn., P., De verlossing. Tiel 1866.
- Bibliotheca Thysiana of Catalogus van boeken, nagelaten door Thys. Lampoot enz. 1742.
- Bibliotheek van Nederl. schrijfsters. Haarl. 1880-82. 4 dln.
- Bibliotheek van volksvoordrachten. Amsterdam 1872. 24 Nrs.
- Bibliotheek (Neerlandsch). Verzameld door J.P. de Keijser. Amsterdam 1865-69. 10 dln.
- Bilderdijk, Vrouwe, Gedichtjes voor kinderen. Haarl. z.j.
- Bilderdijk, W., Brieven aan P.J. Uylenbroek. Amsterdam 1836.
- Bilderdijk, W., Nagelaten Voorlezingen over Nederlandsche taalkunde. Arnhem 1875.
- Birlinger, A., Schwäbisch-Augsburgsch. Wörterbuch. München 1864.
- Blokkade (De) van Delfzijl in 1813-14. Gron. 1863.
- Bodel Nijenhuis, J.T., Bibliogr. der plaatsbeschrijvingen. Amst. 1862. Met aantek. in H.S.v.d. schrijver.
- Boec (De) van Catone, een dietsch leerdicht, uitgeg. door D.J. van der Meersch. Gent 1846.
- Boek der Psalmen nevens de Gezangen. Uit 3 berijmingen gekooren. Utrecht 1775.
- Boek der Psalmen nevens de Gezangen. (Het) der Psalmen. Amsterdam 1776.
- Boek der Psalmen nevens de Gezangen. (Het) der Psalmen of godlijke harpzangen. Utrecht 1730.
- Boek der Psalmen nevens de Gezangen. (Het) van Tobias vertaald. Amsterdam 1752.
- Boerenzeun (De) van Bellingwolde (Groningsch dialect). Groningen z.j.
- Boet- en dankpredikatiën. 14 stuks.
- Böttger, H., Diöcesan- und Gau-Grenzen Norddeutschl. I, III, IV. Halle 1875-76.
- Boeuft, C.W. du, Verspreide en onuitgeveene poezy.
- Bogaerts, A.M., en M.J. Koenen, Practische taalstudie. Groningen 1879. 3 dln.

- Bois Reymond, du, Goethe und kein Ende. Leipz. 1883.
- Bokkalini, Politieke Toets-steen. Harlingen 1669.
- Bosch, Dzn, D.W., Zakwoordenboekje der Ned. taal. 2^e dr. Amsterdam 1849.
- Boutmey, E., Dictionnaire de l'Argot Parisien. Paris 1883.
- Braga, Nieuwe uitgave d.A. Winkler Prins. Deventer 1883.
- Brander, F.J.v.d., W. van Nieuwland. Gent 1875.
- Brief van Kees oan Joap. (Gron. dialect). Gron. z.j.
- Broeckaert (K.), Jelle en Mietje. Gentsche vrijagie. 5^e druk. Gent 1841.
- Brooshoofd, P., Herinneringen a.h. 3^e eeuwfeest v.d. stichting d. Leidsche Academie. Arnhem 1875.
- Brouwenaar, J.F., Lodewijk XIV in de Nederl. Brussel 1847.
- Bruilofsdichten uit de 18^e eeuw. 44 stks.
- Bull, A.J. de, Diana. 's-Gravenhage 1849.
- Bull, A.J. de, Velerlei. Haarlem. 1863.
- Bundeltje (Een nieuw) uitgekipte geestel. gezangen. 9^e druk. Dordrecht. 1744.
- Burmannus sec. P., Poematum ll. quator. Lugd. Bat. 1774 met brochures daarover.
- Bijbel, (Nederduitsche). Amsterdam 1701.
- Bijecoer (de). Jrg. 17, 19-24, 26-31, 33-38. 19 dln.
- Calcar, E.v., Sophia, Koningin der Nederlanden als vorstin geschetst. Haarlem 1877.
- Calfhoorn, M.v., De Odyssee van een Bredasch Reunist. Nijmegen 1878.
- Calisch, S.M.N. en M. Kalff, In 't Oûmanhuis. Amsterdam 1876.
- Calisch, S.M.N. (J.M.) Proverbes en 4 langues. La Haye 1876.
- Campen, J. van, Den wech des hemels enz. Antwerpen 1706.

- Cancioneiro geral. Altportugiesische Liedersammlung. Neu herausg. v.E.H.v. Kausler. Stuttgart 1846.
- Catechisatieboekjes (Groote verzameling).
- Cats, J., L'art du mariage. Paris 1830.
- Cats, J., (Bloemlezing uit). Rotterdam z.j.
- Cats, J., Werken uitgegeven door H.W. Wolterink. Dordrecht 1880.
- Chassang, A., en F.L. Marcon, Les chefs d'oeuvre épiques de tous les peuples. Paris 1879.
- Chomel, N., Huishoudkundig woordenboek verkort. Amsterdam 1803. 4 dln.
- Christemeijer, J.B., Het Lustoord tusschen Amstel en Grebbe. 2e dl. Schoonhoven. 1838.
- Christophilus, Christelijk Jaarboekje voor 1846-47. Nijmegen 1845-46.
- Clarisse, T.A., Nagelaten redevoeringen. Gron. 1829.
- Cobet, C.G., In memoriam J.G. Hulleman. Lugd. Bat. 1862.
- Conscience, H., De Grootmoeder. Antwerpen 1858.
- Costa, I. da, Kerst- en nieuwjaars intreezangen. Amsterdam 1829.
- Costa, I. da, Feestliederen. Amsterdam 1828.
- Costa, I. da, Wachter! Wat is er van den nacht? Haarl. 1848.
- Costa, I. da, De chaos en het licht. Haarlem 1850.
- Cosijn, P.J., Vergelijkende spraakleer. Haarlem 1866.
- Courage, J., Lachvogels. Zaandam z.j.
- Cremer, J.J., Japik en Pleuntje. 's-Gravenhage 1877.
- Criticus (De Nederlandsche). Amsterdam 1761. 2 dln.
- Cupido. 2^e uitg. Leiden z.j.
- Dale, J.H.v., Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal. 3^e dr. door J. Manhave. 's-Gravenhage Leid. 1884.
- Dale, J.H.v., Zinsontleding. Schoonhoven 1868.
- Dale, J.H.v., Hetz. werk 2^e dr. Schoonhoven 1873.

- D a m , J.v., Nieuwe en verspreide gedichten. Groningen 1840.
 D a m , J.v., Nieuwe gedichten. Leiden z.j.
 D a n t e , Het Paradijs vert. door J. B o h l . Amst. 1884.
 D a n t e , De goddelijke Comedie vertaald door H.W. Th o d e n v a n V e l s e n .
 Leeuwarden 1874-75. 3dln.
 D a p h n é , Nederlandsche poësie. Bundel. II-III. Utrecht. 1851-52.
 D e l m o t t e , H., Dichtproeven. Gent 1876.
 D e r c k s e n , J.M.E., 9 Leer- en leeslesjes. Amsterdam 1859.
 D e t h m a r , F.W., Aangename herinneringen van Holland Doesburg 1848. 2 dln.
 D e w a l d , H.P., Gedichten. Amsterdam 1880.
 Dichtproeven van het Genootschap V.W. Dl. 1. z.j.
 D i d o t , A.F., Classification des romans de chevalerie. Paris 1870.
 D o e d e s , J.I., J.J. van Oosterzee. Utrecht 1883.
 D o r n s e i f f e n , G., Schoonheden uit Grieksche dichters. Amsterdam. 1821.
 D o z y , (R.), Oosterlingen. Leiden enz. 1867. Met aanteekeningen in Hs. van den
 schrijver.
 D r o o g e n b r o e k , J.F. v a n , Zonnestrallen. Brussel z.j.
 Droomboek, t'Utrecht 1708.
 E c h o (D e) , a a n l e e r i n g e n g e z e l l i g o n d e r h o u d g e w i j d . A m s t e r d a m 1 8 2 6 - 2 9 . 4 d l n .
 E e u w g e t i j d e (H e t 4 °) v a n d e u i t v i n d i n g d e r b o e k d r u k k u n s t . A m s t e r d a m 1 8 2 3 .
 E i g e m a n , J., Bloem en blad. Dordrecht. z.j.
 E l e m e n t s o f D u t c h G r a m m a r 3 ° e d . T h e H a n g u e . 1 8 7 7 .
 E p k e m a , E., Historische Almanak voor 1877. Amst.
 E r i c a , J a a r b o e k j e d e r M a a t s c h a p p i j v a n W e l d a d i g h e i d . 1 8 6 7 , 7 5 , 7 7 - 8 1 . A m s t e r d a m .
 E r n s t e n b o e r t . A m s t e r d a m 1 8 0 7 .

- Esquiros, A., Nederland en het leven in Nederland. Amsterdam 1858.
- Evertsen de Jonge, Verhandeling over de regten van schrijvers. Utrecht 1853.
- Eyk, J.v., Iets Dichtmatigs. z.p.e.j.
- Fakkel (De), d.J.P. Sprenger van Eyk. Rotterdam 1825-39. 14 dln.
- Familieblad, (Alg. Nederlandsch) 1883-84. 1^e jaargang.
- Familie Archief (Nederlandsch). Rotterdam 1883.
- Fincke, G., Sagen und Bilder aus Westphalen. Hannover 1857.
- Focquenbroch, H.G.v., Alle de werken. Amsterdam. 1679.
- Focquenbroch, H.G.v., Alle de wercken. Uitg. d.A. Bogaert. Amsterdam 1723.
- Fockens, P., Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Amersfoort 1881.
- Fokke, A. Sz., Doctor Gall en Doctor Faust. Amsterdam 1808.
- Fontpertuss, A. de, Les Etats Latins de l'Amérique. Paris 1882.
- Friedman, A., Bijbelsche starren, vertaald door P. Smit Kleine. Doetichem 1881.
- Frijlink, H., A. Fokke Sz. zijn leven, denken en werken. Amsterdam 1884.
- Gaugengigl (J.), Gothische Studien. Passau 1856.
- Gedachtenis aan F.H. van Kempen. 's Hage 1873.
- Gedenkboek van het 50-jarig bestaan der Vereeniging van den boekhandel, Amst. 1868.
- Gedenkboek v.h. 25-jarig bestaan v.h. Rederijkers-jaarboekje. Amsterdam. 1881.
- Gedenkschriften van een student. Utrecht 1838.
- Gedichten. (Losse), 7 stn.

Gelegenheidsgedichten. (15 losse).

Genestet, P.A. de, Laatste der eerste. 5^e druk Amsterdam. z.j.

Germain, A.J., Oefening op de grondbeginselen der Nederlandsche Spraakkunst.

2^e dr. Brugge 1868.

Geschenk aan Nêerlands Jufferschap. Amsteldam 1791.

Geschichte d. Polnischen Litteratur von E.P. Breslau. 1868.

Geschiedenis der Christelijke kerk in tafereelen. Amsterdam 1842-59. 5 dln.

Geijsbeek, P.G. Witsen, Rijm-woordenboek. Amsterdam 1829.

Gezangen, (Christelijke) voor de Evangelische Luthersche Gemeente. Amsterdam 1826.

Gezangen, van het Engelsche Zendinggenootschap. Amsterdam 1799.

Gockinga, L., Groningaas adelaar. Groningen 1699.

Goeje, M. J. de, Biographie de R. Dozy trad. par V Ch a u v i n. Leiden 1883.

Goethe, J.W.v., Herman en Dorothea vertaald door C. ten Hoet. Nijmegen 1827.

Gon, C.v.d., Tafereel van de Bataviasche helden. Rotterdam 1703.

Gon, C.v.d., Schiedamsche Saturnus. Rotterdam 1713.

Goudmijn (De) van Docter Ludeman of Bloemhof van Astrol. geheimen.

Antwerpen 1787.

Groebe, D., Beschrijving van een exemplaar van de Biblia Pauperum. Amsterdam 1839.

Groot, D. de, Nederl. spraakk. 2^e dr. Arnh., Gron. 1872.

Groot, D. de, Nederl. spraakk. 3^e dr. Arnh., Gron. 1875.

Groot, D. de, Nederl. spraakk. 4^e dr. Arnh., Gron. 1877.

Groot, D. de, Nederl. spraakk. 6e dr. Arnh., Gron. 1880.

Groot, D. de, Nederl. spraakk. 7^e dr. Arnh., Gron. 1882.

Grotius, H., Poemata ed. G. Grotius. Lugd. Bat. 1882.

- Gunning, J. Hzn., J.H., Het Lied der Liefde. Utr. 1880.
- Haar, B. ter, Huibert en Klaartje. Haarlem 1858.
- Haar, B. ter, Laatste gedichten. 's-Hage 1879.
- Haard (Eigen). Haarlem 1880-83. 4 dln.
- Halbertsma, E., Twijgen uit een ouden stam. Deventer 1841.
- Halbertsma, E., De vertaling van het Evangelie van Mattheus. Workum 1863.
- Hall, M.C. van, Mr. J. Kinker. Amsterdam 1850.
- Handboekje (Taalkundig) 2^e dr. Deventer 1856.
- Handelingen van het XI, XIII, XIV en XVI letterkundig congres te Leuven, Antwerpen, Maastricht en Kampen 1872-78. 4 dln.
- Hans de Kruijer in het verhoor. 9^e dr. Schoonhoven z.j.
- Hardrijderij op schaatsen te Joure. Joure. z.j.
- Hardy, A., Mengeldigten. Gorinchem 1750.
- Hassels, L.F.J., Mensch en dier door Slessah. Amsterdam 1866.
- Havard, H., Amsterdam et Venise. Paris 1876.
- Havard, H., La Hollande pittoresque. Paris 1874-78. 3 vol.
- Heering, P., Overijsselsche vertellingen. Leiden 1883.
- Heerman, F. Gulden Annotatien. 30^e druk Amsterdam. 1715.
- Heerman, F. idem. 6^e dr. Leeuwarden 1642. 4°.
- Heins, Walchersche schetsen. Purmerende 1876.
- Heins, Uit het Walchersche boerenleven. Amsterdam 1877.
- Heldenfeiten (Neerlands) in Nederlandsch Oost-Indië. 's Hage. z.j. 3 dln.
- Heldring, O.G., Leven en arbeid. 2de dl. Leiden 1881.
- Hemichilias of half duizend vaarzen door S.S. 's-Gravenhage 1725.

- Heremans, J.F.J., Over het wenschelijke eener eenparige spelling. Gent 1865.
 Herziening der psalmberijming z.p. of j. (1873).
 Hettinga Tromp, F.v., De Koninklijke Academie van Wetenschappen.
 Leeuwarden 1863.
- Heusde, A.C.v., De vrijheid der drukpers hier te lande. Haarlem 1847.
 Heusde, Ph. W.v., De Socratische school. 3^e dr. Groningen. 1860. 2 dln.
 Historie van den propheet David. Deventer 1789.
 Hoefler, F.A., Verklaring der waterstaatkundige benamingen. Utrecht 1880.
 Hoevell, E.A.R.L.v.d., en H.J.W. Westenberg. Dichtstukjes. Breda 1838.
 Hofdijk, W.J., Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. 5^e dr. Amsterdam
 1872.
 Hofdijk, W.J., Malven en asters. Amsterdam 1880. 2 dln.
 Hofdijk, W.J., Vondel gekroond. Amsterdam 1858.
 Hofdijk, W.J., Alcmaria victrix. Alkmaar. 1873.
 Hofdijk, W.J., Geschiedenis van het Nederlandsche volk. Amsterdam 1872. 3
 dln.
- Hofmann, C.A., Easy method of learning the Dutch language. Amsterdam 1870.
 Hoop Jr., A. van der, De blindgeborene. Leiden z.j.
 Hoop Jr., Lieder. Leiden z.j.
 Huet, P. Busken, Een bundeltje versjes. Amst. 1866
 Huet, C. Busken, Potgieter. Amsterdam 1877.
 Huet, Van Napels naar Amsterdam. Amsterdam 1877.
 Huygens, C., Dichtwerken. Uitgegeven door P. Leendertz Wz. Afl. 1-2.
 Amsterdam 1882.
- Instituut (Uitgaven van het), Verslagen, werken enz.
 Iris. Bloemlezing van buitenlandsche tijdschriften. Jaargang 1-10. 's-Hage 1830-39.

- Jaarboekje (Groningsch) voor 1862-63.
 Jaarboekje (Nederlandsch letterkundig) 1872-75.
 Jaarboekje (Noord-Brabandsch). 1871-74, 76, 78. 6 dln.
 Jaarboekje (Vrijmetselaars). 1836, 39, 40, 47-52, 56, 58, 61-64, 66, 68-71, 75, 76, 79.
 Jaarboekje (Zaanlandsch) voor 1854.
 Jaarboekje der stad en kanton Schiedam 1849, 51-53, 55-60 en 62.
 Jaarboekje der Maatschappij van Weldadigheid 1871, 74.
 Jaarboekje van Natura Artis Magistra. 1852-75. 24 dln.
 Jaarboekje der Indologische Vereeniging voor 1884. Delft 1884.
 Jaarboekje voor Nederlansche vrouwen en dochters, 1^e jaarg. Leeuwarden 1835.
 Jaarboekje voor Rederijkers 1866, 1875-83. 10 dln.
 Jaarboekje voor de Provincie Zuid-Holland. Jrg. 1-3. 1877- 80.
 Japiks, G., Eenige gedichten met aanteekeningen van P. Leendertz Wz., Sneek 1853.
 Jok en ernst, in brieven over de welsprekendheid. Haarlem 1854.
 Jonathan. Waarheid en droomen. 5^e druk Leid. 1872.
 Jonctijs, D., Tooneel d. Jalouzijzen enz. Rotterdam. 1666.
 Jong W. de, Eerstelingen. Zutphen 1867.
 Jongh, J.J. de, Post comptoir v. Cupido. Amst. 1761.
 Kadetten-Almanak voor 1869-70.
 Kamphuyzen, D.R., Stichtelijke rijmen op nooten door M. Mathieu. Rotterdam 1702.
 Kate, J.J.L. ten, De Schah van Perzie. Amsterdam z.j.
 Kate, J.J.L. ten, Ahasverus op den Grimsel. 2^e dr. Leyden 1864.
 Kate, J.J.L. ten, Lier en harp. Middelbng. 1853.
 Kate, J.J.L. ten, Een Zomerkrans. Nijmegen 1879.
 Kate, J.J.L. ten, Een handvol dichtbloemen. Amsterd. 1876.
 Kate, J.J.L. ten, Aan Parijs. Amsterdam 1871.
 Kate, J.J.L. ten, La grande Nation. Amsterdam 1871.

- Kate, J.J.L. ten, Zangen des tijds. Utrecht 1841.
- Kate, J.J.L. ten, Bladeren en bloemen. Rotterdam. 1839.
- Kate, J.J.L. ten, Legendes en mengelpoezie. Leiden 1846.
- Kennis en kunst. Haarlem 1867-74. 8 dln.
- Kerkboek (Luthersch). 1701.
- Kern, H., Handleiding bij het onderwijs in de Nederlandsche taal. Zutphen 1859-60. 2 dln.
- Kern, H., Hetz. werk 3^e dr. Krommenie 1864-65. 2dln.
- Kern, H., Hetz. werk 4^e dr. Krommenie 1866-67. 2dln.
- Kern, H., Hetz. werk 5^e dr. 1^e deel. Krommenie 1869.
- Kern, W.G., en W. Willems, Ostfriesland wie es denkt und spricht. Bremen 1881.
- Keijser, J.P. de, Neerl. letterkunde. Schooluitgave door A.W. STELLWAGEN. Poëzie. 's Hage 1881.
- Kikkert, J., Vlaardings Wintervisscherij. Vlaardingen. 1839.
- Kikkert, J., Acht dagen in acht zangen. Amsterdam 1854.
- Kinderboekjes 24 stks.
- Kinsbergen, J.H. van, Mijn droomen. z. pl. 1800.
- Kneppelhout, J., De muschjes. Leiden 1866.
- Kok, J., Vaderlandsch woordenboek. Bijvoegsel. Amsterdam 1797. 3 dln.
- Kolff, G.J., Een man van principe. den Haag z.j.
- Kollewijn Nzn., A.M., Aanl. tot de beoefening der nieuwere letterkunde. 2^e druk. Schoonhoven 1862.
- Koning, J., Verklaring van oud letterschrift. Amsterdam 1818.
- Konst- en Letterbode (Algem.) 1813 en 1818. 4 dln.
- Koster, Laur. Jansz., Jaarboekje voor typographische Vereenigen 1856. Leiden 1856.
- Krelis Regtuut zijn rais na Ljuut. Franeker 1852.
- Kroeze Ramaker, H., Zakwoordenboekje der zelfstandige naamwoorden. 10e druk. Zwolle 1879.

- Kroon, W., Verzameling van Nederlandsche rijmklanken. Utrecht 1754.
- Kuyper, J., Atlas voor Nederland volgens de nieuwe spelregels. Haarl. 1884.
- Lamb, Ch., Proeve van een humorist vert. door E.J. Potgieter. Amsterdam 1836.
- Langelaar, H.M., Het Albumblad. Schied. 1853. 2 dln.
- Lansens, P., Bijdrage tot den oorsprong der familienamen. Brugge 1872.
- Le Bos, E., Causeries Bretonnes. Paris 1877.
- Lecluse, F., Grammaire Basque. Toulouse 1826.
- Leeghwater, J., Haarlemmermeerboek. Amst. 1736.
- Leemans, J., Onze taal in vorige eeuwen. Gent 1881.
- Leeuw, C. de, Christelijke Plicht-Rijmen. Amst. 1649.
- Legenden, in Bearbeitungen der Dichter Deutschlands. Leipzig z.j. 2 Bde.
- Lennep, J. van, Tafereelen uit de geschiedenis des Vaderlands. Amsterdam 1854.
- Lennep, J. van, Aventures de Nic. Septétoiles. Paris 1878.
- Lennep, J. van, Zeemansliedjes. Amsterdam z.j.
- Lettervruchten van het Genootschap 'Met tijd en vlijt'. 1871
- Leupe, P., Aanmerkingen op de Nederlandsche taale. Amsterdam 1653.
- Leuter, P., Brief van Abelard aan Eloisa. Rott. 1776.
- Levensbeschrijving (Gedenkwaardige) van J.C. Ludeman. Nijmegen (1785).
- Leven van Hugo de Groot. Amsterdam 1795.
- Levensbode (De) door J. van Vloten. Dl. II, IX-XII.
- Liede-Boek (Groot Hoorns, Enkhuyzer, Alkmaarder en Purmerender). Amsterdam z.j.
- Liederen voor den huiselijken Godsdienst. Haarlem 1804.
- Limburg Brouwer, P.A.S. van, Il movimento intellettuale in Olanda. Firenze 1871.

- Lindo, M.P., De ontwikkeling van het Engelsche volk. Amst. 1871-74. 2 dln.
 Lion Iz., J., Proeve van een humor. satirisch woordenboek der zamenleving. Amsterdam 1845.
 Lodensteyn, J. van, Uitspanningen. Utrecht 1676.
 Lofzangen der Evang. Broedergemeente. Amsterdam 1787.
 Loghem Jr., H.W., Mengeldichten. Haarlem 1809.
 Loveling, V., Drie Novellen. Haarlem 1879.
 Loveling, R. en V., Nieuwe Novellen. Gent 1876.
 Lublink-Weddik, B.T., Asters. Amst 1861.
 Lucifer. Academische Courant. Utrecht 1850-53.
 Ludeman, J.C., Spiegel der weereld. Rott. 1763.
 Ludeman, J.C., Triumphzaal v. astrologische voorzeggingen. Amst. 1787.
 Ludeman, J.C., Sleutel op id. Amsterdam 1787.
 Ludeman, J.C., De Hekkesluit. Amsterdam z.j.
 Ludeman, J.C., De Astrologische Geheimschrijver. Leuven z.j.
 Lütkebühl Jr., J.C., Leven en Lied. Sneek 1881.
 Lussing, H., Evang. Gezangen. Dl. II en III. Amst. 1783.
 Luther, M., Ein feste Burg ist unser Gott. In 19 Sprachen. Rochester 1880.
 Lijnden, J.C. van, Logica of redenkunde. Amsterdam 1770.
 Lijst der stemgerechtigde burgers (te Leiden). 1803.
 Maandboekje voor Noord- en Zuid-Beveland. Jrg. 1-5.
 Maatschappij tot bevordering van welstand 1827-80; (bijna complete verzameling).
 Magazijn (Nederl.). Amsterdam 1834-39. Dl. 1-6.
 Magdalena, Evangelisch Jaarboekje Amst. 1870-84. 15 dln.
 Mannen van beteekenis Dl. 8-14. Haarlem. z.j.
 Marsyas (De verrezene). 's Hage 1764.
 Martin, H., Erasmus en zijn tijd. Amsterdam 1870.
 Marcus, H., Droom of 't schuitien van de liefde. Leyden 1643.

- Mayvogel, J.C., Gulden-spiegel. t'Amsterdam 1709.
 Mayvogel, J.C., Gulden-spiegel. t'Amsterdam 1710.
 Mayvogel, J.C., Gulden-spiegel. t'Amsterdam 1782.
 Meder, A.G., Tien verzen. Groningen 1861.
 Meijer Jr., D.C., Wandelingen op de Tentoonstelling. Amsterdam 1876.
 Meijer Jr., H.A., Gedichten. Amsterdam 1861.
 Meijer Jr., Levensbericht en gedichten. Amsterdam 1860.
 Meijer Jr., J.H., Bezoek aan Edinburgh. Z.p. 1871.
 Meijster, E., Poetische Policy. Druckerdam 1656.
 Merwede van Clootwijk, M. van, Uytheemsche oorlog ofte Roomsche
 Min-triompfen. 's Gravenh. 1651.
 Minutius Felix, Octavius, vertaald door A. ELZEVIER. Amsterdam 1696.
 Moens, P., Kleine verhalen. Deventer z.j.
 Moerkerken, P.H. van, Inleiding tot de Nederlandsche dichtkunde. Middelburg
 1877.
 Momusklanken. Maastricht 1883.
 Montaigne's werken vertaald door J.H. GLAZEMAKER. Amsterdam 1680.
 Mouljn Isz., S., Dichtstukjes. Vlaardingen 1854.
 Mulder, G.C., Nederlandsche spraakleer. Nijmeg. 1852.
 Mulder, G.C., Nederlandsche spraakleer. Arnhem z.j.
 Müllenhoff, K., Deutsche Alterthumskunde. Bd. V. 1.
 Muller, J., Die wissenschaftlichen Vereine und Gesellschaften Deutschlands.
 Lief. 1-2. Berlin 1883.
 Muller, H.C., Gedichten. Amsterdam 1878.
 Multatuli, Ideën. I-VIe Bundel. Amsterdam
 Munch, P.A., en C.R. Unger, Oldnorske Grammatik. Christiania 1847.
 Munch, P.A., en C.R. Unger, Oldnorske Laesebog. Christiania 1847.
 Muzen-Almanak (Nederl.). 1839.
 Nachtegaaltje (Het). Arnhem z.j.

- Nayler, B.S., Collection of 100 pieces of English literature. Amsterdam 1830.
 Nederlanden (De), m. pl. van H. Brown. 's Grav. 1841.
 Nibelungen Noth (Der), herausg. v.F.H.v.d. Hagen. Breslau 1820.
 Noordziek, J.J.F., Gedenkboek der Costersfeesten. Haarlem 1858.
 Ockerse, H., (Wed. Kleyn), Bloemlezing. Leyd. 1818.
 Ollfen, J. van, Het leven van J. van Vondel. 2^e dr. Amsterdam 1783.
 Oltmans, J.F., De schaapherder. Amsterdam 1874. 4 dln.
 Oltmans, J.F., Het slot Loevestein. Amsterdam 1874. 2 dln.
 Omnibus, Jaargang 1869-71, 74-80. Leiden, Amsterdam.
 Oosterzee, J.J. van, Dichterlijke nalatenschap. Utr. 1884.
 Opmerkingen van een corrector over de nieuwe spelling. Amsterdam 1866.
 Ossian, Temora vertaald door H. Vinkels. Amsterdam. 1827.
 Palm, K.v.d., Nederlandsche Spraakkunst voor de jeugdt. Rotterdam 1769.
 Palm, Hetz. werk. 2^e dr. Rott. 1774.
 Pantheon (Klassiek, letterk.) Schiedam 34 deeltjes.
 Pas, J., Mathematische of wiskundige behandeling der schrijf kunst. Amsterdam 1737.
 Perk, J., Gedichten. Sneek 1882.
 Perponcher's Onderwijs voor kinderen, herzien d.J.v. Lennep. Amsterdam z.j.
 Planeet-Boek (Het Groot), Amsterdam 1786.
 Pluim, A.J., Het H. Sacrement v. Mirakel te Amsterdam. 's Hage 1845. 3 broch.
 Portefeuille (De), IIe, IVe, V^e en VIe Jaargang. Amst. 1880-84.
 Potgieter, E.J., Poezie 1827-74. Dl. II. Haarl. 1840.

- Potgieter, E.J., Liedekens van Bontekoe. Amst. 1840.
- Prins, J., Geschiedenis van het Hoogheemraadsch. Waterland. Amsterdam 1883.
- Psalmen (De) van David met korte bemerkingen. Ghendt 1725.
- Psalmen (De CL) d. Propheten Davids. Leyden 1639.
- Psalmen d.P. D a t h e n u m . Dordrecht 1738.
- Putman, J.J., Studien over Calderon. Utrecht 1880.
- Putman, J.J., Mijne studien over Calderon verdedigd. Utrecht 1881.
- Pijzel, E.D., Giac. Leopardi, de dichter-pessimist. Deventer 1882.
- Quack, H.P.G., Mart. des Amorie v.d. Hoeven. Amsterdam 1869.
- Quarles van Ufford, P.A., Eenige regelen ter wederlegging d. Costerlegende. Haarlem 1872.
- Raize (Raare) naa stad (Gron. dial.). Groningen z.j.
- Rasch, G., Berlijn bij dag en nacht. Zwolle 1874.
- Referent (De), Wetensch. tijdschrift. Amst. 1843-44. 2 dln.
- Refereinen en andere gedichten uit de XVIe eeuw uitg. door K. Ruelens. Antwerpen 1880. Dl. I en II.
- Religion (La) des Hollandais. Cologne 1673.
- Renssen, J.W.A., Woordenboek der Nederlandsche taal. Gron. 1865.
- Rhijnenburg, C., Vreugden-berg. Amsterdam 1739. 2 dln.
- Rogge, H.C., Geschiedenis der stedelijke boekerij te Amsterdam. Amst. 1882.
- Rogge, H.C., Bibliotheca Grotiana. I. Hag. Com. 1883.
- Roo v. Alderwerelt, J.K.H. de, De Ondergang van het 2^e Keizerrijk. Schiedam 1876. 2 dln.
- Roses, Max, De Nederlandsche taalcongressen. Antw. z.j.
- Rooleeuw, (S.), Schriftuurl. gezangen. Amsterdam 1681.
- Rovers, J.A.C., Wie was van Heusde? Utrecht 1875.
- Rijn H van, Oudh. en Gestichten v. Z.-Holl. Leyd. 1719.

- Rijn (H. van), Oudheden van Utrecht. Leyden 1719. 3 dln.
 Rijn (H. van), Oudheden van Groningen. Leyden 1724.
 Rijn (H. van), Oudheden van Rhijnland. Leyden 1719.
 Rijn (H. van), Batavia Sacra. Bruxellis 1714-16. 3 dln.
 Sachs (Hans), Gedichte. Eine Auswahl v.J.A. Goz. Nürnberg 1829. 2 Bde.
 Sammlung deutscher Volkslieder. herausg. v. Büsching und v.d. Hagen. Berl. 1807.
 Scheltema, C.S. Adama van, Geschiedenis der Jubilézangers. Amsterdam. 1877.
 Scheltema, De Harpe Sions. Naar 't Fransch van C. Malan. Nijmegen 1881.
 Scheltema, Feestliederen. Amsterdam. z.j.
 Scheltema, J., Volksgebruiken bij vrijen en trouwen. Utr. 1832.
 Scheltema, P. Inventaris van het Provinciaal archief van N.-Holl. Haarl. 1873.
 Scheltema, Invent. v.h. Archief te Amsterd. Amst. 1866-74. 3 dln.
 Schenck, P., Admirandorum quadruplex spectaculum. Amsteld. z.j.
 Schenkman, J., Oud en nieuw. 2^e dr. Amst. 1877.
 Schenkman, J., Humoristische voorlezingen. Amsterdam 1863.
 Schenkman, J., Humoristische voorlezingen. 2^e dr. Gouda 1878.
 Schenkman, J., Verschillende kleine gedichten. 6 stuks.
 Schippers, L.A., Fragmenten en brieven z.p. e j .
 Schonck, E.J.B., De vermakelijke Slaa-tuintjes. Traj. at Rh. 1775.
 Schrift en schrijfkunst, het boekdrukk. enz. Leiden 1874.
 Schuitpraatjes in Groningerland. (Gron. dial.) Gron. 1827.
 Schuitpraatjes (Nieuwe) in Groningerland. Groningen 1832.
 Schwartz, L., Les Pays-Bas. Luxembourg 1875.
 Schijnvoet, S., Zinspreuken en zeede-lesssen. Amsterdam 1869.
 Scot, R., Ontdecking van Toverij. Leyden 1637.

- Sewel, W., Nederduitsche Spraakkunst. 4 dr. Amst. 1756.
 Sewell, W., Moeders laatste woorden vert. door J.J.L. ten Kate. Amst. 1877.
 Sipman, M.A., Arnhem m. pl. Amst. 1879.
 Slengarde van Overbroek, Nederige dichtvruchten. Amsterd. 1844.
 Smits, (De oude Heer), Kompleete werken. 5 dln. Arnh.
 Souza, J.G. de, Anthologie universelle. Leipzig 1859.
 Spectator (Ned.), Weekblad van den ouden Heer Smits. 's Gravenh. 1858.
 Spies, J.W.J., Cats. 's-Gravenhage 1840.
 Stoke, M., Rijmkroniek. Uitg. d.C.v. Alkemade. Leyd. 1699.
 Straatliedjes (480 stuks).
 Strijdschriften over en tegen Wagenaar. 7 stuks.
 Studenten-Almanak (Amsterdamsche) 1836, 1838-77.
 Studenten-Almanak (Delftsche) 1852-53, 1855-59, 62, 63, 65, 67, 71-72, 1878-83.
 Studenten-Almanak (Gentsche) 1857, 63, 66, 70, 76, 80, 81, 84.
 Studenten-Almanak (Groningsche), 1831-37, 40-43, 62-64, 68-82.
 Studenten-Almanak (Leidsche) 1821, 41, 42, 45, 46, 48, 53, 71-74, 77-83.
 Studenten-Almanak (Utrechtsche) 1826, 32, 37, 53, 54-60, 62, 64, 67, 71.
 Studenten-Almanak Momus. 1861,
 Studien op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied. Jrg. 1-15. 's
 Hertogenbosch 1868-82.
 Stukken (Offic.) betreffende de kwestie Braconier-Bouhon. 1773-74.
 Superville, D.M. de, Gedichten. Middelburg. z.j.
 Swanneblummen. Jaarboekje. Leeuw.-Heerenv. 1852-83.
 Tacitus, Werken vert. door P.C. Hooft. Amst. 1714. 4°.
 Tafereelen (Zamenzigtige) der Vlaamsche en Hollandsche uitspraken. Brussel.
 1823.

- Tennyson, A, Henoch Arden bew. d.J.L. Wertheim. Amsterdam. z.j.
 Tennyson, A, Hetz. gedicht vert, d.S.J.v.d. Bergh. 's-Gravenh. 1861.
 Terburch, C., Celestines geschenk. Amst. 1883.
 Testament (Nieuw) door de Synode uitgeg. Amst. 1869.
 Théâtre espagnol. Paris 1770. 4 vol.
 Thereses-Album z.j. en pl.
 Thorpe, B., The Anglo-Saxon version of the story of Apollonius of Tyre. London 1834.
 Ticknor, G., Gesch. d. schönen Literatur in Spanien. Leipzig 1852. 2 dln.
 Tinholt, L., Van Babel naar Jerusalem. Sneek 1868.
 Tobiesen, L.H., Neue Dänische Sprachlehre. Altona 1802.
 Tollens, Czn. H., Les Bataves à la Nouv. Zemble. Bruxelles 1828.
 Tollens, L.J.A., Gedichten. Batavia 1855.
 Toorenenbergen, A. van, Onze feestviering, bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Vereeniging tot afschaffing van sterken drank. z.p.e.j.
 Toussaint, A.L.G., De Hertog van Alba. Gent 1842.
 Toussaint, A.L.G., De Delftsche wonderdoctor, Amsterdam 1883.
 Udemans, C., Afbeeldingen v.d. verkeerde wereld. Middelburg 1660.
 Valcoogh, Regel d. Duytsche Schoolm. uitg. d.J.G.D. Schotel. 's Gravenhage 1875.
 Veldhoven, A., Dichtk. bespiegeling over de aarde enz. Dordrecht 1774.
 Vergeet mij niet, Jaarb. van 1849, 55, 57-60, 62-65.
 Vergers, P. Merkwaard. personen uit Neerl. Geschied. Haarlem z.j.
 Verkoop (Belangr.) v. 't eiland Schiermonnikoog. Leeuwarden 1858. Met prijzen en namen.

- Vermesse, Dictionnaire du Patois de la Flandre franç. Douai 1867.
 Verovering (Eene Vreedzame) herdacht na 250 jaren. Alkmaar 1883.
 Verwijs, E., Korte middelnederl. spraakk. Zutphen 1869.
 Verzameling (Kleine) van Gezangen voor de tafellofes. Amsterdam 1817.
 Verzameling van eenige Psalmgezangen d. Ypey. Amst. 1806.
 Vigny, de, De Zondvloed. Vert. door J.J.L. ten Kate. Amsterdam 1869.
 Visschers (Voor) gevangen. Nieuwe bundel. Amst. 1870.
 Vissering, W, Herinneringen. Amst. 1863-72. 3 dln.
 Vlerk, Lotgevallen van Joach. Polsbroekerwoud. Amsterdam 1841.
 Vloten, J. van, Aesthetika. Deventer 1865.
 Vloten, Keur uit Ned. Dicht en on dicht. Zwolle z.j.
 Vloten, Ned. Kunstbode. Jrg 1-4. Haarlem 1874-78. 4 dln.
 Vloten, Ned. Schilderkunst van de 14^e tot de 18^e eeuw. Amsterdam 1874.
 Vloten, Schets van de geschiedenis der Ned. letterk. 2^e druk Tiel 1879.
 Volksalmanak (Katholieke) 1872.
 Volksalmanak (Christelijke) 1862, 64, 65-70.
 Volksalmanak (Evangelische) 1867, 68, 77-83.
 Volksalmanak (Groningsche) 1851.
 Volksalmanak (Nederlandsche) 1844, 55-56-57.
 Volksalmanak (Nieuwe Drentsche) over 1883-84.
 Volksalmanak (Utrechtsche) 1854, 65, 67.
 Volkliedjes uitgegeven door het Nut van 't Algemeen. M. pl. Meppel-Amsterdam
 1789.
 Vondel, (Keurlezing uit) - Amsterdam 1818.
 Vondel, werken uitg. door J. van Vloten. Schied. 1864-66. 2 dln.

- Vondel, Brieven der heilige maeghden. Amsterd. 1642.
- Vondel, Op nieuw uitg. door J. van Vloten. I-II. Schied. 1875-76.
- Vondel, Dichtjuweelen uitg. d.F.J. Poelhekke. Leid. 1876
- Vries, A. de, Arguments des Allemands. La Haye 1845.
- Vries, S. de, Seven Duyvelen regeerende de hedendaagsche dienstmaeghden. Amsterdam 1682.
- Vries, Werksaeme duyvelen in de weereld. Utr. 1692.
- Vrouwen (Bijbelsche) Dichterl. Album. Haarlem z.j.
- Vrouwen Hetz. werk. 3^e dr. Amsterdam 1879.
- Vrije, A. de, Eerste gedichten en gedachten. Arnhem 1876.
- Waalner, G., Poezie. Haarlem z.j.
- Wall, J.v.d., Redevoering van het Kunstenkweekschool. Delft 1760.
- Warnasarie. Indisch Jaarboekje 1850, 1852-53. Batavia 3 dln.
- Weekblad (Ontwerp v.e. nieuw) met spotversen (door B.H. Lulofs). Groningen 1823.
- Werner, H.M., De Geldersche Volksalmanak. Arnhem 1884.
- Westerbaen, J., Nieuwe avondschool. 's Hage 1666.
- Westerman, M., J.v.d. Vondel. Amsterdam 1870.
- Westgeest, S., Natuurlijk toverboek of speeltooneel der konsten. 1^e dr. Dordrecht 1749.
- Weyerman, J.C., Levensgevallen. 's Hage 1763.
- Wildeboer, G.E., Nanutsbijdragen. Moppen en mopjes in Groningsch dialect. Sappemeer 1882.
- Willemsen, J., Sions zielsbanketten enz. Middelb. 1757.
- Winkel, L.A. te, Grondbeg. der Ned. spelling. 4^e druk herzien door M. de Vries. Leiden 1879.
- Winkel, Leerboek der Nederl. spelling 4^e druk Leiden 1866.

- Witkamp, P.H. en M. Kalf, Prins Hendrik der Nederlanden. Amsterdam 1879.
 Witkamp, P.H. en J. Craandijk, Prins Frederik. Deventer 1882.
 Wolterink, W.N., Schetsen uit 't land van Zierikzee. Dordrecht 1870.
 Worsteling Jacobs (de). 's Gravenhage 1672.
 Wijnperse, D.v.d. Onderwijs in de Redenkunde. Rotterdam 1780.
 Wijss, J.R., Texte z.d. Sammlung Schweizer Kuhreihen. Bern 1826.
 Yriarte, Letterk. fabelen. Amsterdam 1833.
 Zangwijzen voor de stichtel. gezangen v.R. Schutte Z.p.e.j.
 Zeegers, L. Th., Gesch. der Nederl. Letterk. 4^e druk Amsterdam 1870.
 Zeegers, L. Th., Nederl. Spraakkunst. Amsterdam 1864.
 Zeggelen, W.J. van, Keur van scherts en luim. Arnhem 1866. 2 dln.
 Zutphen, P. van, Een brief in de Gorkumsche volkstaal. Gorinchem 1866.

De Maatschappij ontving ten vervolge of ter aanvulling.

- Zeitschrift für deutsche Philologie. Bd. XV, 3-4; XVI, 1.
 De Gids 1883. N°. 7-12, 1884 N°. 1-6.
 Revue Celtique. Vol. II, 1-4; Vol. VI, 1.
 De Katholiek. 1883 N°. 7-12, 1884 N°. 1-6. De Navorscher 1883 N°. 6-12; 1884
 N°. 1-4; Register Dl. XXI-XXX.
 Bijdragen v. Vad. Geschied. en Oudheidkunde. 3 R. Dl. II, 3
 De Toekomst 1883. N°. 7-12; 1883 N°. 1-6.

- La Flandre T. XIV, L. 6-12, XV, L. 1-4.
 Onze Wachter 1883. N°. 2-12, 1884 N°. 1-2.
 Zeitschrift für deutsches Alterthum. Bd. XV, 3-4, XVI, 1-3.
 Zeitschrift für vergl. Sprachforschung. Bd. VII, 3.
 Verslag van den toestand der Gemeente Leiden, 1883.
 Verslag van het Gymnasium te Leiden, 1882-83.
 Los en Vast 1883. N°. 2-4; 1884 N°. 1.
 Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. Dl. XII, 1-2.
 Bijdragen tot de geschiedenis van het Bisdom Haarlem. Dl. XI, 2, XII, 2.
 Jaarboek voor de Kon. Ned. Zeemacht, 1882-83.
 Jaarboekje voor het Notarisambt, 1884.
 Volksalmanak voor Ned. Katholieken, 1884.
 Messenger des Sciences Historiques. 1883 L. 1-4, 1884. L. 1.
 Nederlandsche Bibliographie 1883 N°. 6-12, 1884 N°. 1-4; Register 1883.
 Dietsche Warande. Dl IV. 6.
 Onze Volkstaal. Jaarg. II. 2.
 Nederl. Museum 1882. N°. 5-6; 2 R. Jaarg. I, 1-2.
 Noord en Zuid. Jaarg. VI. 3-6; VII. 1-2.
 De Nederl. Heraut. Jaarg. I. 3-4; Bibliogr. Overzicht 1881.
 Maandblad De Nederl. Leeuw 1883 N°. 6-12, 1884 N°. 1-4.
 Report of the Comptroller of the Currency U.S. 1882.
 Forty-seventh Congress U.S.
 Schriften NOTKER'S und seiner Schule. Bd. II, L. 1-3; III, L. 1-2.
 PIPER'S Otfried, Th. II, L. 2-3, Glossar.
 Quellen und Forschungen, Heft L-LII.

Geschiedenis der Gemeenten in Oost-Vlaanderen. Dl. XXXII-XXXIII.

TEN DOORNKAAT KOOLMAN, Wörterbuch der ostfries. Sprache H. XVIII-XXI.

BERGHAUS, H., Sprachschatz der Sassen. H. XX.

GRIMM, J.u.W. Deutsches Wörterbuch Bd. IV, 1^e Abth., IIe H., L. 5; VI, L. 11-12; VII, L. 4.

VERDAM, J.A., Middelnederl. Woordenboek Afl. 5-8.

KERN, H., Geschiedenis v.h. Buddhisme Afl. 15-20.

BERGH, J.A. DE, Haagsche Penkrassen N°. 51-83.

Jaarboek der Universiteit te Groningen 1882-83.

SCHEFFER, J.H., Nederlands Familie-Archief. Het geslacht Tromp.

TER Gouw, J., Geschiedenis van Amsterdam. Dl IV, St. 1-2.

Inventaris van het Archief der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam. Dl. II.

Woordenboek der Nederlandsche Taal. Dl II, Afl. 2.

BLOK, J.P., Eene Hollandsche Stad enz. 2de Ged.

Van Binnen- en Buitenlandsche Genootschappen hebben wij de volgende werken ontvangen:

Nederland.

Kon. Academie v. Wetensch. te Amsterdam. Versl. en Meded. Afd. Letterk. 2de R.

XII. 3, 3de R.I. 1-2. - Afd. Natuurk. XIX. 1-3. - Naam- en zaakregister Afd. Letterk.

2de S. I-XII. - Verhandelingen Dl. II-IX; XI-XIII; XV. - Jaarboek 1883. - Programma certaminis poetici 1884.

Kon. Oudheidkundig Genootschap. Verslag 1883.

Indisch Genootschap. Versl. Alg. Verg. 30 Mei, 7 Nov., 1883, 29 Jan., 12 Febr., 11 Maart 1884.

Prov. Genootschap v. Kunsten en Wetensch. in N.-Brabant. Handelingen, 1882, 1883. - Architect. Afbeeldingen v.d. St. Janskerk.

Friesch Genootschap v. Oudheid-, Taal- en Geschiedkunde. Verslag 55. - De Vrije Fries. Dl. IV. 1.

Zeeuwsch Genootschap v. Wetenschappen. Archief Dl V. 3. - Catalogus 2^e dr. St. II.

Hist. Genootschap te Utrecht. Bijdragen en Mededeel. Dl. VII. - Werken N.S. N°. 36, 37.

Overijsselsche Vereen. t. ontw. v. prov. welvaart. Catalogus der bibl. 1877. - Eerste Vervolg 1883.- Martin, Aanteekeningen.

Vereen. t. beoef. v. Overijsselsch recht en geschiedenis. Verslag Alg. Verg. 5 Juni, 30 Oct. 1883; Buiteng. Verg. 5 April 1884. - Overijs. Stad- Dijk- en Marktrechten. Dl. I. 3-4; II. 6-7; III. 16. - Verzameling v. stukken. Afd. II. St. 13.

Bataviaasch Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen. Notulen XXI. 1-4. - Tijdschrift XXVIII. 5-6; XXIX. 1-3.

Teyler's Genootschap. Archives, Sér. II. P. 4.

Kon. Inst. v.d. Taal-, Land- en Volkenkunde v. Nederl. Indië. Bijdragen Dl. VII., VIII. 1. - Bijdragen Taal en Letterkunde. 2 dln. - B.F. Matthes, Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie. - G.K. Niemann, Gesch. van Tanetta.

Vereen. t. daarst. v. eene alg. openb. bibl. te Rotterdam. Verslag 25.

Kon. Bibliotheek. Verslag 1882.

Rijks Archief. Verslag 1882.

Société Hist. et Archéol. dans le Duché de Limbourg.

Publications T. XX. - Répertoire Alphabétique 1863-83.

Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Punten ter beschrijving 1884. -
Volksalmanak 1884.

Instituut v. Doofstommen te Groningen. Verslag 1883. - Cat. Bibl. Guyotianae.
Pars specialis cur. A l i n g s .

Museum v. Oudheden in Drenthe. Verslag 1883.

Nederlandsch Tooneelverbond te Utrecht. Het Tooneel XIII. 1-6.

Maatschappij ter bev. v. Nijverheid. Tijdschrift Dl. VII. 6-12, VIII. 1-5. - V.

K e t w i c h , Vervolg-Register op het Tijdschrift. - Programma 1883. - Punten v.
beschrijving 107de Vergadering. - Cat. Kol. Museum Dl. I. St. 3. - Gedenkschrift 12
1/2 jrg. best. v.h. Kol. Museum.

Stedelijk Museum te Alkmaar. Verslag 1883. - Supplement-Catalogus 1884.

Maatschappij d. Wetenschappen te Haarlem. Arch. Néerl. T. XVIII. 2-7, XIX. 1.
- Programma 1882, 1883. - Naamlijst d. Leden 1883. - D a n i ë l s , un cas de Leontiasis
ossea.

Vereeniging t. bev. v. Fabriek- en Handwerksnijverheid. Verslag 1883.

Aardrijkskundig Genootschap. Tijdschrift Dl. VII. 3-5. 2de Ser. Dl. I. 1-4. - Bijblad
N°. 12. - Nomina Geographica Neerlandica. Dl I.

België.

Académie Royale de Belgique. Bulletin 3e Série, T. 1-5. - Annuaire 1882, 1883.

Institut Archéologique Liégeois. Bulletin. T. XVII. L. 1, 2.

Willemsfonds. Uitgave N°. 105, 106.

Société des Bibliophiles Belges. Werken 4de R. N°. 3.

Zwitserland.

Hist. Verein. d. fünf Orte. Der Geschichtsfreund Bd. XXXVIII.

Société d' Histoire de la Suisse Romande. Mémoires et Documents. T. XXXIII.

Antiquarische Gesellschaft in Zürich. Mitth. XLVIII.

Duitschland en oostenrijk.

Hist. Verein im Regierungsbezirke v. Schwaben u. Neuburg zu Augsburg. Zeitschrift Jhrg. X. 1-3.

Verein. f. Gesch. u. Alterthumsk. v. Oberfranken zu Baireuth. Archiv. Bd. XV. 3.

Verein v. Alterthumsfreunden im Rheinlande zu Bonn. Jahrbücher H. 73-75.

Schles. Gesellsch. f. vaterl. Kultur zu Breslau. Jahresbericht LX.

KK. Mährisch.-Schles. Gesellsch. z. Bef. des Ackerbaues, d. Natur- und Landeskunde zu Brünn. Mittheilungen 1883.

Bergischer Geschichtsverein zu Bonn. Bd. XVIII., XIX.

Oberlausitz. Gesellsch. d. Wissensch. zu Görlitz. Neues Lausitz. Magazin Bd. 59, 1-2.

Hist. Verein. f. Steiermark zu Gratz. Mittheil. H. 31. - Beiträge Jhrg. 19. - Festrede zur Habsburgfeier.

Verein. f. Hamb. Gesch. zu Hamburg. Zeitschrift Bd. IV. 4. - Mittheilungen Jhrg. VI. - K o p p m a n n, Der Verein. f. Hamb. Geschichte.

Hist. Verein. f. Niedersachsen zu Hannover. Zeitschrift Jhrg. 1883 u. 45^e Nachricht.

Verein. f. Siebenb. Landesk. zu Hermannstadt. Jahresbericht 1881-82; 1882-83. - Archiv. Bd. XVII. 1-3, XVIII. 1-2; XIX. 1.

- Ferdinandeum f. Tirol u. Vorarlberg zu Innsbrück.* Zeitschrift H. XXVII.
Verein. f. Thür. Gesch. u. Alterthumskunde zu Jena. Zeitschrift Bd. III. 3-4. -
 Thüringische Geschichtsquellen N.F. Bd. I.
Verein f. Hessische Geschichte u. Landeskunde zu Kassel. Zeitschrift Bd. X. 1-4.
Hist. Verein f. Niederbayern zu Landshut. Verhandlungen B. XXII. 1-4.
Verein f. Lübeckische Gesch. u. Alterthumskunde zu Lübeck. Mittheilungen H.I.
 1-6. - Bericht 1882.
Museum Francisco-Carolinum zu Linz. Bericht 41.
Hist. Verein v.u.f. Oberbayern zu München. Archiv Bd. 41. - Jahresb. 44, 45.
Verein f. Gesch. u. Alterth. Westfalens zu Münster. Zeitschrift Bd. 41.
Germanisches Museum zu Nürnberg. Jahresbericht 29. - Anzeiger 1883.
Kgl. Böhm. Gesellsch. d. Wissensch. zu Prag. Jahresbericht 1881, 1882. -
 Sitzungsberichte 1881. - Abhandlungen 6^e F. Bd, XI.
Verein f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen zu Prag. Jahresbericht XX. -
 Mittheilungen Jhrg. XXI. 1-4. - Mitgliederverzeichniss 1882.
Hist. Verein f.d. Oberpfalz u. Regensburg. Verhandlungen Bd. 36, 37.
Verein f. Mecklenb. Gesch. u. Alterthumskunde zu Schwerin. Jahrb. u. Jahresbericht
 48.
Gesellsche. f. Pomm. Gesch. u. Alterthumskunde zu Stettin. Baltische Studien.
 Jhrg. XXXIII. 1-4.
Württembergischer Alterthumsverein zu Stuttgart. Vierteljahrshefte VI. 1-4.

Gesellsch. f. nützl. Forschungen zu Trier. Festschr. 1883.

Verein f. Kunst u. Alterth. in Oberschwaben zu Ulm. Münster-Blätter H. III., IV.

K.K. Akademie d. Wissenschaften zu Wien. Sitzungsberichte B. CI. 2; CII. 1-2; CIII. 1-2. Register B. IXC-C.

K.K. Geogr. Gesellschaft zu Wien. Mittheil. Bd. XXV.

Hist. Verein f. Unterfranken u. Aschaffenburg zu Würzburg. Jahresbericht 1881. - Archiv. B. XXVI. 1-2. - *Fries*, Geschichte des Bauernkrieges B. II. 2.

Gesamttverein d. deutschen Geschichts- u. Alterthumsvereine zu Altenburg.

Korrespondenzblatt 1883. N°. 6-12. u. Extrablatt, 1884. N°. 1-4.

Gesellsch. z. Bef. d. Geschichtskunde zu Freiburg. Zeitschrift Bd. VI. 1.

Anthropologische Gesellsch. zu Wien. Mittheilungen, B. XII. 3-4; XIII. 1-4; XIV. 1.

Verein f. d. Grossherzogth. Hessen zu Darmstadt. Quartalblätter 1882. N°. 3-4;

1883 N°. 1-2. - Katalog der Bibliothek 1883.

Hist. Verein f. Oberfranken zu Bamberg. Bericht 45.

Kgl. Sächs. Alterthumsverein zu Dresden. Jahresbericht. 1882-83. - Neues Archiv. Bd. IV. - Zur Geschichte des Türkenkrieges.

Alterthums-Gesellschaft zu Königsberg. Altpreussische Monatschrift Bd. XX. 3-8; XXI. 1-2.

Gesellsch. f. bild. Kunst u. vaterl. Alterth. in Emden. Jahrbuch Bd. V. N°. 2.

Verein f. Gesch. u. Alterth. Schlesiens zu Breslau Zeitschrift Bd. XVII. XVIII. *Neuling*, Schlesiens alte Kirchen.

Münchener Alterthumsverein. Die Wartburg Jhrg. X. 5-12, XI. 1-8.

Verein f. Geschichte des Bodensees zu Lindau. Schriften H.X. XII.

Verein f. Geschichte d. Stadt Meissen. Mittheilungen 1882. Bd. I. 2.

Kgl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Leipzig. Abhandlungen Bd. VIII. 5-6, IX. 1. - Berichte 1882.

Universität zu Kiel. Schriften u. Dissertationen 1882-83.

Breisgauverein 'Schau-ins-Land.' Schau-ins-Land. Jhrg. VI.

Lahnsteiner Alterthumsverein. Rhenus Jhrg. II 1-6.

Frankrijk.

Société des Antiquaires de Picardie à Amiens. Bulletins T. XIV. - Mémoires 3e Série. T. VII.

Société des Antiquaires de la Morinie à St. Omer. Bulletins 124-128. - Mémoires. T. XVIII. - Tables des Bulletins et des Mémoires.

Italië.

Reale Accademia dei Lincei a Roma. Atti, Vol. VII. f. II-16; VIII. f. 1-10.

Engeland.

English Dialect Society. Eleventh Report 1883. - Publications N°. 39-41. - An older form of the Treatyse of Fysshynge wyth an angle.

Denemarken.

Kgl. Nordiske Oldskrift Selskab Kopenhagen. Aarboger 1882. H. 4; 1883. H. 1-4. - Tillaeg 1882. - Mémoires N.S. 1882- 83-84.

Zweden en Noorwegen.

Kgl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien te

Stockholm. Antiquarisk Tidskrift. D. VII. H. 1-3, - Månadsblad Arg. 11, 12. - Svenska Statens Historiska Museum H. 3.

Kgl. Norske Universitet te Christiania. B. Dahl, Die Lat. Partikel ut. - L. Daæ, Kong Christiørn I Norske Historie. - A. Torp, Die Flexion des Pali. - C.M.

Guldberg et H. Mohn. Etudes sur les mouvements de l'atmosphère, P. II. - L.B. Stenersen, Myntfundet fra Graeslid i Thydalen.

Rusland.

Gelehrte Esthnische Gesellschaft zu Dorpat. Verhandlungen Bd. XI.

Gesellsch. f. Geschichts- u. Alterthumskunde der Ostseeprovinzen zu Riga. Katalog der Riga'schen culturhist. Ausstellung 1882.

Amerika.

Smithsonian Institution at Washington. Annual Report 1881. - Annual Report of the Pennsylvanian Inst. f. the Deaf and Dumb. 1882.

Naar aanleiding van dit verslag neemt de Heer Dr. W. Francken Azn. het woord tot de vraag, of de catalogus nog voor alle Leden verkrijgbaar is, en zoo ja, langs welken weg. De Voorzitter, daarop antwoordende, herinnert, dat de Catalogus alleen aan die Leden werd toegezonden, die in 1877 daarop hadden ingeteekend, maar dat er van wege het Bestuur geen bezwaar wordt gemaakt, hem alsnog voor de Leden, die daarom bij den Secretaris aanvragen, tegen den toen vastgestelden prijs van f 4 verkrijgbaar te stellen.

III.

Daarna leest de Penningmeester, de Heer D. Hartevelt, het volgende Verslag voor:

De voorschriften van Art 30 der wet zijn opgevolgd. De Penningmeester heeft Rekening en verantwoording gedaan aan het Bestuur, en de Commissie, in genoemd wetsartikel bedoeld, heeft de rekening nagezien en goedgekeurd.

Die goedgekeurde Rekening bedraagt:

in Ontvangst	f 3889,31.
in Uitgaaf	f 4314,38.

Er werd dus meer uitgegeven dan ontvangen f 425, 07. Het Saldo van de vorige Rekening bedroeg f 4222, 77, zoodat de Rekening die thans loopende is, opent met een Saldo van f 3797, 70, waarvan in het a.s. jaar niet veel zal overschieten, want de Catalogus, die aan het uitkomen is, zal dat Saldo verslinden.

De Rekening van het *Fonds* der Maatschappij, beheerd volgens het Reglement vastgesteld in de bestuursvergadering van Maandag 28 Januari 1867, wijst aan een bezit van f 13100 - 2 1/2% Nominaal Inschrijving Grootboek Nat. Schuld. Bovendien sluit de Rentenrekening van het fonds met een voordeelig Saldo van f 58, 36 en de rekening van het vlottend kapitaal met een soortgelijk Saldo van f 571, 66.

Het Saldo der Rentenrekening is bestemd tot vergrooting van de Inschrijving op het Grootboek Nat. Schuld.

Uit het Saldo van het vlottend kapitaal zullen Subsiidiën worden verleend o. a aan het Tijdschrift der Maatschappij.

IV.

Verlag van de werkzaamheden der Historische Commissie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden gedurende het jaar 1883-84.

De Maandelijksche vergaderingen der Commissie werden geregeld bijgewoond; in hare samenstelling kwam dit jaar geene verandering. Behalve vele kleine mededeelingen en opmerkingen omtrent geschiedkundige onderwerpen, gaven allerlei ontdekkingen aanleiding tot dikwijls geanimeerde samensprekingen.

De heer Acquoy sprak op eene der vergaderingen over de 'Biblia pauperum'. Daar in deze geïllustreerde werken, die voor de geschiedenis der boekdrukkunst van zooveel belang zijn, de allegorie en de typologie eene hoofdrol spelen, begon Spreker met eenige mededeelingen aangaande allegorische interpretatiën bij de ouden (Chrysippus) en de Joden (Philo Judaeus), alsmede over allegorische en typologische verklaringen bij N. Testamentische schrijvers (Paulus; Brief aan de Hebreëen), Apostolische Vaderen (Clemens Romanus), Apologeten (Justinus) en Kerkvaders (Origenes, Ambrosius, Augustinus). Hierbij werd tevens op het onderscheid tusschen allegorie en typologie gewezen, en aangetoond waarin het verschil tusschen die beide bestaat.

De 'Biblia pauperum' nu zijn prentenboeken over de historie van Jezus met daarbij geplaatste afbeeldingen van gebeurtenissen en zaken uit het O.T., die er eenige allegorische of typologische overeenstemming mede vertoonen, en teksten des O. Verbonds, die er in eenig profetisch of ander verband mede staan of geacht werden te

staan. Gedrukte 'Biblia pauperum' zijn hoogst zeldzaam; men kent er slechts zeven of acht, waarvan vijf in de Bibliothèque Nationale te Parijs. 'Biblia pauperum' in H.S. zijn nog zeldzamer; men telt er slechts vijf: een te München, een in het stift S. Florian in Oostenrijk, een bij den uitgever Weigel te Leipzig, een te Constanz en een te Wolfenbittel; deze laatste was er ten minste vóór honderd jaar. Een facsimile van het M.S. te Constanz werd ten slotte door den Spreker verklaard.

Een ander maal wees de heer Acquoy, naar aanleiding van een facsimile in het werk van den heer Willems, 'Les Elzevier', en van een opstel des heeren Van Someren in 'Oud-Holland', op de fraaie banden, die in de 17de eeuw door de boekbinders Magnus Hendriksz. en Hendrik Magnusz. te Amsterdam werden vervaardigd. Tevens bracht hij er een ter tafel, die in zijne eigene boekverzameling berust.

Later nog vestigde de heer Acquoy de opmerkzaamheid der Commissie op Nederlandsche Maria-legenden, met name op die, welke zijn uitgegeven in den 'Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken' van dit jaar 1884.

De heer Fockema Andreae toonde aan de Commissie, welke schatten het archief van Vollenhove bezat. Merkwaardig achtte hij vooral 1° 18 origineele privilegiebrieven; 2° het oudste keurboek, dat bijvoegingen uit het begin der 15de eeuw bevat; 3° een jonger keurboek van omstreeks 1450; 4° een keurig geschreven keurboek, na het vorige samengesteld.

Later sprak de heer Andreae over hofvaart en appèl en toonde aan, hoe het laatste uit de eerste ontstond, voornamelijk aan de hand der oude privilegiën van Gent

in de Betuwe. In dat van 1382 moeten de schepenen oordeel halen te Zutfen, als zij met de zaak geen weg weten. Karel van Gelder bepaalde later, dat de zaak niet verder mocht behandeld worden, wanneer de schepenen eenmaal te Zutfen oordeel hadden gehaald. In 1665 werd eenvoudig appèl der *partijen* op Zutfen toegestaan. Één phase is hier nog overgeslagen n.l., dat er nog geen appèl bestaat, maar partij de zaak naar eene naburige plaats mag brengen, voordat hare eigene schepenen het vonnis hebben gewezen: deze phase vindt men b.v. in de Privilegiën van Gooiland van 1388.

Eindelijk handelde de heer Andreae over de Oudfriesche ordalia, die onderscheiden worden in drie heete: den ketelvang, het gloeiende ijzer en de negen ploegscharen; en twee koude: het duel en de 'wide korbita'. Spreker beschouwde het gerechtelijk duel als een bewijs der materieele waarheid, door God gegeven (volgens de de Lex Bajuvariorum) niet als eene versterking van den eed; de bij het ordale overwonnen partij is gedwongen tot bekentenis. Twee der heete ordalia trekken om bijzondere redenen de aandacht: de ketelvang en het *wexed hreil* of *evexede hexil*. Er kan twijfel bestaan of de ketelvang al of niet een seendrechtelijk ordale is. Tot bevestigende beantwoording dezer vraag zou men geneigd zijn met het oog op Landr. X. Westerl. text, Westerl. Seendrecht Rh. 404, Rh. 408, § 14, 15, 16: tot ontkennende op grond van Rüstr. K. Rh. 116, Brokmerbr. § 105 Rh. 165, Schoutenr. § 39. *Evexede hexil* of *vexed hreil* is volgens Grimm het gaan door een vuur in een met was doortrokken hemd. De heer Andreae meende, dat het niet anders is dan het reeds genoemde gaan over de negen gloeiende ploegscharen. Hij leidt dit o.a. hieruit af, dat hij die de proef der negen ploegscharen moet ondergaan, niet slechts de

ploegscharen en het vuur maar ook *sokken* en *was* moet medebrengen. Ware evexede hexil iets anders dan het gaan over de ploegscharen met gewaste sokken, dan zouden er ook niet zooals de bronnen zeggen drie, maar vier heete ordelen zijn geweest.

De heer Blok deelde een en ander mede over den overgang der regeering in Holland van het Beiersche tot het Bourgondische huis. Uit de rekeningen van dien tijd, op het Rijksarchief bewaard, wees hij aan, hoe de Raad van Negenen, door Philips en Jacoba na den Zoen van Delft in Juli 1428 ingesteld, een half jaar later plaats moest maken voor een nieuwen Raad van Holland, toen Jacoba en Philips te Valenciennes een nieuw verdrag hadden gesloten omstreeks Kersmis 1428. Roelant van Vutkerke werd toen gouverneur van Holland. Dat bestuur bleef ongeveer twee jaren in stand, totdat Philips - na het verdrag van Valenciennes reeds oppermachtig in Holland - 1 Oct. 1430 dat gewest voor 8 jaren verpandde aan Frank van Borselen en twee zijner neven voor de som van 15000 schilden. De bepaling, dat de Borsselens geene rekening van hun beheer behoefden af te leggen, veroorzaakte moeielijkheden tusschen hen en Philips: de steden beklaagden zich bij den Hertog over de gouverneurs, die in Jan. 1432 door Philips ter verantwoording werden geroepen. Een half jaar later kwam te Brussel een vergelijk tot stand, volgens hetwelk de gouverneurs voortaan den Hertog verantwoording van hun beheer moesten afleggen. Deze moeielijkheden dreven Frank van Borsselen in den zomer van 1432 in de armen der Hoeksche partij, die ook met de Engelschen in verband stond: hij huwde - zooals bekend is - heimelijk met Jacoba en werd toen den 25sten November 1432 plotseling door den Hertog gearresteerd.

De woelingen der Beiersche partij werden door den heer Blok uitvoerig nagegaan in verband met de Engelsche en Fransche politiek.

In April 1433 deed Jacoba afstand van Holland en Zeeland, waarover Hugo van Lannoy reeds sedert de gevangenneming van Frank het bewind voerde; de zaak van Jacoba's huwelijk werd toen door Philips' raadslieden onderzocht en in Maart 1434 werd het voltrokken. Frank kreeg in Juni daarna eerst het recht om den titel te voeren van graaf van Oostervant, terwijl in April 1433 Jacoba reeds den titel van gravin van Oostervant had verkregen.

Later sprak de heer Blok over de Nederlandsche steden in de Middeleeuwen, die hij in vier groepen verdeelde:

- I. de oude keizerlijke palatia (Nijmegen, Tiel).
- II. de bisschopssteden (Utrecht, Maastricht).
- III. de heerlijke steden (de Hollandsche, Zeeuwsche, Brabantsche, Geldersche, Overijselsche steden, Koevorden, Groningen, enz.).
- IV. de Friesche steden.

Spreker behandelde de vrijheden der eerste twee groepen, die overeenkomen met die der Duitsche steden aan den Rijn (*jus Teutonicum*); hij toonde aan, hoe in de 11de eeuw die vrijheden werden uitgebreid en zij steeds grooter werden, naarmate de macht des Duitschen Keizers afnam; hoe verder die steden zich in de 14de eeuw *vrije rijkssteden* begonnen te noemen, ofschoon zij rechtens onder den bisschop of den graaf van Gelder stonden. Dezen zelfden naam van vrije rijkssteden gaven zich soms ook de Overijselsche steden en Groningen, daar zij zich weinig aan hun rechtmatigen opperheer, den bisschop, stoorden: zelfs Zutphen kende zich dien naam toe, omdat het van Otto II van Gelder het recht der Duitsche steden had ontvangen. De heer Blok ging voorts de

opkomst na der steden van de derde groep, die meest allen in de 13de eeuw stadsrechten verkregen. Wat Groningen betreft behandelde hij uitvoerig het charter van 1040, waarin hij de uitdrukking ‘praedium in villa Cruoningha’ verklaarde door ‘het gebied, dat in de villa Cruoningha nog aan mij, den Keizer, als allodium behoort’;¹ hij kwam tot de conclusie, dat deze stad zeer zeker rechtens aan den bisschop van Utrecht behoorde. De vierde groep achtte hij hierin eigenaardig, dat de steden in Friesland niet op heerlijk gebied zijn ontstaan, maar zich eigenmachtig stedelijke rechten hebben toegekend in navolging misschien van de oude stad Stavoren en met gebruik van de ervaring, die men van uit Groningen kon verkrijgen;² hij zocht de reden van de opkomst der meeste Friesche steden in vroegere rechten van tol, markt en munt, door Keizers en Graven in de 9de, 10de en 11de eeuw aan sommige plaatsen in Friesland verleend.

De heer Rammelman Elsevier deelde veel mede uit het Leidsche Archief, o.a. over het geslacht Duivenbode. Hij toonde aan dat Willem Cornelisz. van Duivenbode, de eerste van dien naam, bekend in het beleg van Leiden, 10 Nov. 1616 kinderloos is gestorven. Zijne zusters en broeders namen *wederrechtelijk* dien naam aan; een van hen was gehuwd met van Leeuwen, van wien waarschijnlijk de familie van Leeuwen van Duivenbode afstamt; zijne geheele familie bestond omstreeks 1600 uit

- 1 De heer Fockema Andreae stelde hiertegenover eene andere verklaring: ‘het gebied, dat onder de villa Cruoningha ressorteert.’
- 2 De heeren Pleyte en Fockema Andreae bestreden dit o.a. op grond van den haat tusschen Friezen en Groningers; zij meenden ook dat de inrichting der Friesche steden, voor zoover die met de Groningsche overeenstemde, niets opmerkelijks vertoonde, dat niet uit den aard der zaak in *alle* steden voorkwam.

Musici. Verder meldde de heer Elsevier, dat in 1585 besloten werd om de zerken van het klooster Mariënpoel naar de Academische Bibliotheek over te brengen, zijnde het voormalige Groote Bagijnhof. Een ander maal toonde hij aan de Commissie een gedrukten aflatbrief van 1503 en eene verzameling van uitgaven van Coolhaes, bewaard op het Leidsche Archief. Later wees hij aan, dat de Rederijkers te Leiden, niet, gelijk de heer Blok in zijne Hollandsche stad beweert, eerst in 1493, maar reeds in 1458 voorkomen, zoodat in 1708 hun 252ste verjaardag werd gevierd; stukken werden echter hierover niet gevonden vóór het octrooi van 1578, dat spreekt van een vroeger octrooi van 1498. Eindelijk toonde de heer Elsevier aan, hoe in 1575 te Leiden door schepenen de hardheid van oude rechtsbepalingen werd verzacht omtrent een zelfmoordenares, tegen wie door den schout confiscatie van goederen geëischt werd, terwijl zij ‘onder de deur der dorpel van denselve huuse (waarin zij gewoond had) off doer die muyr, immers deur een onghewoenlicke passage getrocken ende voorts op een horde gelegd ende gesleept soude worden tot opt Galgevelt ende aldaer andere ten exempele in een mick ghehanghen soude worden’, werd door schepenen bepaald, dat zij eenvoudig 's nachts zou begraven worden in het klooster der Cellebroeders, en verder confiscatie uitgesteld, totdat een nader onderzoek gedaan zou zijn.

De heer Fruin hield de vergadering bezig met enkele aantekeningen, door hem gemaakt bij een onderzoek in het Archief van den heer De Graef van Polsbroek te 's-Gravenhage. Dit Archief had zeer veel geleden door de zorgeloosheid van een vorigen eigenaar: toch was nog veel bewaard gebleven, o.a. van Pieter de Graef, in 1672

uit de regeering van Amsterdam gezet, overigens een weinig beteekenend man. Deze had op Kantoor Almanakken (1664-1704) in 4°, met wit papier doorschoten, tal van kleine aantekeningen gemaakt over de kosten van zijn huishouden: deze aantekeningen zijn wel van ondergeschikt belang maar toch voor ons nu en dan van waarde. Daaruit blijkt o.a., dat de huurprijzen van huizen, van dienstboden, de prijzen van wijnen enz. al vrij wel met die van tegenwoordig overeenkomen: een huis van *f* 1000 huur was voor een aanzienlijk man voldoende, zijne dienstboden kostten hem *f* 60 à *f* 70 per jaar, zijn koetsier *f* 90, zijn wijn *f* 14 à *f* 16 per anker (zonder accijns) enz. Edeler werk werd echter veel slechter betaald dan tegenwoordig. Ruysdael, die twee doeken voor hem overschilderde, een paar buitentjes voorstellende, kreeg *f* 30 en *f* 40, het portret van de Witt naar Netscher werd door Terburch voor *f* 50 gekopieerd, waarbij nog *f* 10 was afgedongen; een arm onderwijzer, Ferguson, vroeger secretaris van De Witt, een mathematicus en schrijver der Tafelen van 't geene elck van de Vereenighde Provinciën in een voorgegeven somme moet contribuieren, s' Gravenhage 1675, die bij de familie de Graef in dienst was, werd beloond met zaken als een stel zilveren knopen, een zilveren gedenkpenning, vroeger op den Munsterschen vrede geslagen, enz. en naderhand voor *f* 300 per jaar bij een schoolmeester uitbesteed. Opmerkelijk was ook wat de Graef aantekende, dat in 1669 aan het Avondmaal te Amsterdam 480 mannen en 1080 vrouwen aanzaten: welk verschijnsel, dat de vrouwen veel talrijker dan de mannen ter kerk kwamen, ook nog later voorkomt; bij dat Avondmaal is verder merkwaardig, dat de kerkeraad en zelfs de koster aan de eerste tafels zaten vóór de regeering der stad. Van belang

waren in dit Archief ook nog acht brieven van de Graef's broeder, in 1673 uit het leger van Willem III geschreven, waarin o.a. erkend wordt, dat de Hollandsche troepen bij de herovering van Naarden en in Brabant even hard plunderden als de Franschen.

De wegen om Leiden heen gaven den heer Fruin aanleiding tot eene andere mededeeling: uit een stuk van 1455, waarin baljuw en mannen van Rijnland verklaren, dat de Marendijk 'noch heirwech noch uitwech, noch leidwech, noch nootwech' was, maar slechts eene 'kade of waterkeer', blijkt duidelijk, dat de Marendijk geen eigenlijke weg of voetpad was, zooals Orlers en velen na hem beweren. De eenige weg van Leiden noordwaarts was toen de Morschweg naar Rijnsburg.

Een strijd tusschen de heeren Kervyn de Lettenhove en Wauters in de Belgische Académie Royale deed den heer Fruin een onderzoek instellen naar de echtheid van een door den heer Kervyn in het Britsch Museum gevonden brief van den Prins van Oranje aan Alva, gedagteekend 8 September 1567 (den dag, waarop Egmond en Hoorne gevat werden)¹ en behelzende eenige vriendelijke woorden aan Alva, die den heer Kervyn aanleiding gaven om het karakter des prinsen aan te vallen; de heer Wauters daarentegen ontkende de echtheid van den brief. Vooreerst, wat de echtheid betreft; de heer Fruin meende, dat hieraan niet te twijfelen viel. De beleefde en vriendelijke uitdrukkingen, waarop de heer Wauters zijn vermoeden van onechtheid grondde, zijn zeer gewoon voor dien tijd en aan het Spaansche hof dier dagen. Vervalsching is hier bovendien niet waarschijnlijk: men

1 Uitgegeven in het Bulletin de l'Académie Royale de Belgique 1881 p. 395, en later herdrukt in *Documents Inédits* publiés par Kervyn de L.I, p. 45.

vervalscht niet om de stukken in de Archieven te bewaren maar om uit te geven; verder zou de vervalsching gemakkelijk zijn te bewijzen, wanneer men de catalogi van het British Museum raadplegen wilde; vervolgens gesteld, dat de brief in vroegeren tijd reeds was ingeschoven, hij sluit zich volkomen aan aan een anderen straks te noemen brief in de toen eveneens voor iedereen gesloten Archieven van het huis van Oranje en daaruit eerst door Groen van Prinsterer uitgegeven; eindelijk, wie een brief vervalscht om een klad aan te wrijven, gebruikt sterker uitdrukkingen, dan hier is geschied.

Waar toch is hier de klad, die aangewreven wordt? Alva was in Augustus hier aangekomen en toonde zich in den beginne zeer vriendelijk, ten einde de edelen te beter in slaap te wiegen. Te Leuven behandelde hij den Graaf van Buren, 's prinses zoon, zeer voorkomend: te Brussel ontving hij de edelen vriendelijk en bewees hun allerlei gunsten, o.a. door hunne steden en heerlijkheden vrij te stellen van Spaansch garnizoen. De edelen waren dan ook door deze vriendelijke houding op het aangenaamst verrast en stroomden naar Brussel om te deelen in de gunstbewijzen van den kapitein-generaal. Onder deze omstandigheden schreef Wiltperg, begeleider van den graaf van Buren te Leuven, aan den Prins, die toen te Dillenburg was, den 22sten Aug. een brief¹, waarin hij hem aanspoorde om ook iets voor zijne onderdanen te doen. Wiltperg was een geschikt tusschenpersoon, daar men hem kende als een dergenen, die den prins tot verzoening met de regeering wenschten te bewegen. De prins gaf aan zijne aansporing gehoor en schreef den brief. Dit is dus zeer goed verklaarbaar, maar de heer

1 Archives de la Maison d'Orange III. 119.

Kervyn ziet in den prins van 1567, die nog aarzelde, wat te doen, reeds den man van 1572 en later, die zich had verklaard tot 's konings vijand. Beschouwt men den prins in zijne toenmalige omstandigheden, dan heeft de brief niets vreemds.

Alva echter heeft hem waarschijnlijk nooit ontvangen. Toen de brief in de Nederlanden kwam, waren de borden verhangen en Wiltperg zal hem niet hebben durven overhandigen, ten einde niet in ongelegenheid te komen. Alva zou van *dezen* brief zeker iets aan Philips gemeld hebben en in de corresp. de Philippe II van Gachard is er geen melding van. Zwervende is deze brief of eene copie ervan eindelijk in het Britsch Museum aangeland, gelijk andere stukken uit onzen vrijheidsoorlog. - Eindelijk sprak de heer Fruin nog over het boekje 'Janus Hegelius, koster in den Haag', dat door sommigen aan juff. Wolff of juff. Deken wordt toegeschreven. Dat kan niet zoo zijn; daar het boekje juist tegen hare richting is opgesteld. De heer Fruin acht het waarschijnlijker, dat prof. Hofstede te Rotterdam of iemand uit dien kring het heeft geschreven: het behandelt den twist tusschen den predikant Rütz en de Nederlandsche Bibliotheek en bespreekt dien geheelen strijd der toen opkomende moderne richting, die nog wacht op een geschiedschrijver.

De heer Pleyte gaf eene beschouwing over landmeren, waarvan op de Veluwe, in Drente en den Achterhoek nog vele sporen gevonden worden; zij dienden tot verdediging van de huizen en bezittingen der oude Germanen tegen dieren en vijanden. Zelfs gansche dorpen en streken worden op die wijze door een dijk met palissaden er op verdedigd. Een beeld van zulk een landweer is nog de Grebbelinie. Bij Maastricht vindt men twee oude plaatsnamen, die op de zaak wijzen 1° Coriovallum of

Cariovallum = vallum van het heir (Cario, hario = heir; Cariovalda = heraut), thans Heerlen: zij scheidde misschien de Tungyri van de Eburonen. 2° Catualium, eig. Catvallum = vallum der Catti, Chatuarii of Chasuarii, thans Heel: zij scheidde de Chatti van de Tungri, bij de grens der latere gouw Chatterun aan de Maas.

Later bracht de heer Pleyte een ms. ter tafel, afkomstig van het klooster Mariënpoel, op eene auctie bij Bom gekocht door den heer P. du Rieu Jr. en blijkbaar afkomstig nit het Leidsche archief. Hij ontleende daaraan eene opmerking omtrent den naam Haverzaklaan (bij Leiden). Gewoonlijk zegt men - en het stond vroeger op eene schilderij boven den ingang dier laan -, dat zij haren naam ontving, omdat zij tijdens het beleg voor een zak haver werd verkocht. Dat is onwaar, daar reeds in 1555 volgens den heer Dee een polder op die plek den naam van Haverzak draagt, terwijl de Haverkamp er vlak bij lag.

Op de laatste vergadering gaf de Commissie gaarne gehoor aan eene vriendelijke uitnoodiging van den heer Pleyte tot een bezoek aan het Stedelijk Museum te Leiden. Eerst gaf de heer Pleyte in de bovenzaal van dit gebouw een overzicht van den Catalogus van het Museum en wees op de wetenschappelijke inrichting, waardoor die Catalogus zich onderscheidde; de commissie bezag vervolgens met groote belangstelling een gedeelte van den Atlas van Leiden, die door de zorg van de heeren Pleyte en P. du Rieu Jr. was gerangschikt. Een blik op de voorwerpen, die het laatst in het Museum waren opgenomen, besloot dit gedeelte van den avond. Daarna geleidde de heer Pleyte de Commissie naar de bestuurskamer van het Museum, die geheel op oud-hollandsche wijze ingericht bij deze gelegenheid met oud-vaderlandsche verlichting prijkte, zoodat men zich in de 17de eeuw kon

verplaatst wanen. De verzameling van Prenten, aan het Museum toebehoorende, werd vervolgens gezien, terwijl de aangename avond werd besloten met het vertoonen van eene tooverlantaarn uit de 17de eeuw waarvan enkele platen bekende zeehelden en diplomaten uit die eeuw voorstelden.

De heer Du Rieu deed aan de Commissie verslag, hoe ver hij met het Tweede Supplement op het Repertorium was gevorderd; daarvan was in December de copij voltooid welke bleek van grooter omvang te zijn dan hij verwacht had; eenige vellen bracht hij in April ter tafel, met het uitzicht, dat in dezen zomer deze vrucht van langen en verdrietelijken arbeid het licht zal zien, tegelijk met het Supplement op het Register der Dissertaties, dat sedert lang afgedrukt hierop lag te wachten.

Verder deelde de heer Du Rieu een en ander mede omtrent Warner's testament door hem op 's Rijks Archief gevonden, en in verband daarmede over eene mededeeling van den Franschen gezant te Constantinopel, als zou Warner katholiek gestorven zijn; was hij misschien in het geheim katholiek en bleef hij daarom liever te Constantinopel, niettegenstaande de groote plannen, die men te Leiden met hem had? Dit acht hij niet waarschijnlijk, want hij vond later het outwifelbare bericht, dat Warner voor zijn dood het laatste avondmaal bij een Engelsch predikant heeft gebruikt. Warner's handelsberichten uit de Levant bieden eene rijke stof aan voor eene dissertatie over den handel op het Oosten in de 17de eeuw.

Verder noemde de heer Du Rieu, welke Hollandsche handschriften hij op de Hamburgsche Stads-bibliotheek had gevonden en berichtte hij, dat hij te Carlsruhe o.a. 30 banden met afschrift der Instructies voor de Generale

Raden van Indië van 1617-1637 vond, afkomstig uit de verzameling van den markgraaf van Baden-Durlach. Een ander maal bood hij den leden een afdruk aan uit het Archief van den heer Obreen, bevattende eene lijst der kunstenaars, wier namen in het Album Academicum van Leiden voorkomen; de heer Du Rieu heeft deze met aantekeningen uitgegeven. Later besprak hij de lijst der Deensche en Noordsche na 1675 alhier ingeschreven studenten, door G.L. Wad te Kopenhagen uitgegeven met korte biographische aantekeningen uit hem ten dienste staande bronnen verzameld, zooals C.F. Bricka het had gedaan voor die studenten, die van 1575 tot 1674 in het Album voorkomen. Hij deelt nog mede, dat de lijst der Hongaarsche studenten ook door een landgenoot bewerkt wordt, die de 600ste is der alhier ingeschreven Hongaren. De alphabetische Index der Engelsche graduates, te Leiden ingeschreven, werd door den heer E. Peacock voor de Index Society bewerkt; de heer Du Rieu liet dat boek zien, doch betreurde dat de titels der dissertaties en de dag der promotie niet daarbij was opgenomen; hij wil beproeven die gegevens daar aan toe te voegen.

Vervolgens bracht hij ter tafel een stuk van den *Genealogical Record of New-York*, waarin vele namen van Hollandsche familiën uit de 17de eeuw uit kerkelijke registers afgedrukt, en den *Index of Periodical Literature* van W.F. Poole, een Repertorium voor Engeland en Amerika tot en met 1881 van 1440 bladzijden, waarvoor 51 bibliothecarissen duizenden van deelen van 246 tijdschriften hebben doorgewerkt; de indeeling bleek niet zoo stelselmatig ingericht als het onze, en tal van niet wetenschappelijke artikelen werd daarin opgenomen.

Eindelijk liet de heer Du Rieu eene afbeelding zien uit de *Chroniques de Hainaut* door den heer Ruelens

uit Brussel aan hem gezonden. De heer Ruelens tracht te betoogen, dat in de 15de eeuw het gildewezen verbod, dat miniatuurschilders ook groote schilderijen leverden.¹

De heer Wybrands sprak vooreerst over een bundel aan de Kon. Bibl. te 's-Gravenhage behorende, waarin behalve eenige incunabelen ook eenige mss., o.a. stukken van Brugman bevattende, gebonden zijn, en wel een brief aan het Fraterhuis te 's-Hertogenbosch en eene Latijnsche preek voor de scholieren van het Meester-Florenshuis te Deventer. Het geheele boek heeft behoord aan het Fraterhuis te Hildesheim, dat vele boeken uit de oude Nederlandsche Fraterhuizen bezat. De preek, al is zij van Brugman, is niet voortreffelijk, ook niet voor de 15de eeuw: zij is echter belangrijk voor de kennis van den toestand der fraterhuizen. Merkwaardig is in de preek de uitdrukking van Brugman, dat naar zijne meening het onderwijs veel meer dan de prediking de Reformatie in de Kerk zal bevorderen; hierin verklaart Brugman af te wijken van het gevoelen van Geert de Groot, die de prediking heilzamer achtte dan het onderwijs.

In een volgende Verg. vestigde de heer Wybrands de aandacht op een HS. der *Imitatio Christi*, aan de Kon. Bibl. te 's-Gravenhage behorende en uit de bekende Weesper verzameling afkomstig. In dat HS. wordt aan het einde van het 1^e Boek der *Imitatio* (tusschen het slot van Boek I en de inhoudstafel van dat boek) een klein tractaat gevonden, en wel (met eenige verkorting) hetzelfde, dat ten jare 1842 door Liebner uit een Quedlinburger HS. is uitgegeven als 'Liber quidam secundus

1 De heer Blok meende, dat dit gold voor Brugge of Antwerpen met hun- ontwikkeld gildewezen, maar niet voor Holland, waar men zulke scherpe onderscheidingen niet maakte.

tractatus de Imitatione Christi', en waarover later uitvoerig gehandeld werd bij Hirsche, Prolegomena, I, S. 464-520. - Het verschijnsel, dat nu reeds verscheidene (en daaronder blijkbaar van elkander onafhankelijke) codices gevonden zijn, die aanleiding geven om dit tractaat, dat aan Hendrik van Calcar wordt toegeschreven, in nauw verband te brengen met Liber I der Imitatio, vordert nader onderzoek, ook in het belang van eene afdoende beantwoording der vragen, die omtrent den oorsprong der Imitatio in de laatste jaren opnieuw aan de orde gebracht zijn. - Door den arbeid van Hirsche te Hamburg en van de HH. O.A. Spitz en V. Becker in ons vaderland, is de vraag naar den auteur een goed eind nader aan hare oplossing gebracht. Dat de Imitatio afkomstig is uit den kring van de zoogenaamde moderne devotie *in Nederland*, is door hen onwederlegbaar bewezen: en dat is de hoofdzaak. Krachtig zijn bovendien de argumenten gehandhaafd, die vóór Thomas van Kempen als den schrijver pleiten, en vermoedelijk zullen de Thomisten in den nog altoos voortdurenden strijd welhaast overwinnaars blijven. Hunne positie kan voortaan op geen ander punt ernstig bedreigd worden, dan op dat der chronologie; althans, die positie zou vrij wat sterker zijn, indien zij toeliet, het ontstaan der Imitatio (of van een gedeelte daarvan) te brengen tot de laatste decennia der 14^e eeuw. (De heer Wybrands wijst in bijzonderheden aan, hoe dit aanbevolen zou worden door enkele codices, door sommige citaten en door de bekende aantekeningen van Trithemius).

Mocht ooit blijken, dat men de wording van het oudste deel eenige decennia vroeger moet stellen, dan de Thomisten verlangen: - dán vooral zou de vraag aan de orde komen, of niet aan Hendrik van Calcar (den

man, die door de meestbevoegden is aangeduid als de eigenlijke vader van geheel de moderne devotie) ernstiger onderzoek moet worden gewijd, dan hem tot nog toe te beurt viel.

Daartegen werd door den heer Acquoy gewezen op het groot gewicht van het getuigenis van Johannes Busch. Over de beteekenis van de verschillende plaatsen bij Trithemius verschillen de hh. Acquoy en Wybrands van gevoelen.

Eindelijk deed de heer Wybrands mededeeling omtrent eene ms. kroniek van het klooster Bloemkamp, afkomstig uit het archief Gabbema te Leeuwarden. Deze kroniek is op gelijke wijze ingericht als de beide geschriften van Sibrandus Leo, bij Matthaeus, en zal, met de werken van Sibrandus Leo, met inleiding en aanteekeningen van den spreker, door het Friesch Genootschap worden uitgegeven. - Spr. doet uit de kroniek eenige mededeelingen, de geschiedenis der Wederdoopers en der Watergeuzen betreffende; hij vermeldt, dat de kroniek door eenige zestiende-eeuwsche schrijvers is gebruikt geworden, en toont ten slotte aan, tot welke belangrijke wenken zij aanleiding geeft ook ten opzichte van het verloop, dat in den vorm van vele Friesche plaatsnamen vooral tuschen de 13de en 15de eeuw kan worden aangewezen.

V.

Na de pauze heropent de Voorzitter de vergadering en stelt de mededeeling van den uitslag der stemming over de nieuwe Leden aan de orde. De Commissie uit de Leidsche Leden, aan wie de Maandvergadering het onderzoek der bij den Secretaris ingekomen stembriefjes en de stemopneming heeft opgedragen, bestaat uit de

Heeren: Dr. P.J. Blok, H. Broese van Groenou, J.J.A.A. Frantzen, Mr. H.B. Greven, Dr. P.L. Muller en A.M.L. Rümke. De laatstgenoemde wordt door den Voorzitter uitgenoodigd, namens de Commissie den uitslag der stemming aan de vergadering medetedeelen. Er zijn ingekomen 188 stembiljetten, waarvan echter 3 te laat door den Secretaris zijn ontvangen. Op de binnenlandsche leden waren uitgebracht 185 stemmen, op de buitenlandsche 169 stemmen, waarvan ééne van onwaarde moest verklaard worden, daar op alle candidaten gestemd was. Bij de stemming over de binnenlandsche leden heeft zich weder het geval voorgedaan, dat verschillende, en wel 3 candidaten als laatstgekozene in aanmerking kwamen, daar zij hetzelfde aantal stemmen op zich hadden vereenigd. De Commissie geeft in bedenking, volgens het aangenomen gebruik, alle drie als benoemd te beschouwen. Nadat de Vergadering daartoe heeft besloten, deelt de Heer Rümke mede, dat met het bij de wet vereischte aantal stemmen zijn gekozen tot

Binnenlandsche Leden:

J. Anspach, Predikant te Eck en Wiel.

Dr. S. Baart de la Faille, Predikant te Purmerend.

A.A. Beekman, Leeraar aan het Gymnasium te Zutphen.

Mr. J.F. Bijleveld, Archivaris van Gelderland, te Arnhem.

A. Bredius, Onder-Directeur van het Nederlandsch Museum te Amsterdam.

Dr. A.C. Duker, te Haarlem.

A. Flament, Adjunct-Archivaris van Limburg, te Maastricht.

Dr. Mr. H. Ter Haar Bz., Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Leiden.

Dr. G. Kalff, Leeraar aan de Handelsschool te Amsterdam.
 A.M. Kollwijn Nz., Leeraar aan het Gymnasium te Amersfoort.
 C.L. Lütkebühl Jr., Ambtenaar aan de Rijks-Telegraaf, te Amsterdam.
 Dr. W.C. Van Manen, Predikant te Zierikzee.
 M.J. Mees, Ev.-Luthersch Predikant te Haarlem.
 Dr. H.U. Meyboom, Predikant te Assen.
 Dr. F. Pijper, Predikant te Eenigenburg.
 Mr. J. Pols, Lid van den Hoogen Raad der Nederlanden te 's-Gravenhage.
 Dr. P. Jz. Proost, Predikant te Ooster-Blokker.
 Mr. N. De Roever, Adjunct-Archivaris der Gemeente Amsterdam.
 E.A.H. Seipgens, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Leiden.
 J.A. Smits van Nieuwerkerk, Lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland, te Dordrecht.
 Mr. W. Thorbecke, te 's-Gravenhage.
 J.C. De Vos, Tooneelspeler, te Rotterdam.

en tot Buitenlandsche Leden:

A. Carrière, Professor aan de Ecole des langues orientales vivantes te Parijs.
 Dr. A. Holder, Bibliothecaris te Carlsruhe.
 F.W. Reitz, Hoofdrechter van den Oranje-Vrijstaat, te Bloemfontein.
 S.J. Du Toit, Superintendent van het Onderwijs in de Zuid-Afrikaansche Republiek, te Pretoria.
 Dr. H. Wernekke, Directeur der Realschule te Weimar.

De Voorzitter zegt den Leden der Commissie van Stemopneming namens de Vergadering dank voor de door hen genomen moeite.

VI.

Daarna is aan de orde het voorstel van het Bestuur tot benoeming van een Eerelid. De Voorzitter herinnert, dat Dr. Nicolaas Beets den 13^{den} September e.k. zijn zeventigsten geboortedag zal vieren, en dat er reeds eene commissie is gevormd, om den geliefden schrijver der Camera Obscura op dien dag een nationaal huldeblijk aantebieden. De Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde kan hem geen beter bewijs van vereering en hoogachting geven, dan door hem tot haar Eerelid te benoemen. De spreker houdt zich overtuigd, dat elk verder woord van toelichting overbodig zou zijn. Zijne woorden worden door de geheele Vergadering met luide instemming ontvangen. De Voorzitter verklaart dus Dr. Nicolaas Beets benoemd tot Eerelid der Maatschappij. Het Bestuur zal deze benoeming aan den jubilaris op zijn feestdag mededeelen en hem het diploma als Eerelid overhandigen.

VII.

Ten aanzien van de beschikbare renten van het Fonds stelt het Bestuur voor, die, behalve tot steuning van het Tijdschrift der Maatschappij, te besteden tot verleenning eener subsidie van *f* 250 voor één jaar aan het tijdschrift 'Onze Volkstaal', onder redactie van den Heer Taco H. De Beer. De Voorzitter licht dit voorstel nader toe,

daar de Heer Kern, die zich daarmee had belast, verhinderd is ter vergadering te verschijnen. Uit de inlichtingen door den Heer De Beer verstrekt, is aan het Bestuur gebleken, dat genoemd tijdschrift inderdaad, althans tijdelijk, dringend behoefte heeft aan geldelijken steun. Daar nu het Bestuur, hierin vooral afgaande op het advies van Prof. Kern, dit tijdschrift, dat gewijd is aan de studie der Nederlandsche tongvallen, zeer nuttig acht, gelooft het, dat het geheel volgens de bedoeling der wet zou zijn, een gedeelte der gelden van het Fonds tot ondersteuning van deze uitgave aantewenden. Ingeval de Vergadering daartoe hare toestemming geeft, verklaart de Heer De Beer zich bereid de optenemen stukken vooraf aan de goedkeuring van Prof. Kern te onderwerpen, een waarborg te meer voor het wetenschappelijk gehalte van het tijdschrift. Alvorens echter de meening der Vergadering te vragen, geeft de Voorzitter het woord aan den Heer De Beer, om, zoo noodig, zijne inlichtingen aantevullen.

De Heer De Beer wijst op het groote belang van de studie der tongvallen, dat door de taalgeleerden meer en meer erkend wordt. Hij betoogt, dat het dringend tijd wordt, alle verkrijgbare gegevens omtrent onze dialecten te verzamelen, aangezien zij langzamerhand uitsterven. Dit is het voornaamste doel van 'Onze Volkstaal'. Voorts moet nog een methode van behandeling der dialecten gevonden worden, en daartoe is in de eerste plaats eenvormige spelling en klankleer noodig. Ook daartoe wil het tijdschrift het zijne bijdragen. De spreker vermeldt in het kort, wat 'Onze Volkstaal' reeds gedaan heeft, en welk een aantal belangrijke stukken nog voor den druk gereed liggen. Het zoude jammer zijn, zoo tengevolge van geldelijken nood deze uitgave gestaakt moest worden.

De spreker beveelt haar in de belangstelling der Vergadering aan.

De Vergadering besluit, na deze inlichtingen gehoord te hebben, bij acclamatie, de aangevraagde subsidie toetestaan.

VIII.

Aan de orde is verder het kiezen van een Lid des Bestuurs, in de plaats van den in October aftredenden Bestuurder Dr. W.N. Du Rieu. Uit het door de Maandvergadering voorgedragen dubbeltal, bestaande uit de Heeren Dr. M. De Vries en A.W. Wybrands, wordt gekozen eerstgenoemde, die, ter vergadering aanwezig zijnde, verklaart deze benoeming te aanvaarden.

Den aftredenden Bestuurder wordt namens de Vergadering door den Voorzitter dank betuigd voor de diensten wederom door hem in die hoedanigheid aan de Maatschappij bewezen.

IX.

Uit het dubbeltal voor Secretaris-Bibliothecaris, bestaande uit de Heeren J.J.A.A. Frantzen, aftredend titularis, en Dr. W.G.C. Bijvanck, wordt gekozen eerstgenoemde, die deze benoeming verklaart aantemenen.

Verder niets meer aan de orde zijnde, erlangt de Penningmeester, de Heer D. Hartevelt, het woord tot eenige mededeelingen over den staat der geldmiddelen

ter beschikking van de Commissie voor de Transvaalsche volksbibliotheek. De *f* 1079, indertijd door geschenken van Leden en belanghebbenden in den lande bijeengebracht, zijn bijna uitgeput, zoodat er geen middelen tot verzending der drie laatste kisten en tot verdere voortzetting van het werk meer aanwezig zijn. De spreker richt dus tot de Vergadering de vraag, hoe de noodige gelden zullen gevonden worden.

De Voorzitter verzoekt nu den Heer De Vries een woord van opwekking tot de Leden te spreken.

De Heer De Vries gelooft uit de toejuichingen der Vergadering te mogen opmaken, dat zoodanig woord niet noodig is. De Commissie, aan wie door de Algemeene Vergadering de taak is opgedragen, is gaarne bereid verder te werken, maar zij heeft daartoe de medewerking der Leden. Boekgeschenken zullen haar hoogst aangenaam zijn, maar vooral verzoekt zij om geld, want het inbinden en verzenden der boeken verslindt belangrijke sommen, en daarenboven is het verkieslijk, dat de Commissie de boeken zelf aanschafft, daar er onder de haar toegezondene licht dubbelen zijn. De spreker doet dus nogmaals een beroep op de vaderlandsche gezindheid der Leden.

Er gaan nu onder de aanwezigen eenige inteeckenlijsten rond.

De Heer J. Tideman oppert de vraag, of het niet beter zou zijn, eene circulaire aan al de Leden te zenden. Deze wenk zal door het Bestuur in overweging genomen worden.

Bij rondvraag neemt de heer De Vries het woord, om den Voorzitter den dank der Vergadering te betuigen

voor de uitstekende wijze, waarop hij deze bijeenkomst heeft geleid. De Vergadering geeft hiermede hare instemming te kennen.

Daarna vraagt de Heer D'Ablaing van Giessenburg het woord. Hij betreurt de gewoonte, waarvan door den Secretaris in zijn verslag is gewaagd, om van afgestorvene Leden, die reeds elders voldoende beschreven zijn, geen levensbericht te geven. Op deze wijze zullen steeds de meest belangrijke biographieën, die van de beroemdste mannen, in de Werken der Maatschappij ontbreken. Hij hoopt, dat het Bestuur termen zal vinden, daarop terugtekomen.

De Heer Van Heyst sluit zich hierbij aan.

De Heer Fruin vestigt de aandacht op een praktisch bezwaar, waarop het Bestuur in dergelijke gevallen meestal gestuit is. Het is uiterst moeilijk, juist voor de beroemdste mannen geschikte levensbeschrijvers te vinden, daar die natuurlijk ook door de Kon. Academie, welke de Maatschappij steeds vóór is, zijn uitgenoodigd. Hij geeft dus in overweging, deze zaak aan het overleg van het Bestuur overtelaten.

De Heer D'Ablaing van Giessenburg blijft het desniettemin betreuren, dat de Leden der Maatschappij de biographieën hunner uitstekendste Medeleden moeten missen. Hij oppert de vraag, of men niet althans een uittreksel uit de levensschetsen der Kon. Academie zou kunnen geven. Als de kosten bezwarend zijn, zou men immers de andere levensberichten een weinig kunnen bekrimpen.

De Heer Frederiks geeft in bedenking, een register van al de verschenen biographieën op te maken en dit in de Mededeelingen te plaatsen.

Daar niemand meer over dit punt het woord verlangt, wordt op voorstel van den Voorzitter aan het Bestuur

opgedragen, in de volgende Jaarvergadering een gemotiveerd voorstel dienaangaande te doen.

Alsnu erlangt de Heer Dyserinck het woord tot de mededeeling, dat het gedenkteeken voor Betje Wolff en Aagje Deken, bestaande in een monumentale fontein, den 24 Juni zal onthuld worden. Zijne studie over Betje Wolff, in de Maandvergadering der Maatschappij voorgedragen, zal in het eerstvolgende nummer van De Gids verschijnen. Verder deelt hij mede, dat hij tengevolge van zijne verplaatsing naar Rotterdam verhinderd zal zijn, zijne nasporingen omtrent deze schrijfster voortezetten, en dientengevolge besloten heeft, al zijne daarvoor verzamelde aantekeningen en bouwstoffen aan de boekerij der Maatschappij te schenken, in de hoop, dat eens een aanstaand Doctor in de Nederlandsche taal en letterkunde zich daardoor opgewekt zal gevoelen, dit onderwerp tot stof voor een academisch proefschrift te kiezen.

De Voorzitter betuigt den Heer Dyserinck den dank der Maatschappij voor dit belangrijke geschenk.

Daarna neemt de heer Francken het woord. Naar aanleiding van de subsidie, verleend aan het tijdschrift 'Onze Volkstaal', vestigt hij de aandacht op andere letterkundige uitgaven, die zijns inziens evenzeer aanspraak hebben op den steun der Maatschappij, met name de Nederlandsche vertaling van Shakespeare door Dr. Burgersdijk, wier verdienste algemeen erkend wordt en die eene leemte in onze letterkunde aanvult. Hij weet niet, of deze uitgave geldelijk verzekerd is, en vraagt, of een der aanwezigen hem hieromtrent kan inlichten.

De Heer Vosmaer antwoordt, dat, naar hij meent te weten, de uitgave verzekerd is.

De heer De Beer betuigt zijnen dank aan het Bestuur

en de Leden voor den welwillenden steun, aan het door hem uitgegeven tijdschrift verleend. Hij verzekert niets onbeproefd te zullen laten, om het voortdurend aan alle wetenschappelijke eischen te laten voldoen.

Door den Heer Ten Brink worden de Leden aan het a.s. Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congres te Brugge herinnerd. De Secretaris, Prof. Julius Sabbe, heeft geklaagd, dat tot nu toe slechts 18 Noord-Nederlanders aan zijne oproeping hebben gehoor gegeven. De Spreker hoopt, dat vele Leden der Maatschappij hunne belangstelling zullen toonen door aan het Congres deeltenemen.

Nadat de Voorzitter nog heeft medegedeeld, dat op de rondgeane lijsten voor *f* 340.50 is geteekend, sluit hij de Vergadering.

**Mededeelingen gedaan in de vergaderingen van
de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde te Leiden, 1883-1884.**

[Aanvulling op het opstel van wijlen J.E.H. Hooft van Iddekinge over Johan van Nijenborgh, geplaatst in de Mededeelingen van 1883, door Mr. W.J.E. Berg van Dussen Muilkerk]

Uit het Verslag van de Lotgevallen der Maatschappij gedurende het jaar 1882-1883, bij de Handelingen en Mededeelingen dezer dagen ontvangen, blijkt, dat de Historische Commissie de verschillende uitgaven van Nyenborg heeft aangekocht uit den boedel van Hooft van Iddekinge, terwijl zij de verhandeling daarbij behoorende in de Mededeelingen heeft doen drukken.

Die verhandeling over Johan van Nijenborgh en zijne letterkundige nalatenschap is reeds vroeger voor het grootste gedeelte opgenomen in het 4de deel van de Bibliographische Adversaria door Martinus Nijhoff uitgegeven: althans wat zijne werken betreft, vindt men de opsomming daarvan woordelijk in de Adversaria terug.

Onder die werken worden er enkele vermeld, die aan H.v.I. onbekend zijn gebleven, en waaromtrent hij mededeeling verzoekt. Het is mij aangenaam omtrent een daarvan zijne bibliographische aantekeningen te kunnen aanvullen; het zal te gelijk strekken tot verbetering van de biographische aantekeningen.

Het komt voor onder XI, pag. 96 der Handelingen, doch de titel wordt daar gebrekkig opgegeven. Het exemplaar, dat ik bezit, luidt: Schoole der Wysheyd: ofte het Lof der Schoolen, met deselver nuttigheyt, voordere bedenckelyckheden, en toe-eygeningen. Berymt en

voorgesteld door Johan van Nijenborgh. Het bestaat uit twee deelen, in 4° gedrukt te Groningen in 't jaar 1662; beide deelen hebben eene afzonderlijke pagineering: het 1ste deel heeft 80 pag., het tweede slechts 16 pag., terwijl de titel daarvan wat beknopter is: Het tweede deel der Wysheits-Schole, ofte van het lof der Scholen door Johan van Nijenborgh: het heeft de initialen van den drukker I.S. (Jacob Sipkes).

Uit de Voorrede, gedagteekend Groningen 8 Aug. 1661, bespeurt men, dat de schrijver, ofschoon hij reeds voorgenomen had zijne Musa voortaan wat te laten rusten, omdat ze de uitmuntende Rijmers zijner eeuw niet kon evenaren, noch ook een Orateurse in proza was, evenwel voor ditmaal deze gedichten en applicatiën van het Lof en Nuttigheyt der Scholen, reeds voor desen berijmt, heeft doen drukken om de overgrootte belangrijkheid van het onderwerp; veranderingh van spyse, zegt hij, doet eten, en door nieuwe voorstellingen, voorvallen en invallende gedachten heeft hij de nieuwsgierigheyt in de materye, hoe (al)gemeen en welbekend ook, willen bestieren en leiden.

Dit is in het Lof der Scholen dan ook op de meest uiteenloopende wijze geschied. Wij meenen te kunnen volstaan met het opgeven der verschillende soorten van scholen door hem bezongen of vermeld.

Huys-schoole, Dochters-schoole, Werelt-schoole, Reys-schoole, Hof-schoole, Regiment-schoole, Gesontheys-schoole, Berisp-school, Achterklaps-school, Medecyn-school, Tuyn-school, Planeet-school, Hoogheys Spiegel-school, Minne-school, Wysheyt-school, Lyck-school, Graf-school, Christelyke Scherm-school, Geboorte-school, Trouw-school, Cruys-school, Bouw-school.

Zooals men ziet, elk wat wils, van meerder of minder

gehalte, doch geen van allen zich verheffende boven de proeven door Hooft van Iddekinge in zijne bibliographische aantekeningen aangehaald.

Gelijk zijne overige werken, zoo is ook dit Lof der Scholen, althans het eerste deel, geïllustreerd met houtsneden en koperen platen, meerendeels ook in andere werken voorkomende: men vindt er voorts een portret van den Leidschen Hoogleraar Dominicus Baudius en van den Rechtsgeleerde Daniël Nijenborgh met het ook door Hooft van Iddekinge vermelde Graf dicht van Sibilla van Griethuysen. Het portret van Baudius wordt gevolgd door een Rouwdicht op zijn dood, 3 Aug. 1613; kennelijk is dit gedicht van een tijdgenoot, en daar Johan van Nijenborgh in 1621 geboren is, alzoo acht jaren na het overlijden van Baudius, heeft men het overtuigend bewijs, dat dit Rouwdicht van een andere hand is.

Nog een paar gedichten op Jan van Nijenborgh toen hij naar Emden reisde en van daar terugkwam, zijn onderteekend H. Swaan, Phil. Stud., terwijl verschillende een C. tot onderschrift hebben en vermoedelijk uit Cats zijn overgenomen. Men zoude geneigd zijn Johan van Nijenborgh van plagiaat te verdenken, ware het niet dat wij op den titel van het werk lezen 'berymt en voorgesteld'; aan het oordeel van den lezer wordt daardoor overgelaten, om zelf uit te maken, wat door Nijenborgh berijmd is, wat uit andere schrijvers is voorgesteld tot Lof der Scholen.

Bij die onzekerheid omtrent het vaderschap van Nijenborgh aan deze gedichten, onthoude ik mij van eenige aanhaling, uit vrees van mis te tasten of omtrent anderen onbillijk te zijn.

Voor het inlasschen van de volgende regelen bestaat ondertusschen geen bezwaar, daar zij tevens strekken tot

aanvulling van de biographische aanteekeningen van Hooft van Iddekinge.

Met betrekking tot zijne opvoeding zegt hij op pag. 17:

Eerst ben ick, in myn jeugt, by desen,
 In de Duytse School onderwesen,
 En quam daer na by het Latijn,
 Doch dat en wild' niet lange zijn,
 Myn Vader steld 't aen myn begeeren,
 Of ick de Franse tael woud leeren,
 Met de Schryf en Telkonst gelijk,
 Dat dienstig was tot de Trafijck:
 Ick, die myn eygen best niet konde,
 En de verandering best vonde,
 Verliet weerom het Latyn daer,
 Out sijnde noch geen negen jaer,
 En ging my van Groningen keeren,
 En trock na Hollant, om te leeren,
 Daer quam ick in de Beverwijck,
 Leerend' Frans en schryven gelijk,
 Waer na ben t'Amsterdam gekomen,
 En heb daer na een School vernomen,
 Daer leerd ick oock de Franse spraeck,
 En Reecken-konst, en ander saeck,
 Waer na ick my weer heb begeven
 Na myn Vaderlandt voorschreven,
 En heb by den Koophandel daer,
 Geweest den tijdt van dertien jaer,
 En 't is al vijftien jaer geleeden
 Dat ick daer weer ben afgetreeden,
 En onderwijl geoeffent my
 In het Latyn en Poësy,
 Met ander weetenschap en talen, enz.

Het volgende tot besluit, waaruit tevens naauwkeurig zijn geboortetijd blijkt:

Geboorte-Schole.

Gebooren worden heeft sijn tijt,
 Gelijk als Salomon belijt,
 Een tijt oock dat men sterven moet,
 En ist eynd goet, so ist all goet.

Doch 's menschen op en ondergangh
 Valt d'eene soet en d'ander bangh.
 Soo ben ick oock gebooren daer,
 In 't sestienhondert twintighst jaer,
 Op den vyftienden dagh April,
 Dat doen op Paesch-avond gevil,
 En heb gesien myn eerste licht,
 Tot Groningen, met myn gesicht:
 En heb nu jaren vier mael tien,
 Met eenen meer, beneevens dien:
 Doch hoe lange dat myn levens bal
 Hier noch op aerden loopden sal,
 Dat is alleen aen Godt bekend,
 Die gun ons all een saligh endt.
 Des menschen ingangh op dees aerdt,
 En weerom, dat hy heenen vaert,
 Is eenerley, ende gelijk,
 Den armen soowel als den rijk;
 't Onderscheyd is alleen in staet,
 Soo langh hier duirt syn levens draet:
 Die vernoegt, en 't beste eynde heeft,
 Die is de rijkste die daer leeft.

Den Haag, 17 December 1883.

Mr. W.J.E. BERG VAN DUSSEN MUILKERK.

**Levensberichten der afgestorvene medeleden
van de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde.**

**Bijlage tot de Handelingen van 1884. Leiden E.J.
Brill 1884.**

Levensbericht van Dirk Jacob Scherer.

Wie de volgende bladzijden leest en den man, over wien zij handelen, van nabij gekend heeft, zal ze, naar ik vrees, onvoldaan uit de handen leggen. Hij zal oordeelen, dat het den biograaf niet gelukt is, het beeld van Scherer te teekenen, gelijk het voor de oogen zijner vrienden staat.

Velen kenden die tengere gedaante, met dat bleeke gelaat, dat sprekende oog en dat vroeg vergrijsde hoofd: lachten gaarne en gul als zij luisterden naar de geestige opmerkingen, fijne zetten en kluchtige invallen, waarvan die mond vol was; maar zijn vrienden, zijn intieme vrienden alleen kenden zijn hart, kloppende voor al wat goed was en edel, deelende met de oprechtheid eens kinds in het lief en het leed dergenen, die hem dierbaar waren. Er zijn er gewis, die zich nog dankbaar herinneren, hoe hij wist te troosten bij het leed, en de vreugde van het familiefeest te verhoogen. Een brief van zijne hand met zijn duidelijk schrift en kernigen stijl was waard, om in den huiselijken kring te worden voorgelezen; de

dichtregelen, tintelende van vernuft, die hij u zond, ter begeleiding van een of ander geschenk, maakten u de gave dubbel, dubbel dierbaar en zijn vrienden bemerkten nauwelijks, dat hij reeds den leeftijd bereikt had, waarop doorgaands de krachten des geestes van vermindering blijken geven. Toch droeg hij jaren lang een zwak lichaam om en was hij genoodzaakt om den wille zijner wankelende gezondheid voorzorgen te nemen, waarop meer door zijne huisgenooten dan door hem zelven werd gelet. Een vriendelijk te huis was hem ontsloten, eerst door het bezit eener beminde vrouw, Johanna Dibbets, die hem na een driejarigen gelukkigen echt ontviel: toen door het bijzijn eener bloedverwante, die zijn huis bezorgde met een trouw, waardoor ook haar heengaan hem eene diepe wonde sloeg, en jaren lang door de liefde van eene eenige, hem overgebleven dochter, die, gehuwd met Mr. H.W. de Bas, al wat de kinderlijke genegenheid vermocht aan haars vaders laatsten levenstijd, in de nabijheid harer woning te Dordrecht gesleten, ten beste gaf. Doch over zulke onderwerpen en bijzonderheden te spreken, voegt niet te dezer plaatse; zijn intimi hebben die mededeelingen niet noodig; de wijde kring der lezers heeft er geen recht op. Wij, die het een voorrecht noemen dezen edelen mensch op onzen weg ontmoet en aan zijn zijde gewandeld te hebben, wij zullen nooit vergeten, wat bij hem de bron was van al dat aantrekkelijke, dat deelnemende, dat liefderijke, dat welluidende, waardoor zijn woord en zijn wandel zich onderscheidde; de bron, waaruit hij kracht geput heeft bij vaak harde levenservaringen, dankbaarheid bij het genot van het goede, dat zijn deel was en wier frissche wateren hem zeker ook verkwikt hebben in de ure zijns doods op zijn eenzaam sterfbed. Eenzaam toch was dat sterfbed.

Reislustig tot in gevorderden leeftijd, was hij niet af te brengen van zijn voornemen, om in den zomer van 1883 een gedeelte van Duitschland te bezoeken. Hij toog er heen, zon-

der reisgezel, bereikte op den terugtocht den 2^{en} Augustus Eisenach, waar hij zich ongesteld gevoelde en geneeskundige hulp inriep; hoewel met zorg behandeld en liefderijk verpleegd door vreemden, wier genegenheid hij binnen weinige uren gewonnen had, werd hij in den vroegen morgen van 5 Augustus jl. op zijn legerstede gevonden, ingeslapen, zonder dat zijn gelaat sporen vertoonde van bangen doodstrijd.

Daar in Eisenach, aan den voet van den Wartburg, wiens grootsche herinneringen ook op hem hare aantrekkelijkheid oefenden, daar rust het stof van hem, aan wien zijn vrienden blijven gedenken en van wien zij blijven spreken, al betreedt hun voet niet de plek, waar zijn overschot aan de aarde is weergegeven. Zoo hij de bitterheid des doods nauwelijks heeft geproefd en zachtkens is heengegaan, laat ons niet klagen; zulk heengaan heeft ook iets bekorends: hooge jaren mocht hij bereiken, het spreken van den afscheidsgroet werd hem gespaard, de tranen der zijnen zag hij niet vloeien en tijd van voorbereiding behoefde hij niet, om in vrede met God en met de menschen te kunnen scheiden van hier.

Geboren te Amsterdam, 7 Mei 1810, genoot hij, zwak van lichaam maar vlug van geest, daar het onderwijs, dat hem ter opleiding voor den koopmansstand kon dienen. Hoe groot zijn lust tot studeeren wezen mocht, noopte toch de drang der omstandigheden hem eene plaats op een kantoor in te nemen en er zich tot het voeren der buitenlandsche correspondentie te verbinden. Hij sprak en schreef de Fransche, Duitsche en Engelsche taal met groot gemak en wijdde zijn vrije uren aan de beoefening der geschiedenis, waarvoor hij reeds vroeg veel genegenheid koesterde.

Verandering en verbetering van stoffelijke middelen ontsloten hem den weg, om het kantoorleven vaarwel te zeggen en zijn tijd onverdeeld aan de studie te geven.

De voorbereidende kennis tot het volgen der academische lessen maakte hij zich spoedig eigen en kon weldra voldoen aan de eischen, die toenmaals den jeugdigen academieburger gesteld werden. In 1827 werd hij, te Gent ingeschreven, huisgenoot van den hoogleeraar W.L. Mahne, dien hij in 1830 naar Leiden volgde, om bij dezen tot het einde van zijn studiejaren in te wonen. Niet licht was Scherer uitgesproken over hetgeen hij door en uit den omgang met Mahne geleerd had; evenzeer roemde hij steeds het voorrecht, reeds te Gent den hoogleeraar Thorbecke te hebben leeren kennen, wiens lessen hij te Leiden getrouw volgde en onder wien hij 10 Juni 1836 promoveerde met eene Disputatio, wier onderwerp hem door Thorbecke was aanbevolen, eene *Historia satisfactionis Rheno-Trajectinae*. Zijn vriend, de dichter J.H. Burlage, verrijkte de uitgaaf met een geestig lied.

In de voorrede dezer verhandeling verontschuldigt Scherer het lange uitstel zijner promotie door het optellen van vele zware verliezen in den kring zijner liefste bloedverwanten; hij zou vooral zich hebben kunnen beroepen op zijne vaak zeer geschokte gezondheid, die hem in het verkeer met zijne medestudenten en het deelnemen aan de genoegens van het academieleven regelen voorschreef, waaraan hij niet dan met veel zelfverloochening zich onderwierp. Zoo lang hij leefde, bewaarde hij voor Mahne en Thorbecke een diepe piëteit: hij had van beiden veel genoten, al was hij geen geleerd literator of jurist geworden, maar zij hadden hem gevormd tot een veelzijdig beschaafd man, die nog in latere jaren zijn Latijn met gemak en genoeg las en over vraagstukken van politieken en juridieken inhoud met helderheid een oordeel wist uit te brengen, zonder de hartstochtelijkheid van den partijganger.

De laatste maanden van zijn verblijf te Leiden waren evenzeer gewijd geweest aan het schrijven der Dissertatie als aan de voorbereiding tot het volbrengen eener reis naar Italië, die

hij in gezelschap van ons geacht medelid J.C.G. Boot hoopte te ondernemen. Het voornemen werd volbracht en door dat samenzijn de grond gelegd tot eene vriendschap, die door verschil van woonplaats en werkkring niet verzwakt is. Hoeveel Scherer te danken had aan de veelomvattende literarische kennis van zijn reisgezel, hoe gaarne hij dezen kenner van *Latium's* oudheden op de wandelingen en tochten binnen en buiten Rome volgde, dit beleet hij zonder achterhoudendheid telkens als hij van zijn reizen verhaalde. Een diepen indruk bracht hij mede van hetgeen hij gezien en bewonderd had.

De beoefening der Italiaansche taal- en letterkunde hield hem van nu af in sterke mate geboeid, en de geschiedenis van dit land, met name die van Venetië, leverde het onderwerp voor zijn lectuur dag aan dag.

Door geene maatschappelijke betrekking gebonden, had hij vrije beschikking over zijn tijd, dien hij ongehuwd, in het midden van een geliefden en liefhebbenden familiekring sleet, eerst te Amsterdam, later te Brummen op den huize de Wildbaan, toenmaals het eigendom van zijne zuster Mevr. Delbaere-Scherer. Na zijn huwelijk vestigde hij zich op den Brink bij Arnhem, naar welke stad hij verhuisde, toen hij diep geschokt was door het verlies zijner echtgenoot, die hem twee kinderen naliet, waarvan hij het oudste na pijnlijk en langdurig lijden ten grave moest brengen. Zware slagen troffen hem. Hij zag zich genoodzaakt zijne juridische bekwaamheden als middel van bestaan aan te wenden en te Almelo, daarna te Haarlem, als griffier bij de arrondissementsrechtbank zich te kwijten van drukke werkzaamheden, die hij trouw vervulde, doch nooit zonder droef herdenken van den tijd, toen hij ambteloos, daarom niet werkeloos, letterkunde en geschiedenis beoefenen mocht.

In 1877 kreeg hij een eervol ontslag, met de beste wenschen voor zijne rust gevolgd door de hem hoogschattende

leden van het college, wier ernstige beraadslagingen hij niet ongaarne met een kwinkslag verfrischte. In menigen kring werd zijn vertrek uit Haarlem gevoeld en betreurd. Want hoe bezet zijne avonduren waren door de vervulling van de plichten zijner ambtelijke betrekking, nam hij te Haarlem gaarne plaats in den kerkeraad der Luthersche gemeente, waartoe hij behoorde en onttrok zich niet licht aan gezellige samenkomsten, die hem, bij andere genoegens, ook intellectueele uitspanning beloofden; dan vergat hij en deed anderen vergeten de kwalen, waaraan hij leed, spraakzaam, vroolijk, geestig tot de laatste oogenblikken van het bijeenzijn.

Scherer heeft niet veel in druk gegeven, maar wat van zijne hand het licht heeft gezien, vraagt en verdient onze opmerkzaamheid.

Onder den verschen indruk zijner eigene reisherinneringen las hij het in 1838 uitgegeven werk van Dr. Jan J.F. Wap *Mijne reis naar Rome in het voorjaar van 1837*. Hij gevoelde zich opgewekt den ongunstigen indruk, dien het boek op hem gemaakt had, aan het publiek mede te deelen in eene beoordeeling, welke afgedrukt is in de *Vaderlandsche letteroefeningen*, voor 1839, 1ste stuk, bl. 61 volgg.

Al verscheen deze recensie zonder naam, zijn auteurschap van haar was onder de vrienden een bekende zaak, evenzeer als ze wisten, dat hij niet de steller was van de bladzijden vol afkeuring over datzelfde boek, geschreven als afkomstig van *een Amsterdamsch handelaar*, in denzelfden jaargang der *Letteroefeningen*, 2^e stuk, bl. 20 vl. Uitgebreider en onzes inziens belangrijker arbeid ondernam hij door het leveren der vertaling van *Bulwer's* weleer zeer gezocht geschrift, dat in onze taal het licht zag zonder den naam des vertalers, onder den titel *Athene, deszelfs opkomst en val, in verband met de letterkunde, wijsbegeerte en het*

huisselijk leven van het Atheensche volk. 3 dln, 1840-1841¹.

De inhoud had hem in hooge mate aangetrokken, de aesthetische beschouwing van de schoonste producten der Grieksche letterkunde bekoord en aangevuurd, om in poëzie de aangehaalde dichtstukken over te brengen, die nog niet in onze taal waren vertolkt.

Evenzeer verscheen de door hem in 1849 bewerkte overzetting van *Disraeli's Coningsby* zonder zijn naam. Zijn vriend Lindo - bevoegd beoordeelaar in deze - had hem tot dien arbeid opgewekt en het publiek zou gewis hoogen lof ten beste hebben voor zijne vertrouwde bekendheid met de Engelsche en zijn meesterschap over onze moedertaal, indien hij had kunnen goedvinden, zijne keurige vertalingen van enkele meesterstukken van *Byron* in druk te laten volgen.

Eerst in 1848 deed hij zich als auteur aan het publiek kennen. Gedurende een gedeelte van 1843 en 1844 had hij in gezelschap van zijn vriend, A. van de Velde, eene reize volbracht naar Egypte, Klein-Azië, Griekenland en Turkije. Na lange voorbereiding, goeddeels bestaan hebbende in het lezen van oudere en nieuwere werken aan de beschrijving dier landen gewijd, mocht hij het jaren lang gekoesterde plan volvoeren en deelde van het opgemerkte en doorleefde een en ander mede in zijn *dagboek eener reize in Egypte*. Na de uitgaaf dezer pennevrucht werd hij, in 1851, tot lid onzer Maatschappij benoemd.

De belangrijkheid van dit reisverhaal is zeker door niemand in twijfel getrokken, maar wat Dr. Schotel opmerkt in een treffend woord aan Scherer's nagedachtenis gewijd (*Dordsche Courant* van 9 Aug. 1883), dat het boek ons den

1 'De boeken van Thirlwall en Grote hebben het sinds lang in de vergetelheid gedrongen; doch bij het uitkomen werd het boek zeer gunstig ontvangen.' Aldus ons medelid Ch. Boissevain in een opstel over Bulwer als een groot talent, *de Gids*, 1873, 1e deel, bl. 496.

schrijver niet als onderhoudend verteller doet kennen, is volkomen juist. Wie in latere jaren hem over zijne reizen hoorde *spreken*, bewonderde zijne gave van opmerken en zijn boeienden trant van mededeelen. Als gij naar hem luisterdet, woondet gij zijne avonturen bij, beklomt met hem de bergen, doorkliefdet met hem de stroomen, bezaagt met hem de oudheden en vergat gij tijd en taak; zoo wist hij uwe aandacht te kluisteren.

Al het genoemde heeft hij bewerkt en geleverd in de jaren vóór het aanvaarden van het griffierschap verloop. Later voerde hij de vlugge pen in dienst van zijn ambt. Waren de werkzaamheden geëindigd, dan vertoefde hij nog gaarne bij zijn boeken en aan zijn schrijftafel: als het gezin was ter rust gegaan, zette hij zich tot het lezen zijner geliefde schrijvers en rekte de zitting veel langer, dan voor zijne gezondheid dienstig en met de wenschen zijner huisgenooten overeenkomstig was. Maar in dit punt volgde hij eigen zin en eigen lust, hij, die in allerlei opzichten een meester was in het bedenken van hetgeen anderen genoeg kon doen.

In den kring van geleerden en geletterden laat zijn heengaan geen ledig achter: die zich de zijnen noemen, blijven hem missen, in wien hun zooveel geschonken werd.

A m s t e r d a m .

DR. C. SEPP.

Levensbericht van Johannes Henricus Behrns.

Gaarne voldoe ik aan den wensch van het Bestuur der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde om een kort levensbericht te geven van mijn ouden leermeester en vriend Behrns, een man, die zich in velerlei opzicht, en vooral voor het onderwijs hoogst verdienstelijk heeft gemaakt. Ik zal trachten zijn beeld, dat mij zeer levendig voor den geest staat, eenvoudig en naar waarheid te schetsen.

Omtrent zijne afkomst, jeugd en eerste opleiding kan ik tot mijn leedwezen slechts weinig mededeelen. Behrns liet zich zelden in den huiselijken kring uit over zijne ouders, zijne familiebetrekkingen en zijne eerste levensjaren. Zijne ouders waren van Duitsche herkomst. Zijn vader Johann Friedrich Behrns was den 24 Juni 1762 geboren te Ribnitz in Mecklenburg, zijne moeder, Maria Gertrudis Menckhus of Menckhaus, den 7 November 1775 te Iburg bij Osnabrück. Zij hadden zich, naar 't schijnt ten gevolge van familie-omstandigheden, te Enschedé ge-

vestigd, waar beiden ook zijn overleden. Johannes Henricus werd daar den 5 Januari 1803 geboren. Naar mij is medegeedeeld, hebben zijne ouders nog meer kinderen gehad, waarvan nog afstammelingen in leven zijn. Zij waren Roomsch-Katholiek en zoo is Behrns ook Katholiek gedoopt; wanneer hij tot de Protestantsche Kerk is overgegaan, is mij onbekend. Aan welke inrichting hij het eerste onderwijs heeft genoten en of hij ook de Latijnsche school te Enschedé heeft bezocht, kan ik niet met zekerheid zeggen. Zooveel is evenwel zeker, dat hij, daar zijne ouders niet bemiddeld waren, voor het onderwijs is opgeleid. Reeds op zestienjarigen leeftijd, den 28 April 1819, werd hij door de Provinciale Commissie van Onderwijs in Overijssel met gunstig gevolg geëxamineerd als schoolonderwijzer van den 4^{den} rang; den 18 Juli 1821 verkreeg hij, na examen voor dezelfde Commissie, den 3^{den} rang, en den 22 Juli 1824 werd hij wederom door dezelfde Commissie met goed gevolg geëxamineerd als huis- en schoolonderwijzer in de Hoogduitsche, Fransche en Engelsche talen. In 1820 of '21 werd hij, door bemiddeling van den Doopsgezinden predikant en schoolopziener Floh, die veel met hem op had wegens zijn ijver en goeden aanleg, als hulponderwijzer aan de openbare school te Oldenzaal aangesteld, toen door den Raad het onderwijs aan die school werd opgedragen aan den heer J. Helderman, Lector aan de Latijnsche school, met de bevoegdheid om zich een hulponderwijzer te kiezen. Behalve het gewoon lager onderwijs gaf Behrns hier in de avondschool ook onderricht in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen, van welk laatste ook door de leerlingen der Latijnsche school gebruik werd gemaakt. In 1827 schijnt hem ook het onderwijs in de Mathesis te zijn opgedragen. Hij werd als onderwijzer zeer gewaardeerd¹.

1 Ik ben deze bijzonderheden verschuldigd aan de welwillende mededeeling van den heer Mr. G. Waller, Burgemeester van Oldenzaal. Mr. W.B.S. Boeles, *Friesland's Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, I, bl. 340, zegt dat Behrns te Oldenzaal onderwijzer in de nieuwere talen en de mathematische wetenschappen was aan de Latijnsche school. Volgens ontvangen mededeeling van het Departement van Binnenlandsche zaken, afdeling Onderwijs, was hij onderwijzer in de nieuwere talen aan de lagere school, en onderwees hij de mathematische wetenschappen aan de Latijnsche school, welk onderwijs zich evenwel alleen bepaalde tot de rekenkunde.

Te Oldenzaal huwde hij den 13 Mei 1827 met Hermina Stemvers, met wie hij ruim 30 jaren door een gelukkigen echt vereenigd bleef. Zij overleed den 2 December 1857. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, twee dochters en twee zonen, waarvan twee, de oudste zoon en de jongste dochter, in 1883, kort na den dood van hun vader, overleden zijn.

Dat Behrns als onderwijzer zeer gunstig bekend stond, bleek al spoedig doordat hij den 2 December 1828 werd benoemd tot Lector voor het onderwijs der nieuwere talen aan het Athenaeum te Franeker, om met 1 Januari 1829 in functie te treden, welke betrekking hij bleef bekleeden, totdat hij den 22 Augustus 1843, ten gevolge der opheffing van het Athenaeum, als Lector werd gepensioneerd. Behalve aan de studenten gaf hij, nadat hem den 30 Maart 1839 door Burgemeester en Wethouders van Franeker admissie was verleend als huisonderwijzer, ook aan eerstbeginnende en meer gevorderde jeugdige leerlingen privaat onderricht in de nieuwere talen. Het onderwijs, dat aan de openbare lagere en aan de Departementale school in het Fransch werd gegeven, was vrij onvoldoende. Voor het aanleeren van Hoogduitsch en Engelsch bestond er te Franeker in 't geheel geen gelegenheid. Geen wonder derhalve, dat van de private lessen van Behrns nogal gebruik werd gemaakt, te meer daar zijn onderwijs zeer grondig en degelijk was. Persoonlijk herinner ik mij nog

zeer goed, hoe ook ik bij hem het eerste onderricht genoot in de nieuwere talen, hetwelk later aan 't Gymnasium werd voortgezet. Boeles deelt mede, dat Behrns herhaaldelijk verzoek zou hebben gedaan om ook de Nederlandsche taal- en letterkunde aan studenten te mogen onderwijzen met bevoegdheid tot het afgeven van testimonia, welk verzoek evenwel door de regeering niet werd toegestaan, hoezeer de Senaat het telkens ondersteunde. Ik moet hieruit opmaken, dat zijne taak als Lector zich niet verder uitstreckte dan tot het onderwijs in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen. Behalve door zijn onderwijs deed hij zich ook nog door het bewerken eener Hoogduitsche Spraakleer, voornamelijk naar de spraakkunstige werken van J.C.A. Heyse, welke in 1832 te Franeker werd uitgegeven, als een degelijk taalkundige kennen. Hij raadpleegde hierbij ook de werken van Bauer, Heinsius, Grimm, Seidenstücker, Becker en anderen.

Was het onderwijs in de drie genoemde nieuwere talen de hem als Lector aangewezen taak, zijne studie bleef evenwel geenszins daartoe beperkt, maar hij legde zich ook toe op het Grieksch, Latijn, Angelsaksisch, de Noordsche talen, het Friesch en op vergelijkende taalstudie.

Met mijn mij onvergetelijken vader had hij eens in de week 's avonds eene bijeenkomst, aan taalstudie gewijd. Eerst onderzochten zij geschiedkundig de grondslagen van het Nederduitsch en trachtten onze moedertaal uit andere verwante taaltakken toe te lichten. Daarna besteedden zij eenigen tijd aan het onderzoek der Friesche, vooral oud-Friesche taal, waarbij mijn vaders grondige kennis van het Landfriesch zeer te stade kwam. Vervolgens beoefenden zij het Angelsaksisch en hielden zich lang bezig met de Scandinavische, bepaaldelijk de Deensche en Zweedsche taalstudie. Ter oefening in het Deensch vertaalden zij Ingemann's roman *Waldemar, de Overwinnaar, of Denemarken en de Denen in het glansrijkst tijdperk hunner geschie-*

denis, welke vertaling in 1839/40 in drie deelen te Leeuwarden bij Suringar werd uitgegeven. Toen mijn vader in 1843 lid werd van de Tweede Kamer, en dientengevolge dikwijls gedurende geruimen tijd afwezig moest zijn, hielden die taal- en letterkundige bijeenkomsten op, totdat dat zij na de komst van mijn vriend Verwijs in Franeker, die daar van 1858 tot 1862 leeraar was aan 't Gymnasium, met dezen weder werden hervat. Zij lazen toen samen Heyse, *System der Sprachwissenschaft*¹. In het tijdschrift uitgegeven door het *Friesch Genootschap van Geschied-, Oudhied- en Taalkunde*, van welk Genootschap Behrns in 1840 lid werd, vindt men eene vertaling van de verhandeling van Finn Magnusen, *over de dagverdeeling der oude Scandinaviërs*, van zijne hand². Van zijne kennis van het Friesch getuigt eene voorlezing in datzelfde Genootschap gehouden *over de grondslagen voor de orthographie der Friesche taal*, opgenomen in hetzelfde tijdschrift³, en eene voorlezing *over de betrekking van de Friesche tot de Nederduitsche taal*⁴. Bijzondere studie maakte hij ook van de Friesche eigennamen. Tot tweemaal toe hield hij daarover eene voordracht in vergaderingen van het Friesch Genootschap, terwijl hij later nog mededeelde, dat hij zeven duizend eigennamen had verzameld en alphabetisch geordend, met opgave van de plaatsen, waar zij voorkwamen, of van de personen, van wie hij de opgaven ontvangen had. Van zijn voornemen om die verzameling in het licht te geven is ongelukkig niet gekomen⁵. Dat hij zeer vertrouwd was met den tongval van het gewest, waar

1 Zie het Levensbericht van mijn vader, door Mr. F. de Greve, in *Bijlage tot de handelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden*, 1864, bl. 97.

2 *Vrije Fries*. II, bl. 58 volg.

3 Dl. VIII, bl. 48 volg.

4 *Verslag der handelingen van het Friesch Genootschap*, bl. 245.

5 *Verslagen*, bl. 136, 177 en 201.

hij geboren was, het Twentsch, kan wel geene verwondering wekken. Hij gaf daarvan eene proeve in een opstel *over de Twentsche vocalen en klankwijzigingen*¹. Ook heeft hij eens een paar kleine dichtstukjes in dat dialect gemaakt, getiteld *Leed van 'nen olden bèddelman, nao L. Uhland en Fier*². In 1853, toen ik te Franeker mijne dissertatie bewerkte, hielden Behrns, K. Banga, destijds advocaat aldaar, en ik ons een geruimen tijd bezig met het leeren van Italiaansch.

Was taalstudie, zooals ik meen, wel de eigenlijke lievelingsstudie van Behrns, ook de wis- en natuurkundige wetenschappen werden door hem met ijver beoefend. De Hoogleraren J.W. Ermerins en W.A. Enschedé, beide destijds ann het Athenaeum te Franeker, gaven hem in 1836 zeer gunstige getuigschriften als repetitor voor de mathesis. Omstreeks dien tijd ontwaakte in hem het verlangen naar het bezit van den graad van doctor in de wis- en natuurkundige wetenschappen. Gedurende zes jaren volgde hij getrouw de collegiën in de onderscheidene daartoe behoorende vakken, doch zonder als student te zijn ingeschreven, hetgeen met zijne betrekking als Lector aan het Athenaeum niet zou hebben gestrookt. In den zomer van 1846 had hij zich voldoende voorbereid om den academischen graad van philos. candidaat te erlangen, ten einde vervolgens naar het doctoraat in die faculteit te staan. Hij schijnt evenwel van zijn voornemen te hebben afgezien, niettegenstaande hem bij Ministeriëele beschikking van 21 September 1846, namens den Koning, vrijstelling was verleend van het examen, bedoeld in art. 1 van het Kon. Besluit van 23 Mei 1845.

De opheffing van het Athenaeum te Franeker bij Kon. Besluit van 25 Februari 1843 had voor Behrns een veran-

1 A. de Jager, *Taalkundig Magazijn*, III, bl. 329 volg.

2 *Overijsselsche almanak voor oudheid en letteren*. Jaarg. 1837. bl. 214.

dering van werkkring ten gevolge. Alvorens daarover te spreken moet ik evenwel eerst nog met een enkel woord melding maken van eene bijzondere werkzaamheid, hem opgedragen, welke met die opheffing in verband staat. Na het vertrek van den Hoogleraar Mr. F. de Greve, die tot Lid van den Hoogen Raad was benoemd, in November 1842, nam Behrns, op verzoek van Curatoren van het Athenaeum, bereidwillig de functiën van Bibliothecaris op zich. Bij Kon. Besluit van 10 Maart 1843 werd hem de waarneming der vacante betrekking van Bibliothecaris opgedragen gedurende den tijd, dat het Athenaeum nog zou bestaan. Na de opheffing dier instelling bleef hij zich nog geruimen tijd onledig houden met het toezicht over de bibliotheek en het schiften en wegzenden der boeken naar de plaatsen hunner nieuwe bestemming: de Delftsche academie, voor zoover de werken over natuur- en wiskundige wetenschappen betreft, de provinciale Bibliotheek te Leeuwarden, wat de overige boeken aangaat¹. Bij Kon. Besluit van 3 Juni 1845 werd hij definitief van die taak ontheven. Het schijnt evenwel, dat zijne werkzaamheden met opzicht tot het overbrengen der boeken naar Leeuwarden toen nog niet geëindigd waren; immers eerst den 7 Mei 1850 werd hij bij Resolutie van Gedeputeerde Staten van Friesland onder dankbetuiging gedechargeerd wegens de overdracht der Bibliotheek aan den heer J. van Leeuwen.

Ten einde na de opheffing van het Athenaeum niet verstoken te worden van de gelegenheid voor onderwijs in de nieuwere talen, besloot de Raad van Franeker Behrns als leeraar voor die talen en voor de wiskunde aan de Latijnsche school te verbinden, en dientengevolge werd hij dan ook den 5 October 1843 als zoodanig benoemd. Na de reorganisatie der Latijnsche school tot een Gymnasium ging hij aan die inrichting over, waaraan hij werkzaam

1 Verg. Boeles, t a. pl., bl. 409.

bleef tot 1857, toen hij bij Kon. Besluit van 16 December benoemd werd tot Inspecteur van het lager onderwijs in Friesland. Ook als leeraar aan het Gymnasium kweet hij zich met grooten ijver en kennis van de zeer omvattende hem opgedragen taak. Bij zijn taalonderwijs vestigde hij, zooals ik mij nog wel herinner, vooral onze aandacht op de taalverwantschap. Voor het onderwijs in de letterkunde maakte hij, althans in de hogere klassen, weinig gebruik van bloemlezingen, maar bracht zijne leerlingen in kennis met de beste voortbrengselen der voornaamste schrijvers. In het algemeen kenmerkte het zich door grondigheid; van alles wat naar africhting zweemde, had hij een afkeer. In een later te vermelden als Inspecteur gegeven advies schetste hij de africhtingsscholen als 'instituten, waar het onderwijs, met het doel van winstbejag, er naar wordt ingericht, om de leerlingen, vooral hen, die later op de scholen te Delft, Breda of elders zullen overgaan, in den kortst mogelijken tijd, door bloot werktuigelijke oefeningen, - door memoriseeren en repeteeren, - zooveel van vreemde spraakklanken, regels, kunsttermen, formules, eigennamen en jaargetallen in 't geheugen te prenten, als voor de concurrentie met soortgelijke, op vertooning-maken ingerichte scholen noodig geacht, of voor de admissie-examens in talen, natuurkennis, wiskunde, geschiedenis en aardrijkskunde vereischt wordt'.

Volgden wij tot dusverre de loopbaan van Behrns als onderwijzer, eerst te Oldenzaal, later te Franeker als Lector aan het Athenaeum en vervolgens als leeraar aan het Gymnasium, over eene zeer belangrijke werkzaamheid heb ik nog niet gesproken. Ik bedoel zijne vele bemoeiingen in het belang van het lager onderwijs. Hoezeer Behrns een uitnemend docent en een degelijk taalkundige was, zijne grootste verdiensten bestaan misschien wel in datgene, wat hij ten bate van het lager onderwijs heeft gedaan.

Hij was bovenal schoolman, geheel doorkneed in alles wat het lager onderwijs betreft en vol belangstelling in dit gewichtig onderwerp en in het lot der onderwijzers.

Ten gevolge van het overlijden van H. Heppener werd Behrns bij Kon. Besluit van 5 Juni 1840 benoemd tot Schoolopziener in het 9de schooldistrict van Friesland, en drie jaren later bij Kon. Besluit van 13 September 1843 tot Secretaris der Provinciale Commissie van Onderwijs, welke betrekking was opge gevallen door den dood van H. Amersfoordt, lid dier Commissie en schoolopziener in het 8ste schooldistrict. Aan dit Secretariaat was zeer veel werk verbonden; niet alleen moest al het schrijfwerk der Commissie door den Secretaris worden verricht, maar hij voerde ook het geldelijk beheer, en was daardoor niet enkel de boekhouder der Commissie, maar tevens als 't ware de kassier van hare leden; de zorg voor het archief en de bibliotheek eischte veel tijd en nauwlettendheid; al zeer spoedig na zijne benoeming begon Behrns met het inventariseeren van het archief, en ongeveer een jaar later was hij met zijn arbeid gereed; weinige maanden daarna kon hij, behalve den algemeenen inventaris, een schriftelijk verslag aanbieden, waarin een gedetailleerd overzicht werd gegeven van de boeken, papieren en losse voorwerpen, tot het archief behorende; de door hem gestelde notulen muntten uit door duidelijkheid; de registers van ingekomene en uitgegane stukken werden met de meeste zorg aangehouden. Geen wonder dan ook, dat Behrns reeds spoedig de onmisbare vraagbaak en daardoor de ziel der Commissie werd. Wat hij als schoolopziener was, en wat hij in 't belang der onderwijzers heeft gedaan, kan ik niet beter schetsen dan met de volgende woorden van een zijner vroegere ambtgenooten: 'Behrns was geheel en al de praktische schoolman. Hetzij men hem te midden der onderwijzers, of bij acte-examens, of bij schoolbezoek bezig zag, steeds kenmerkte zijn werken eene volledige heer-

schappij over de materie, niet alleen als door en door kundig en wetenschappelijk man, in welke vakken ook, maar vooral door zijn diepen paedagogischen blik, zijne helderheid, zijne zoo juiste opvatting van methode. Getuigen kunnen hiervoor de verschillende inrichtingen tot opleiding van onderwijzers, reeds vroeg door hem in het leven geroepen en bevorderd, getuigen de vele vergaderingen van onderwijzers, waarvan hij de ziel was en waaraan hij steeds de juiste richting wist te geven. En dat zijne bemoeiingen met de onderwijzers zich niet alleen tot het vak bepaalden, maar dat hij ook hunne stoffelijke belangen duurzaam trachtte te bevorderen, bewijst de reeds voor lange jaren door hem opgerichte weduwen- en weezenbeurs voor onderwijzers in Friesland, de eerste van dien aard in ons land; eene inrichting die, na allerlei wisselingen, tot heden zich in eenen hoogst bloeienden staat bevindt, en waarvan hij tot zijn dood, dus zelfs toen hij buiten het onderwijs stond, het voorzitterschap heeft bekleed. Al had hij niets anders gewrocht, dit zou genoeg zijn om zijn naam bij de Friesche onderwijzers in dankbare herinnering te doen blijven. Om kort te gaan, Behrns was een paedagoog, een schoolman uit één stuk. Dat hij zijne gebreken, of liever eigenaardigheden had, wie zal het ontkennen? Bewust van zijne meerderheid op het terrein van het lager onderwijs, was hij niet gemakkelijk tot een andere zienswijze over te halen; daarbij kwam, door een onwillekeurigen drang tot doceeren, wel eens een omslachtige, ja langdradige betoogtrant; maar dit neemt niet weg, dat hij een der degelijkste mannen op onderwijsgebied in de laatste halve eeuw is geweest.'

Omtrent die weduwen- en weezenbeurs meen ik wegens het groote belang der zaak nog eenige nadere mededeelingen te moeten geven. De Provinciale Commissie van Onderwijs in Friesland meenende, dat een soort van pensioenfonds voor onderwijzersweduwen tot stand zou kunnen

worden gebracht bij Provinciaal Reglement, diende bij Missive van 19 Juli 1836 een ontwerp-reglement in bij de Gedeputeerde Staten van Friesland, met verzoek om dat aan de Provinciale Staten voor te dragen, en na vaststelling van zoodanig reglement het den Koning ter goedkeuring aan te bieden. Na veelvuldige correspondentie, en na de indiening van meer dan één ontwerp, bleek die meening eene illusie te zijn. Bij Resolutie van Gedeputeerde Staten van 15 Augustus 1853 werd aan de Commissie bericht, dat de Provinciale Staten zich onbevoegd achtten zoodanig reglement te maken. Nu trachtte de Commissie op meer huishoudelijke wijze de zaak tot stand te brengen. De grondslag daarvoor was als 't ware aangewezen. In 1842 had Behrns in zijn schooldistrict een fonds voor weduwen en weezen van onderwijzers zoowel aan bijzondere als aan openbare scholen in het leven geroepen bij een soort van contract. Volgens dat contract contribueerde ieder deelnemer hoogstens *f* 10 's jaars, met 1/10 voor elk kind beneden de 16 jaar. Het maximum van het vast inkomen der nagelatene betrekkingen van ieder deelnemer was *f* 100 's jaars, met 1/10 verhooging voor ieder kind beneden de 16 jaar; tevens was bepaald, dat een geëvenredigde korting op de trekking zou vallen, zoodra het maximum der contributie van iederen deelnemer het maximum van het pensioen van *f* 100 niet meer zou kunnen dekken. Door het geven van les tegen betaling aan jongelieden, die werkten voor een acte-examen, zorgde Behrns voor de vorming van een reservefonds. Dit contract scheen zoo gunstig te werken, dat de onderwijzers 't liefst in het 9de schooldistrict, dat van Behrns, werden geplaatst, en dat ook gemeenten buiten dit district zich wenschten aan te sluiten. In 1853 was niet alleen in den boezem der Commissie van Onderwijs, maar ook bij het meerendeel der onderwijzers uit de onderscheidene districten een machtige drang ontstaan om de in het 9de district

bestaande wijze van weduwen en weezenverzorging over de geheele provincie uit te breiden. Nadat het door de Provinciale Staten niet-aanvaard ontwerp-reglement, bij welks samenstelling het contract uit het 9de district tot grondslag had gediend, in eene vergadering van de Provinciale Commissie met de afgevaardigden uit het personeel der onderwijzers in de verschillende districten nader was onderzocht, werd in de buitengewone vergadering der Commissie van 18 November 1853 gearresteerd een Reglement voor de weduwen- en weezenbeurs voor onderwijzers in Friesland. Zoo kwam de beurs als eene niet-officiële provinciale inrichting tot stand, en trad zij, onder het bestuur der Provinciale Commissie van Onderwijs op 1 Januari 1854 in 't leven. Aan Behrns komt de eer toe, dat hij door zijne bemoeiingen het initiatief heeft gegeven voor deze nuttige instelling, en dit werd dan ook erkend door de deelgenooten in de weduwen- en weezenbeurs, die hem een zilveren tabakspot vereerden met het opschrift uit den Brief van Jacobus, I, 27: 'De zuivere en onbevleete godsdienst voor God, den Vader, is deze: weezen en weduwen te bezoeken in hunne verdrukking.'

Niet alleen evenwel als schoolopziener en secretaris der Commissie van Onderwijs, ook door geschriften maakte Behrns zich verdienstelijk jegens het onderwijs. In de eerste plaats moet ik hier wijzen op de *Schoolverordeningen voor Vriesland*, in 1847 te Leeuwarden bij G.T.N. Suringar uitgegeven. De aanleiding tot de samenstelling van dit werk was een schrijven van genoemden uitgever van 14 April 1846 aan de Provinciale Commissie, waarin hij mededeelde, dat hij had aangekocht eene verzameling van verordeningen, resolutiën, circulaires, enz. betreffende het lager onderwijs in Friesland, ten einde die uit te geven, en dat hij daartoe de noodige hulp en aanbeveling van de Commissie verzocht. Hierop werd aan Behrns, als secretaris, opgedragen daaromtrent een verslag uit te bren-

gen. Het gevolg van dat verslag was, dat hij de opdracht kreeg om den uitgever voorloopig bij de redactie die diensten te bewijzen, welke eene doelmatige uitgave van het werk vorderde. Reeds een half jaar later, 8 October 1846, kon hij berichten, dat de druk tot bl. 204 gevorderd was; na inzage der afgedrukte vellen hechtte de Commissie hare goedkeuring aan de redactie¹. In het najaar van 1847 kwam de verzameling in 't licht. Vooraf gaat eene historische inleiding over het onderwijs in Friesland, verdeeld in vier tijdvakken, Heidensche scholen tot omstreeks 800, Rooms-katholieke scholen van 800 tot 1580, Gereformeerde scholen van 1580 tot 1795, algemeen Christelijke scholen van 1795 tot 1806. Verder bevat het werk de schoolwet van 1806 met het daaruit voortgevloeid Reglement, Verordeningen op het afnemen en afleggen der examens, Instructie voor de Schoolopzieners en Commissie van Onderwijs, het Huishoudelijk Schoolreglement voor het departement Vriesland, alles uit den tijd der Bataafsche Republiek, en de latere Circulaires, Besluiten, Resolutiën en Notificatiën betreffende het lager onderwijs, voorzien van aantekeningen, terwijl een alphabetisch register het gebruik gemakkelijk maakt. Voor de geschiedenis van het schoolwezen in Friesland heeft het boek zeker groote waarde.

In het *Jaarboekje voor onderwijzers*, waarvan slechts vier jaargangen zijn uitgekomen (1850 tot en met 1853), de drie laatsten onder redactie van Behrns, leverde hij de

1 Ik ben deze mededeelingen verschuldigd aan de welwillendheid van Mr. J. van Blom, Griffier der Staten van Friesland. In het voorbericht voor de *Schoolverordeningen* wordt gezegd dat de verzameling vroeger was afgestaan om geplaatst te worden in een uit te geven 2^e deel van het *Handboek voor schoolopzieners*, Gron. 1844, maar dat, toen het van elders bleek, dat de stukken tot een ander einde zouden gebezigd worden, de Commissie had besloten die als eene afzonderlijke verzameling uit te geven en aan Behrns de bewerking had opgedragen.

statistiek¹, benevens opstellen over het volksschoolwezen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Groot-Brittanje, de Oostenrijksche landen en Griekenland². Die opstellen waren de vrucht van een onderzoek, waarbij hij zich ten doel stelde eensdeels om bouwstoffen te verzamelen voor de geschiedenis der paedagogiek, anderdeels om allen, die belang stellen in den bloei van het schoolwezen in ons vaderland, bekend te maken zoowel met de wijze, waarop het elders ingericht was, als met de resultaten dier inrichting. Met hetzelfde doel vatte hij het voornemen op om Hamburg, Kopenhagen, Stockholm en eenige andere voornamste steden te bezoeken, omdat hij de bronnen miste, waaruit hij betrouwbare opgaven kon putten. Daar evenwel eene in 1852 gedane aanvraag om een rijkssubsidie bij gebrek aan beschikbare fondsen niet werd toegestaan, is dat reisplan destijds niet tot uitvoering gekomen.

Eenige jaren later evenwel, in September 1860, mocht het Behrns gelukken zijn plan, hoezeer eenigszins gewijzigd, te volvoeren. Een tijdelijke waarneming van het vacerend schoolopzienschap in het 4de district stelde hem daartoe in staat. In gezelschap van mijn vader bezocht hij toen Kassel, Weimar, Dresden, Berlijn, Hamburg en Hannover.

Met het in werking treden der wet van 13 Augustus 1857 op het lager onderwijs werd Behrns, gelijk ik reeds mededeelde, den 16 December van dat jaar benoemd tot Inspecteur in Friesland; den 19 Februari 1858 verkreeg hij een eervol ontslag als leeraar aan het Gymnasium te Franeker. Die benoeming was zeker wel verdiend en Behrns mocht met recht als de aangewezen man voor de betrekking van Inspecteur worden beschouwd. Hij bleef die met

1 Zie het voorbericht voor den eersten jaargang.

2 Volgens mededeeling mij van wege het Departement van Binnenl. Zaken verstrekt. Alleen het stuk over het Volksschoolwezen in Griekenland heeft de initialen J.H.B.

lust en ijver vervullen tot 31 October 1880, toen ingevolge art. 92 al. 1 der wet van 17 Augustus 1878 de Inspecteurs, die onder de wet van 1857 benoemd waren, aftraden, en hem krachtens art. 92 al. 2 dier wet wachtgeld tot het volle bedrag der jaarwedde werd toegekend. Hoewel hij reeds hoogbejaard was, kostte het hem toch nog moeite zijne betrekking neer te leggen, en verlangde hij geenszins naar de welverdiende rust, daar zijn lichaam nog krachtig, zijn geest nog helder en zijn werklust nog onverflauwd was.

Over zijne werkzaamheden als Inspecteur zijn uit den aard der zaak niet vele bijzonderheden mede te deelen, daar die voor een groot deel behoorden tot administratief terrein. Alleen vermeld ik, dat Behrns medewerkte tot het samenstellen van eenige maatregelen ter uitvoering van de wet op het lager onderwijs, en wel 1° van een Koninklijk Besluit ter regeling van de afneming der vergelijkende examens bij de benoeming van hoofden van scholen, 2° het Koninklijk Besluit regelende de programma's voor de verschillende akten-examens, en 3° het Koninklijk Besluit waarbij de wijze, waarop de verschillende akten-examens zouden worden afgenomen, werd geregeld. Ook kan ik nog wijzen op twee belangrijke adviezen, die hij in 1860 en 1861 aan Gedeputeerde Staten van Friesland gaf betreffende een verzoek der Gemeentebesturen van Leeuwarden en van Sneek ter bekoming van eene geldelijke ondersteuning uit de provinciale kas tot het oprichten en instandhouden van industriescholen. Duidelijk wordt daarin uiteengezet, aan welke eischen zoodanige scholen zouden moeten beantwoorden, welke vakken daarin behooren te worden onderwezen, en hoe zij moeten worden ingericht, en daarbij is ook gebruik gemaakt van de ervaring, welke Behrns op zijne reis had opgedaan ten aanzien van de Realschulen in Duitschland.

Behalve op het gebied van het onderwijs heeft Behrns

zich ook nog in andere opzichten verdienstelijk gemaakt, n.l. in de orde der vrijmetselaars. Den 21 April 1848 werd hij bij de Loge te Leeuwarden aangenomen als leerling-vrijmetselaar, den 23 Februari 1849 bevorderd tot metgezel, den 16 Maart van datzelfde jaar tot meester en den 21 November 1851 tot adjunct-redenaar, wat hij bleef tot 1856, toen hij als zoodanig bedankte; in 1864 werd hij evenwel weder benoemd tot adjunct-redenaar, maar verzocht den 1 September 1865 zijn ontslag, omdat toen de Loge 'Deugd en ijver' te Harlingen heropend werd, waarvan hij voorzittend meester werd; den 22 November 1867 werd hij benoemd tot voorzittend meester der Loge 'De Friesche trouw' te Leeuwarden.

Zijne vele verdiensten op verschillend gebied bleven niet zonder erkenning. Dat hij in 1840 lid werd van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde deelde ik reeds mede; den 17 Juli 1855 nam de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde hem onder hare leden op. Den 13 October van datzelfde jaar benoemde de Gewestelijke Vereeniging Friesland van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap hem tot haar honorair lid. Nadat hem reeds in 1853 bij gelegenheid dat het fonds van het 9de schooldistrict werd opgelost in de Provinciale weduwen- en weezenbeurs een geschenk was aangeboden, zooals ik boven vermeldde, ontving hij den 23 Mei 1879 in eene algemeene vergadering van de deelgenooten dier weduwen- en weezenbeurs een ameublement ten geschenke, bestaande uit een fauteuil, zes stoelen en een spiegel, door vrijwillige bijdragen der deelgenooten bekostigd. Den 5 Juni 1865 boden de gezamenlijke schoolopzieners in Friesland hem een prachtig schrijfbureau ten geschenke aan ter herdenking van zijne benoeming tot schoolopziener, vijf en twintig jaar geleden, terwijl Frieslands onderwijzers hem bij diezelfde gelegenheid een album met hunne naanteekeningen vereerden. Kort na het bezoek van den Koning

aan de provincie Friesland gebracht in Mei 1873, benoemde Z.M. Behrns tot Commandeur der orde van de Eikenkroon, en naar aanleiding daarvan ontving hij den 11 Juni van dat jaar in eene vergadering, welke te Grouw gehouden werd, van de leden der gewestelijke vereeniging van het onderwijzersgenootschap een portret-album, waarin het volgende onge Kunststelde gedichtje voorkwam, waaruit wel duidelijk blijkt, hoe hoog de Inspecteur door de onderwijzers werd vereerd:

‘Dat trekken wij ons aan; dat geldt ons meê, ons allen,
 Dat vorstlijk gunstbetoon, aan U ten deel gevallen.
 Dat is een Eerekroon voor 't Lager Onderwijs,
 Want in zijn dienst, eerwaardig strijder! werdt Ge grijs, -
 Want onzer zijt Gij één, O, gun, dat we U zoo noemen;
 Sta toe, dat wij in U, in Uw verdiensten roemen;
 Wij strijden immers meê den grooten, schoonen strijd,
 Die U den Lauwer schonk, aan Burgerdeugd gewijd?
 En 't schaadt Uw glorie niet, - 't verhoogt veel meer haar waarde; -
 De Zonnestraal alleen, die nederdaalt in d' aarde,
 Wekt warmte en vruchtbaarheid. Zóó siere Uw Eerekroon
 Ons en ons Onderwijs; zóó blinkt zij dubbel schoon!’

Toen eindelijk Behrns zijn veertigjarige werkzaamheid ten behoeve van het lager onderwijs herdacht, den 5 Juni 1880, ontving hij van de Loge ‘Deugd en ijver’ te Harlingen een album met de portretten der leden, met het volgende opschrift: ‘Album haren Mr. . van Eer, den Achtb. . Br. . J.H. Behrns, aangeboden op zijn 40-jarig jubilé, 5 Juni 1840 - 5 Juni 1880, als hulde voor zijne groote en zoo langdurige wijding aan het Lager onderwijs door de Achtb. . \sphericalangle D. . en Y. . in 't O. . van Harlingen.’

Ook de onderwijzers in Friesland bleven mede niet achter met hun huldebetoon; zij vereerden hem twee schilderijen van H.B. Koekoek en W.G.L. Scheelman.

Het moet voor den waardigen grijsaard, die met zooveel voldoening kon terugzien op zijn afgelegde loopbaan, een

heerlijke feestdag zijn geweest! Nog ongeveer twee jaren overleefde hij dat jubilé. Na eene ongesteldheid van bijna drie maanden overleed hij den 5 Maart 1883, in den ouderdom van ruim 80 jaren.

Mocht Behrns alzoo, gelijk wij zagen, dankbaar op vele zegeningen roemen, aan den anderen kant heeft hij ook wel degelijk de moeilijkheden en rampen des levens gekend. Zijne min gunstige financiëele omstandigheden en geringe bezoldiging, vooral in vroegere dagen¹, hebben hem zeker vele zorgen gebaard en een voortdurende krachtsinspanning van hem gevorderd. Toen hij nog Lector was aan het Athenaeum, had hij dan ook, tot verbetering van zijn bestaan, studenten bij zich aan huis, en later, toen hij de betrekking van leeraar aan 't Gymnasium bekleedde, kostleerlingen. Het overlijden zijner nog niet bejaarde vrouw in 1857 was een zware slag voor hem, en de jarenlange sukkeling zijner jongste dochter wierp een droevige schaduw op zijn huiselijk leven.

Wanneer ik nu nog ten slotte zijne persoonlijkheid in enkele trekken poog te schetsen, dan meen ik, dat Behrns een man was van een door en door eerlijk, degelijk, standvastig karakter, eenvoudig, wars van vertooning en uiterlijken schijn, onbekrompen van inborst, eenigszins fier van aard, en dientengevolge wel wat prikkelbaar, op welken laatsten karaktertrek zijne levensomstandigheden misschien wel eenigen invloed uitoefenden; overigens welwillend en humaan in den omgang en onderhoudend in het gesprek. In het godsdienstige en staatkundige had hij vrijzinnige denkbeelden. Voor het schoone in natuur en kunst had

1 Het traktement van Behrns als Lector bedroeg slechts *f* 300. Van 1835 tot 1840 werd hem bovendien nog eene jaarlijksche gratificatie van *f* 200 toegestaan. Een gelijke jaarwedde had hij als Leeraar aan 't Gymnasium. Het waren destijds niet zulke vette jaren voor docenten als tegenwoordig.

hij een open oog; inzonderheid was hij een beminnaar en beoefenaar van muziek en zang; in zijne jeugd bespeelde hij de fluit, in latere jaren was hij met zijn zware basstem een zeer gewaardeerd lid van een te Franeker bestaand zanggezelschap. Geen wonder dan ook, dat hij bij de jaarlijksche vergaderingen der Inspecteurs gaarne eenige dagen in den Haag vertoefde, waar het schoone bosch, het zeestrand en de muziekkuitvoeringen hem zooveel te genieten gaven, wat hij in het stille, wel wat eentonige Franeker ontberen moest.

Moge het mij gelukt zijn in het bovenstaande een niet te oppervlakkig beeld te hebben gegeven van den levensloop en de vele verdiensten van den man, die waarlijk niet te vergeefs heeft geleefd, dan meen ik daarmee een plicht der piëteit te hebben vervuld, en zal ik mij voor de daaraan bestede moeite ruim beloond achten.

I. TELTING.

**Levensbericht van Johannes van Leeuwen.
(23 Maart 1806 - 20 December 1883.)**

De Provinciale Commissie van Onderwijs in Zuid-Holland verleende den 22 April 1824 den derden schoolonderwijzersrang aan Johannes van Leeuwen, oud 18 jaar, kweekeling te Leiden, bezittende den vierden rang. Dit was hare eerste vergadering na den achttienden jaardag van den jongeling, die, den 23 Maart 1806 te Leiden geboren, die akte niet vroeger kon verkrijgen. Reeds den 20 September van het genoemde jaar 1824 werd hij ingeschreven als student in de Letteren en de Godgeleerdheid aan de hoogeschool zijner geboortestad, als op de Breedstraat wonende bij zijne ouders, Matthijs van Leeuwen en Elisabeth Isabella Verhulst, gegoede burgers, die eene handelszaak hadden.

Zij, die beide dagteekeningen en de daartoe behoorende proeven van bekwaamheid, wilskracht en vlugheid van uitvoering opmerken, zien daarin den man, wiens leven wij trachten te schetsen, immers wanneer zij hem maar

eenigermate gekend hebben. Hij was schoolonderwijzer en werd predikant: eerst sloot hij zijne oorspronkelijke loopbaan af met de hoogste bevoegdheid, die hij op dien leeftijd kon verwerven, en onmiddellijk daarop onderwierp hij de verkregen kennis als voorbereiding tot de academische lessen aan de beoordeeling der hoogleeraren.

Wat hem aanleiding gaf tot die verandering van maatschappelijke betrekking, moet thans op eene andere wijze beoordeeld worden dan in zijn' tijd, en nog is het onzeker of de toenmalige meening, dat hier eene verhooving in stand plaats had, hem meer daartoe gedreven heeft, dan de gelegenheid om zijne altijd buitengewone werkkrachten te besteden aan wetenschappelijke onderzoekingen. Het kerkelijk ambt gaf destijds goede uitzichten op eene spoedige plaatsing in een geachten kring; Leiden is geheel ingericht om zelfs minder weetlust aan te prikkelen, dan die van dezen begaafden jongeling; de Breedstraat heeft alles voor om levenslustige naturen te doen haken naar het onschatbare voorrecht eener academische vorming, en de ouderlijke welvaart was voldoende om de kosten der opleiding tot het leeraarsambt te dragen.

Op een' herfstavond in 1824 geraakte een pas aangekomen student in eene der ruime achterwijken van Leiden verdwaald, en was evenzoo bezorgd, dat hij geen uitgang kon vinden, als dat hij eene der aanzienlijker grachten of straten zou bereiken en daar in de handen vallen der studenten. Want hij was een arme 'groen', destijds aan allerlei denkbare beproevingen onderworpen; alleen des avonds kon hij uit zijne woning sluipen om iets van de lucht te genieten, en zoo had hij zich in een nieuw gevaar begeven. Wonderbaarlijk werd hij gered door een ander slachtoffer der vervolging, den groen Van Leeuwen, die zijn' nieuwen bekende thuis bracht. Beide jongelingen sloten vriendschap en werkten voortaan te zamen; de andere is thans de hoogbejaarde leeraar te Rheden,

Dns. J.F.W. Köningsfeldt, die als beroepen predikant te Meliskerke huwde, en zoo de schoonbroeder van Van Leeuwen werd. Ik had gehoopt, langs dezen weg veel omtrent de jongelingsjaren van ons Medelid te vernemen, doch de bereidwilligheid van den Heer Köningsfeldt is grooter dan de omvang zijner mededeelingen of de herinnering van zaken. Beiden gingen met stadgenooten om, Hagenaars of Leidenaars, en noch de opleiding, noch de studie van Van Leeuwen zijn mij daardoor in hare wijze duidelijk geworden. Tegenover de wetenschap, dat zijn zwager zich in tien maanden tot de academische lessen had moeten voorbereiden, staat, dat mijn geëerde Berichtgever eerst jaren daarna vernam, dat zijn vriend een' graad bezat bij het onderwijs.

Die avondwandeling had nog uitgestrekter gevolgen. Te Meliskerke woonde de familie van den overleden geneesheer Jan Daniël Sivert, wiens vader en broeder schout en maire van dat dorp geweest waren, en wiens zoon hem als arts verving. Zijne vijf en twintigjarige dochter Mengia Margaretha werd den 18 September 1833 de gade van Van Leeuwen, die door dit huwelijk nog een ambtgenoot tot schoonbroeder kreeg, Dns. I. de Waal, toen te Kleverskerke, later te Biervliet en nu in ruste te Middelburg, als schrijver eener verhandeling bij het Nut en van voorlezingen over Smijtegeld genoegzaam bekend. Dit huwelijk eindigde den 12 Mei 1856 met den dood der goede werkzame vrouw, moeder van elf kinderen, van welke er twee vroeg overleden; vier thans gehuwde dochters en drie zonen liet zij na; de oudste dochter nam de taak der afgestorvene huismoeder over, en de vader bleef eindelijk alleen met hare goede zorg. De drie zoons had hij allen willen voorbereiden tot het hooger onderwijs en deed dit gedeeltelijk zelf; met twee hunner bereikte hij zijn voornemen; maar de tweede stierf reeds op vijftienjarigen leeftijd. Dat verlies heeft de vader nooit vergeten; dat kind

was zijne toekomst: hij vond daarin zijn eigen karakter, zijne vlugheid, zijn' lust tot studie, zijn evenbeeld terug. In elken knaap van dien leeftijd had hij van toen af groote vreugde: dat was een stille vereering van zijnen Johan Daniël.

Tusschen de bevordering tot candidaat en het beroep als predikant te Vrouwepolder verliepen slechts eenige weken. Eerst den 28 Maart 1830 werd de even vier en twintigjarige Van Leeuwen bevestigd. De gemeente telde 150 lidmaten, doch langzamerhand groeide ze iets aan, doordat inwoners van aangrenzende plaatsen nader bij den Polder woonden, dan bij hun eigen kerkgebouw. Het dorpje ligt een paar uren van Middelburg en op de helft van dezen afstand van de naaste gemeenten. De verlichting was er niet groot, de zedelijkheid niet slechter dan elders in die streek, de welvaart, zooals die zijn kan onder boerenarbeiders, die 's winters geen werk hebben of dijkwerkers, die buiten den zomertijd zelden naar de zeevingen worden opgeroepen. De jonge herder vond zich aanvankelijk niet gelukkig onder die omstandigheden, minder nog dan zijne beginnende ambtgenooten, die niet allen zoo levenslustig waren, niet zoo gewoon aan gedachtenwisseling met ontwikkelde menschen, niet zoo thuis in het verstandelijk leven eener akademiestad. Twintig jaar later had hij den indruk nog bewaard van dat nameloos verlangen naar Leiden, en hoe hij, vooral tegen den avond, aangegrepen door een onoverwinbaar heimwee, naar den oever der zee dwaalde, en over de ruischende golven staarde, altijd in de richting, waar zijn oog Holland dacht te vinden, totdat de duisternis hem noopte naar zijne eenzame woning terug te keeren. Een kort bezoek aan de zijnen herstelde de kwaal, die hem drie maanden lang gemarteld had. Weldra gaven de berichten uit Brussel eenige afleiding aan dat vurig gemoed, en ook kwam

er eenig leven in dien afgelegen hoek. Eene kustwacht werd ingesteld en strekte zich ook over deze gemeente uit; de Koning riep enkele dorpingen te wapen, spoedig door de meeste weerbare manschap gevolgd, en dit ging den leeraar in zooverre aan, dat de burgerlijke gemeente de onverzorgde vrouwen en kinderen moest ondersteunen, en dat de afwezigheid van velen den handenarbeid der geblevenen voordeelijker deed zijn: twee zaken, die geen' geringen invloed uitoefenden op den toestand der behoeftigen en gedeeltelijk aanleiding gaven tot die waarnemingen en nasporingen, welke in later tijd Van Leeuwen eene wezenlijke vermaardheid schonken door zijne verdiensten ten opzichte van het pauperisme.

De verbeterde regeling van het armenwezen, zooals dat bestond volgens de wet van den 28 November 1818, werd met toenemenden aandrang verlangd, niet het minst sedert de scheiding door het traktaat van 1839 volbracht was en de algemeene stemming zich allerwege begon te openbaren op een' toon, die onder de toenmalige regeering ongewoon was. Eerst art. 195 der Grondwet van 1848 maakte het verschuiven eener nieuwe wetgeving op dit stuk onmogelijk, en eindelijk kwam de Armenwet van den 28 Juni 1854, die aan veel schrijvers rust gaf. Omvangrijk is de literatuur van dit onderwerp, zelfs buiten de kleine opstellen of de naamlooze artikelen in bladen van zeer uiteenloopende waarde of verschillenden invloed. Wij hebben hier enkel te doen met het tijdvak, beginnende in 1840, toen Frederik van Sorge zijne *Proeve* uitgaf om te geraken tot eene nieuwe algemeene wetgeving op het armwezen in Nederland, tot op de dagen, dat het schijnbaar ingetrokken ontwerp als een vernieuwde wetsvoordracht herkend werd, om zelf te vervallen door het ontwerp der nieuwe Grondwet. Ons bijzonder onderwerp wordt nog nauwer begrensd, omdat wij alleen behoeven te weten, wat Van Leeuwen ten aanzien dezer gewichtige aangelegen-

heid heeft gedaan, en dit zelfs kan niet volledig geschieden. Dat er betrekking bestond tusschen den zoeven genoemden vrijzinnigen schrijver, die secretaris van Biggekerke was, en den zwager van den predikant op het daaraan palende Meliskerke, is buiten twijfel; maar eerst in het voorjaar van 1842 verscheen zijne eerste brochure. Het onderwerp is sedert lang uitgeput, het tijdvak door de nieuwe orde van zaken afgesloten en de geschiedenis der Armenwet ligt buiten onze taak, zoodat wij ons bepalen tot de opgaaf der titels van de achtereenvolgende geschriften, door Van Leeuwen met zijn naam over dit onderwerp in 't licht gegeven. Naamloosheid was zijne zaak niet, doch een klein geschrift liet hij in 1853 te Middelburg drukken onder den naam van Leonidas. Het was een *Open brief aan den Heer J. Snijder*, waarvan de inhoud mij onbekend is, en welks prijs van tien cent geen bijzonderen omvang belooft.

De Diaconie, beschouwd in hare betrekking tot het Armenwezen, naar de bestaande wetgeving. Wenken der geschiedenis en ervaring bij een nadere wetgeving. Middelburg, 1842. Groot 80. 100 blz.

Bedenkingen op het ontwerp van wet tot ondersteuning van behoeftigen. Middelburg, 1846. 42 blz.

De Armwet, in haar ontstaan, zin en strekking geschiedkundig toegelicht. Leiden, 1847. 56 blz.

Het Ontwerp der Wet tot ondersteuning van behoeftigen, getoetst aan recht en heil. Middelburg, 1847. 36 blz.

Er zijn tijdvakken in ons leven, begrensd door belangrijker feiten, waarvan wij ons geen rekenschap kunnen geven, omdat ze voorbijgingen zonder de geringste afwisseling, en waar dit voor ons eigen leven zoo is, wordt het ondoenlijk den gang van een anders stille werkzaamheid en eigen ontwikkeling na te sporen, zelfs met eenige aanwijzing en de beste herinnering.

Eer ik tot dit punt overga, moet ik nog iets zeggen, bijzonder ten behoeve dergenen, die ons Medelid van nabij hebben gekend, en buiten den kring staan, voor welken

de jaarlijksche bundel levensschetsen bestemd is. Daarin toch moet de gang gevolgd worden der wetenschappelijke vorming onzer afgestorvenen; daarbij ontwaren wij dus de resultaten van hun letterkundig leven, niet zelden de afwezigheid van duurzame uitkomsten, die billijk konden verwacht worden. Dit neemt geenszins weg, dat eene woonplaats, die weinig geschiktheid heeft tot de zelfoefening van een in de studie onvolkomen gevormd jonkman, daarentegen - en dan is de zegen even groot als zeldzaam - eene school is tot opleiding voor het uitwendig leven. De dorpsleeraar kan het voorrecht hebben, dat de toegang tot de aanzienlijkste zijner gemeenteleden hem het leven veraangenaamt, hem wegen en middelen leert kennen om voor de weinig bevoorrechten onder zijne dorpelingen beter te kunnen zorgen, om voor zich gemakkelijker te verkrijgen in den omgang met personen van hooger maatschappelijke opleiding, die voor hem na den akademietijd zekeren stempel moet dragen, nooit onvoorwaardelijk als schoolknaap en student te verkrijgen. Op den Polder was de gelegenheid om een kerkredenaar van naam, een wetenschappelijk man, een godgeleerde te worden, in een jaar of vijf althans, niet gunstig. In die afgelegene plaats was het een zeldzaam verschijnsel, dat daar verschillende familiën van rang, òf het grootste deel van 't jaar, òf als een vast verblijf, landhuizen in de nabijheid van den Polder bewoonden. Een bij uitstek vormend gestadig verkeer moest wel gunstig werken op den jongen leeraar, wiens zin voor het praktische leven geen geringe aanbeveling was bij personen van onderscheiding, die aan kennis en ervaring een grooten weldadigheidszin paarden. Jaren lang had Van Leeuwen eene onbepaalde beschikking over gelden, die men volkomen toevertrouwde aan den man, die ambtshalve het werk der liefdadigheid moest besturen, en die slechts in één punt afweek van den geest zijner lastgevers, dat hij spaarzamer was met zijne

eischen, dan zij met hunne gaven. Dezelfde plaats dus, die minder uitzicht gaf voor een wetenschappelijk streven, had veel voor boven andere, waar een ruimere blik over de maatschappij moeilijk of in 't geheel niet te verkrijgen was, door het gemis van vertegenwoordigers dier klasse, welke in hare hoogere stelling met meer kennis en juister oordeel de gebreken der samenleving kent, en daarom de middelen ter verbetering richtiger kan aanbrengen. Bij al dat nut van dezen omgang rekene men nog het aangename, dat dit verkeer medebracht. Niets echter neemt het oordeel weg, tot welks uitspraak wij moeten komen, dat het lange verblijf in eene omgeving, waar de besten, wetenschappelijk gesproken, zijns gelijken waren, van onzen vriend minder gemaakt heeft, dan van hem te wachten was en dat het aldus geleid heeft tot die bescheidener uitkomsten, welke niet overeenstemmen met de eischen, in sommige opzichten aan onze medeleden gesteld, de eischen van een leven vol studie.

Van Leeuwens tijdvak als schrijver valt tusschen 1840 en 1865. Als ik de verschillende mededeelingen en omstandigheden samenvat, kom ik tot de verklaring van het betrekkelijk late openen der letterkundige loopbaan, welke korthed lichter kan opgehelderd worden. De nog niet volkomen vijf akademiejaren waren zijne eenige voorbereiding; wij zagen, hoe weinig overgang er was tusschen de werkzaamheid aan een instituut en de hoogeschool; als Leidsche burgerzoon miste hij veel van dien omgang, welke eene der vele zegeningen van het universiteitsleven is; vóór zijn vier en twintigste jaar was hij beroepen predikant; in die gemeente vond hij wel veel te doen, doch had er ook veel tijd voor eigen studie, en deze vatte hij op, om aan te vullen, wat eene overhaaste opleiding niet had gegeven en een waarlijk korte studietijd niet had kunnen goedmaken. Na eene geduchte inspanning slaagde hij er in, zijne wetenschappelijke tekorten te dekken, en

eerst door den leerrijken omgang met zijn nieuwen ambtgenoot te Gapinge kwam hij - zoo omtrent was zijne eigene voorstelling daarvan - tot de ernstige beoefening van zijn vak, waarvan wij zooveel mogelijk de vruchten willen opgeven.

De *Gedachten over den zin van Paulus redenering*, 2 Cor. 12, vs. 7-9, dragen de dagteekening van Vrouwepolder, 11 Maart 1845, en zijn afgedrukt in de 'Bijdragen tot bevordering van Bijbelsche Uitlegkunde' van B. van Willes en J. ab Utrecht Dresselhuis, 1846, IV, 347-372. In de 'Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie', IV, 191, komen eenige *Bezwaren* tegen dit opstel voor; zij zijn van Dr. Doedes, en werden beantwoord met eene *Critiek der Bezwaren*, die voltooid werd te Colijnsplaat, den 18 December 1847.

Uit deze laatstgenoemde standplaats zond hij eene bijdrage aan het 'Magazijn voor Kritiek en Exegese des N.T.' van Dresselhuis en Niermeijer, getiteld: *Iets over de verschillende verbindingen der benamingen, aan Jezus gegeven in het N.T.*; het stukje werd geplaatst in het tweede deel, 1851, 231-237.

De 'Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie', 1848, VI. deel, 4. stuk, blz. 2-34 en 1849, VII. deel, 1. stuk, blz. 36-99, bevatten: *Over den legenstand, dien Paulus in zijnen werkring ondervond. Bijdrage tot de kritiek van Baur's Paulus*. Deze uitvoerige studie is zeker ontstaan door den omgang met Dresselhuis en Niermeijer, en ontworpen onder den invloed der theologische vereeniging Philomathie te Goes.

Van dien tijd is ook eene kerkhistorische nasporing van grooter omvang, waarvan de uitkomsten in gedegener vorm te lezen zijn in het in 1848 verschenen achtste deel van het 'Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis', blz. 57-169, door Kist en Royaards uitgegeven. Het is eene belangrijke uiteenzetting van een nog onvol-

komen bewerkt gedeelte der geschiedenis van de Hervormde kerk en heet: *De Antinomianen, of de Sekten der Verschoristen of Hebreëen, Hattemisten en aanverwante Buitendijkers, geschiedkundig geschetst*. De oorspronkelijke bescheiden in de Middelburgsche en andere kerkelijke akten zijn met een groot aantal gedrukte bronnen zeer vlijtig geraadpleegd, en het was toen iets eigenaardigs, dat een gering aantal volgers der beschreven geloofsbegrippen het oude Testament nog in 't Hebreeuwsch lazen en woonden onder het ressort der Classis, waarvan Van Leeuwen lid was. Volgens eene noot op blz. 159 wordt een ander opstel beloofd over een aanverwant onderwerp, dat mij echter niet is voorgekomen.

Onder de handschriften bevindt zich eene voorlezing, in eene ringvergadering gehouden: *De werking der vijf zoogenaamde Walchersche artikelen, eene overtuigende proeve van de ondoelmatigheid eener strenge verbindtenis aan zoogenaamde formulieren van eenigheid, ter bereiking van het voorgestelde doel*. Eene daarbij gevoegde beoordeeling, waarin ik het schrift van Dr. ab Utrecht Dresselhuis meen te herkennen, leert dat het opstel geschreven is met raadpleging der acten van de classes en andere archiefstukken; daarin wordt verder - zeker niet tot oneer van den schrijver - opgemerkt, dat deze onderstelt, 'dat hetgeen hij weet, ook aan anderen bekend is', en dat daarom voor velen het historisch gedeelte onvolledig moest zijn. Inderdaad was Van Leeuwen zich altijd bewust, dat hij gedurende zijne geheele loopbaan binten de wetenschappelijke wereld had moeten verkeeren en als prediker eener eenvoudige landgemeente bij velen achterstond, die onder gunstiger omstandigheden hadden verkeerd.

Bij het landhuishoudkundig Congres te Goes werd namens den Heer J. van Leeuwen te Colijnsplaat een voorstel ingediend, dat op het volgende nederkwam:

‘Aangezien zich tegenwoordig een verschijnsel in ons Vaderland, bepaaldelijk in Zeeland, voordoet, daarin bestaande, dat aanzienlijke schorren, ter indijking geschikt, door vreemdelingen ter ontginning worden aangekocht; - aangezien dit een toevloed van vreemde arbeiders ten gevolge heeft, waardoor de opgezetene arbeiders belemmerd worden in het vinden van werkzaamheden, en, aan de andere zijde de landbouwers bemoeijelijkt worden in het vestigen hunner kinderen op landhoeven; terwijl daarentegen aangrenzende landbouwers gaarne, bij genoegzame middelen tot aankoop der schorren, zoodanige landen zouden aankopen, waardoor de nadeelen geweerd en de voordeelen voor de eigene landzaten zouden behouden blijven, doch daarvan teruggehouden werden door het bezwaar om het kapitaal ter indijking te bekomen;

zoo wordt voorgesteld de vraag, of er ook middelen konden worden te werk gesteld, b.v. door eene vereeniging van kapitalisten, waardoor dit hoofdbezwaar kon worden weggenomen.’

Het voorstel had weinig verdedigers en veel bestrijders, zoodat het viel; de afwezigheid van Van Leeuwen was noodlottig voor zijn plan. De aanval kwam uit Colijnsplaat zelf. Destijds was daar ontvanger der registratie A.A. Mooijaart, als beheerder van openbare en bijzondere bezittingen, bijna de eerste in Noord-Beveland, die wel inzag, dat een groote worsteling met Van Leeuwen ophanden was; eene worsteling, waarin de eerste eene weinig eervolle nederlaag kreeg, maar die aan ons overleden Medelid zijn letterkundig leven gekost heeft. De tegenstander van het voorstel meende het Congres te kunnen inlichten, dat daarin de vrees ten grondslag lag voor uitbreiding van het Catholicisme in Zeeland; doch voegde er met zekere gemoedelijke satire bij, dat de Heeren Predikanten zich mochten bepalen tot hun heilig ambt, waarvan hij het nut en de schoone roeping met ongemeene zalving

aanprees. Eene eerstvolgende vergadering der Zeeuwsche Maatschappij van Landbouw gaf de gelegenheid om hierop terug te komen met de verdediging der ontwerpen, uit een staatkundig, een staathuishoudkundig en een landbouwkundig oogpunt. Slechts van twee dezer punten is mij de uiteenzetting bekend: het handschrift eindigt met de belofte eener voortzetting. Als altijd is de schrijver duidelijk, logisch en bovenal bedaard, gelijk men hem bij de behandeling van geschilpunten nooit anders gekend heeft, dan met al de teekenen eener volmaakte zelfbeheersching. Maar bij deze gelegenheid gewaagt hij van deze poging tot uitsluiting der geestelijken van zaken, die tot hun burgerrecht en tot hun burgerplicht behooren, en zegt, dat die tegenwerking ondervonden wordt, 'in waarheid omdat menig burgemeester te platten lande verhinderd wordt in het despotieke gezag over veelal onkundige menschen uit te oefenen, door den leeraar, en menig administrateur gedwongen zijne comptabiliteit te houden en de kosten van administratie te verlagen.'

De strijd was begonnen en de aanval goed gericht; kennelijk had een man van groote geslepenheid dien uitgedacht. Inderdaad klonk de bewering van vrees voor de Roomsche kerk, toen en daar, niemand vreemd in de ooren. Immers toen, weinig vroeger, rijke grondeigenaren uit het Kamerrijksche en Rijsselsche, die de gebeurtenissen van 1848 zagen aankomen, tot elken denkbaren prijs, boerderijen, ook in Noord-Beveland, kochten, zag onze vriend daarin geen maatregel van voorzichtigheid om vaste bezittingen te hebben in een veilig land, maar eene daad der propaganda, die zich reeds meester had gemaakt van den handel in kantoor- en schoolbehoefden, van allerlei kleinere of grootere ondernemingen, met steun van geld, aansluiting, uitsluiting en bescherming, en die nu den bodem in bezit nam, om eens den bewoner te verjagen, en er Roomsche boeren, arbeiders, ambachtslieden, in

één woord, Roomsche gemeenten, voor in de plaats te brengen. In dat denkbeeld werd hij versterkt, omdat het geen tegenspraak ondervond. En dit was zoo goed als onmogelijk op dat eiland. Toen het in 1532 overstroomde, was de geloofsvervolging van Keizer Karel in volle kracht. Toen Oud-Noord-Beveland weer werd ingedijkt, was het oude gezag met het oude geloof voor goed van den dubbel herwonnen grond verdreven; de vestiging van een enkel katholiek huisgezin zou de onverschilligste vrijzinnigheid hebben doen huiveren. Wat Van Leeuwen ook mocht bijbrengen, tot zelfs gevaar voor ons Vorstenhuis, of de onzekerheid van ons grondgebied, zijn sluwe tegenstander had zijne zwakke zijde volkomen ontdekt; ieder oordeelde, dat de opheldering juist was, en dat de onderstelde gevoelens door velen, zoo niet door allen gedeeld werden.

Dergelijke donkere inzichten in de toekomst behoorden aan dat weldra voorbijgegane menschengeslacht. Was het een erfdeel eener door lijden en ervaring omzichtiger generatie, of waren zij beducht voor den snellen voortgang der dingen, zelfs als die hun eigen hand gewrocht had? Van Leeuwen legde in zijne gedrukte opstellen en in zijne toespraken, niet het minst in het bijzonder onderhoud aan den dag, dat hij beducht was voor de vaart, die de omwenteling nemen mocht. In de tijden vóór en omtrent 1848 zeide men dat niet zoo, als tegenwoordig, zelfs zoo uitten zich nog niet degenen, die liever dan ons Medelid van eigen persoon en verdiensten gewaagden, maar Van Leeuwen had in de Vlissingsche Courant geschreven, die veel goede menschen niet in hun huis wilden toelaten; wie kende niet de vervolgingen der uitgeefster, de bedenkelijkheid, waarmede de namen van medewerkers fluisterend genoemd werden, en toch de schrijver van artikelen uit Vrouwepolder zag, ook na de vervulling zijner wenschen, na de grondwet van 1848, alom verschijnselen van zoo booze voorbeduiding, alsof het einde der wereld gekomen was.

Op den weg, dien Van Leeuwen ingeslagen had, hebben wij hem niet te volgen. Nog een enkel geschrift, en zijne letterkundige loopbaan is gesloten. Dan komen nog een twintig levensjaren, onder zegen en beproeving, in strijd en werkzaamheid doorgebracht, tot de onvermijdelijke ure aanbreekt, na zich lang genoeg vooraf te hebben aangekondigd, om niet een bitterheid te zijn, maar eene verlossing.

De Zelfstandigheid der Gemeenten; Scheiding van Kerk en Staat. Grondslagen ter reorganisatie van de Ned. Herv. Kerk, voorgesteld door J. van Leeuwen werd bij P. Engels te Leiden uitgegeven in 1864. De schrijver had de ervaring van 34 dienstjaren en de bezadigdheid van 58 levensjaren; zijn opstel is een pleidooi voor de zelfstandigheid der gemeenten; er wordt niet beslist tusschen het goede of kwade der leervrijheid, doch tot voorwaarde gesteld dat de leeraar den geest uitdrukke zijner gemeente; dat de leeraar niet moet worden opgedrongen, maar gekozen; dat hij een man zij, in haar naar hare behoeften werkzaam, niet een, wiens bekeeringsijver hem van haar vervreemdt; dat beide richtingen naast elkander in de Kerk kunnen bestaan, zonder dat iemand gedwongen worde tot kerkeloosheid, of gebracht tot het Separatisme, en dat onrecht nooit iets anders heeft gewerkt, dan onheil. Vrijheid dus, en onafhankelijkheid der gemeenten; en dat zonder den invloed van Staatswege geen gevaar bestaat voor onwil in het steunen en bewaren der instellingen door persoonlijke opofferingen leeren de Afscheidenen, die in hunne zelfbewustheid in elk opzicht zonder hulp voorzien in het noodige voor hunne gemeente.

Zeker zijn de hier opgegevene geschriften niet alles, wat de werkzame Man heeft openbaar gemaakt; bij gebrek evenwel van eene juiste opgave, of bij gemis van een afdruk of geschreven opstel, is de volledigheid hier zeer twijfelachtig. Zelfs wordt hier menig handschrift

gemist; althans bestonden voorlezingen, b.v. in het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, en in andere vereenigingen van minder wetenschappelijke strekking. Daarvoor koos Van Leeuwen gewoonlijk onderwerpen uit hetgeen toen meer algemeen wijsgeerige geschiedenis heette, en men herkende er den leerling van Van Hengel in, den ijverigen lezer van Polybius, Iselin, Muntinghe en Guizot. Zijn stijl leed wel eens onder den toevloed van denkbeelden; zijne taal was niet altijd zoo zuiver en nauwkeurig, als men van een' leerling van Siegenbeek verwachten zou, en, wat zijne voordracht betreft, hij sprak eenigszins eentonig, doch met zekere gemakkelijheid, vooral sedert hij zijne kerkredenen naar een zuiver geanalyseerde schets voordroeg.

Dan wij zagen hem weldra de levensrichting volgen, die velen zijner ambtgenooten gekozen hebben, en waardoor niet zelden uitnemende gaven zijn verloren geraakt. Op zijne eerste standplaats had hij een kamergeleerde kunnen worden, die nooit zijn huis zou verlaten dan om eenzelvige wandelingen te doen, of kerk en catechisatiekamer te bezoeken, naar het voorbeeld van een zijner naaste bureu. De anderen waren te oud naar den geest, en de wetenschappelijke en jonge leeraar van Gapinge kwam daar eerst in 1837 en bleef er niet lang. Middelburg lag wel niet te ver voor een gezond man, maar een predikant, die altijd uitgaat, deugt ook niet, en trouwens hij was in den derden zomer zijner bediening gehuwd. Rondom zich zag hij armoede, onkunde, onwil, vooroordeel en daarbij, even goed de oorzaak als het gewrocht daarvan, onzedelijheid. Dit alles moest uitgeroeid worden, en die roeping was naar zijn' geest. Niemand heeft Van Leeuwen ooit beschuldigd, zijne plichten als herder in eenig opzicht verzuimd te hebben; het openbaar gevoelen was eerder, dat hij wat veel deed. Over de juiste inachtneming der daarvoor gestelde grenzen en over de aanleiding tot die algemeenheid

van plichtsopvatting is de verdeeldheid der meeningen groot. Een bevoegd en menschkundig beoordeelaar dezer neiging heeft in onze Handelingen van 1874 de oorzaak bevonden te zijn eene overmaat van kracht, die niet genoeg heeft aan de plichten van het ambt, en daarom zich buiten het eigenlijk gebied begeeft ten koste der achtbaarheid. Men sprak van hervormde pausen, en het verschijnsel was even algemeen, als de bijnaam. Men zag in hen volgelingen eener school, en wees den man aan, die de jonge herders tot zulke gezagvoerders had gemaakt, en Van Leeuwen was een zijner vele leerlingen. Toch waren zij goed van hart, al zouden zij in de vurigheid van hun' geest de ondeugd willen uitdrijven met eene hardheid tot op de grenzen van handtastelijkheden toe. Mannen, vroom als de heiligen van den ouden dag, menschlievend als Howard en Oberlin, vertraden elken wederstand, en tegenspraak verdroegen ze niet. Ongelijk aan den handigen zielzorger, van wien Macaulay zegt: 'Als hij een waarlijk devote ziel vóór zich had, dan sprak hij in den stijl der oude kerkvaders,' - liet hij den man met gemoedsbezwaren over 't geen deze een duister, doch hem geopenbaard, geschilpunt achtte, door Dominee in zijne laatste toespraak vergeten, met harde woorden heengaan, en dreef hem uit de kerk naar de schuur, waar geleerd werd door een' timmerman of een wagenmaker, vleesch van zijn vleesch, en been van zijn been. Die afscheiding vreesde Van Leeuwen; niet als eene persoonlijke miskennis, maar als een groot kwaad voor de Kerk; niettemin heeft hij die in zijne laatste gemeente beleefd. Hij was trouwens de man niet om waanwijsheid en geestelijken hoogmoed tegen te gaan, omdat hij zelf daaraan geheel vreemd was. Dweepers behandelde hij naar de wijze les van Heringa: hij sprak hen nooit tegen, en zij hinderden hem dan ook niet veel.

Zonder in eenig opzicht te willen oordeelen, dat zijne bemoeiingen verder gingen dan zijne pastorale roeping, kan

ik niet nalaten te zeggen, dat zij eene groote uitgestrektheid hadden. Waar hij meende, dat zijn bijstand in eenig opzicht noodig was, liet hij zich door niets weerhouden zich beschikbaar te toonen. Vooral was dit zoo in zijne eerste gemeente, die klein was, waar ieder man voor één telde en een man als de jonge en krachtige leeraar allen voorging. Bij brand en daarmee gepaard gaande wanorde en verwarring, gebood hij met zijne krachtige stem het vloeken en razen te staken, nam zelf de touwen der brandspuit over de breede schouderen en trok ze voort, tot anderen hem hielpen. Liep een van de kleine polders onder, Van Leeuwen hielp have en goed redden, en toen eens bij dergelijk ongeval ook het schamele dak ging bezwijken, zag men de kat van het beroofde huisgezin, in wanhoop op de zinkende rietmassa achtergebleven, en de reusachtige gestalte van den leeraar tot aan de borst door het zeewater waden, om barmhartigheid te doen aan de beesten. Was er een houtdief, een strandroover of een konijnendelver, die zich eene straf had op den hals gehaald en daarom naar het huis van arrest te Middelburg moest gaan, dan wist zulk een man den weg in de stad veelal minder, dan in de duinen van 't Breezand. Daar nu niemand den halfwilden kustbewoner gaarne in zijn gezelschap had, geleidde ons Medelid hem naar het parket van den Officier, zonder zich in 't allerminst te storen aan het praatje, dat de Dominee van den Polder zijne parochianen naar de gevangenis bracht. Waar de hulp minder stoffelijk was, was zijn ijver even groot. In het Jaarboekje voor het Notarisambt, 1884, had ik gelegenheid te gewagen van een klein letterkundig gezelschap, dat zijne voorlichting had ingeroepen. Hij schreef een cursus over stijlleer en eene handleiding voor mondelinge voordracht; beide verklaarde hij, en wel in een tijd, dat zijne werkzaamheden bijzonder omvangrijk waren. Toen ik meer van het Duitsch wilde weten dan uit Meidinger en een leesboek van die dagen

te leeren was, namen wij Hamelberg, later door Prof. Brill omgewerkt. Omdat het niet ging, de naamvallen uit te leggen op de wijze, bij het onderwijs der klassieke talen gebruikelijk, beoefende hij zelf de Grammatik van Heyse. Op zekere hoogte in de Stelkunst gekomen, had ik veel moeite met vraagstukken, die na de vormen komen; hij bekende, dat de puntjes er bij hem wat af waren, liet mij nog eenigen tijd in de schrikwekkende opgaven van Van Bemmelen worstelen en loste ondertusschen de CCL vraagstukken uit De Gelder op, zooveel die noodig waren. Weinig bemoeide hij zich met hetgeen hij achtte, dat men zelf moet kunnen leeren uit het boek, doch met de toepassing was hij minder toegevend. Over 't algemeen volgde hij in veel dingen een' eigen weg, en liet nooit iets schriftelijk in onze taal overbrengen, wat niet bestemd was om na eenigen tijd in het oorspronkelijke te worden teruggegeven. Voor die Duitsche oefeningen werd zijne hulp in den zomer gevraagd, juist als er weinig tijd was; maar om vier uur in den morgen zou de deur voor mij openstaan. Als ik tegen dat oogenblik zoo eens hoogte nam, zat de Leeraar gewoonlijk reeds op de bank vóór de pastorie rookende, met een eigenaardige kalmte op zijn' leerling te wachten: wij begonnen maar voor de woning en gingen tot acht uur voort. Daarop klonk het onveranderlijk: 'Die vier uren hebben we alvast beet. Vale!' en de eigenlijke arbeid van den dag ving voor beiden aan.

Nu ik bemerk, dat mijn gevoel van groote verplichting ann Van Leeuwen en de herdenking van die dagen mij tot bloot persoonlijke herinneringen zou brengen, kom ik andermaal tot 's Mans neiging om den wetenschappelijken werkkring allengs geheel te verlaten, en zich even uitsluitend op 't administratieve toe te leggen.

Zijne tweede en laatste gemeente was voor de studie niets gunstiger gelegen dan de eerste, en de toestanden te Colijnsplaat waren in 1846 veel minder dan die in den Polder.

Van de oude standplaats mocht hij getuigen, en deskundigen bevestigden die woorden, dat eene samenwerking van zestien jaar daar geen kleine dingen gewrocht had. Zijne *Leerredenen tot afscheid van Vrouwepolder en intrede te Colijnsplaat*, Middelburg 1846, luiden op blz. 10: 'In plaats van druk, welvaren boven vele (andere gemeenten); van onrust, orde; van slaafsch ontzag voor menschenwijsheid, vrijheid des geloofs.' In zijne eerste toespraak tot de nieuwe gemeente klinkt het, met al de hem eigen openhartigheid en vastberadenheid, op blz 50: 'Ik moet (Uw herder en leeraar) zijn, wèlke banden mij vroeger aan eene andere gemeente bonden, wèlke mij nu ook aan de menschheid binden. Gevormd door langdurige ondervinding, wees de Heer mij hier de plaats, waar ik die niet hoopte, niet verlangde, waar zij mij door velen niet bestemd werd. Ik moet het voor u zijn en het oog gesloten houden voor oorden, waarhenen het verlangen der ziel zich uitstrekt, te midden van den kring van bloedverwanten en vrienden. Gij hebt recht op den geheelen mensch, op alle zijne vermogens, op den morgen en den avond zijner dagen, op zijne onverdiende liefde jegens allen, in alles, tot de edelste bedoelingen.' Toen eenige maanden daarna de wintertijd aanbrak, bleken achthonderd personen armlastig te zijn, een derde der bevolking, een getal dus grooter dan de heele Vrouwepolder. Maar nu stond ook vast, dat niemand het recht had ondersteuning te eischen, schoon de hulp der liefdadigheid niet zou achterblijven, dat ieder, die in staat was tot arbeid, ook zou moeten werken, en dat daartoe eene inrichting zou worden tot stand gebracht. De tegenstand der luiaards was groot; Van Leeuwen had echter eene ervaring van zeventien jaar op hen voor, en het kwam hem niet te onpas, dat hij volkomen bij machte was de orde te handhaven bij betalingen van werkloon en uitdeeling van levensbehoeften, gelijk hij zonder schroom zijne middernachtelijke zomerwandeling deed, als hij ver-

moedde, dat het dubbele weekloon in overdaad werd doorgebracht. Opmerkelijk was het te zien, hoe bij dergelijke gelegenheden een ernstig woord en een zuur gezicht nog veel geringer uitwerking hebben, dan eene Herkulische gestalte en een paar stevige handen, al of niet van een takkenbos of dergelijke liefdegave voorzien, en bij welke vertooning altijd het vonnis luidde, dat de onbescheidene 'doodeenvoudig' niets kreeg. In zulke bermoeiingen is het zwaar, de studie getrouw te blijven, en toch in de eerste jaren ging dit nog. Later evenwel scheen eene inheemsche en verouderde kwaal eene ontwikkeling verkregen te hebben, tot welks uitroeiing de leeraar zich geroepen achtte. Immers sedert Maria van Hohenlohe haar' rentmeester Dimmer slechts tusschenbeide naar Noord-Beveland zond, had deze altijd een zijner klerken daar wonende, en telkens kwam een jonger geslacht van klerken aan, om de lagere rangen in te nemen, en bij hunne opkomst in aanzien en welvaart door nog lagere opvolgers vervangen te worden. De familiegeschiedenis op de eilanden van Zeeland, en niet minder van wat voorheen Klein-Zeeland heette, leert ons veel daarvan. Van Leeuwen, die de beoefening der Staathuishoudkunde in hare opkomst had beleefd en gevolgd, zag spoedig in, wat inbreuk deze plaatselijke geest van administratie en rentmeesterij, op den bestaanden voet namelijk, moest hebben op het maatschappelijk kapitaal en derhalve op het lot zijner vrienden, de armen en behoeftigen, en hij nam die taak zelf op zich. Wij herinneren hier eene uitdrukking op blz. 42, en geven deze bijzonderheid alleen om eene blijvende oorzaak aan te wijzen, waarom wij den eenmaal met onderscheiding ontvangen schrijver de pen zoo vroeg zien neerleggen. Moest ik dit verklaren naar mijne eigene indrukken, dan zou ik hiervan zeggen: hij koos andermaal een veld van bestrijding en in die poging is hij opgegaan.

Van Leeuwen had veel groote deugden: ik beschouw

hem op een' afstand van dertig jaar, met de volle herinnering zijner eigenaardige persoonlijkheid, die mij altijd aantrekkelijk was, en met de waardeering van iemand, die even zooveel jaren in andere kringen doorbracht, waar men elkander niet steeds in zoo beperkten geest beoordeelt, maar veel kleine gebreken en kennelijke vormen voorbijziet, om door te dringen tot ongewone eigenschappen en edele beginselen. Met al zijne veelzijdige bekwaamheden, was hij een hoogst bescheiden man; noch de vastheid van zijn' wil, noch de kracht zijner overtuiging gaven te kennen, dat hij steunde op zijne verstandelijke meerderheid. Tegenover minder ontwikkelden, legde hij den wetenschappelijken man af; als hij bij anderen kwam, leerde hij gaarne wat. Toen ik hem 't laatst zag, ik denk in zijn zeventigste jaar, was hij voor een paar dagen in de nabijheid van Arnhem, en verkoos de vetweierijen bij Westervoort te gaan zien, omdat hij zoo iets niet kende. Eene kleine ijdelheid was hem zijne lichaamskracht, die hij gaarne besprak, in ruil met allerlei jachtverhalen, en het deed hem dan innig genoeg zelf overtuigd te zijn, dat de lieden een weinig bang voor hem waren; van dadelijkheden, zelfs in den akademietijd, was geen sprake; hij was daartoe te goedhartig en bezat te veel zelfbeheersching. Niet minder was hij geveid met de gedachte, dat hij op een' leeuw geleek, en schoon ik dat een misbruik van zijn patronymicum zou achten, heb ik altijd gedacht, dat het dertiende hoofdstuk van Hosea hem aantrok, niet omdat hij daarin de woorden voor zijne eerste intreedende gevonden had, die van zelfvertrouwen getuigden: *In mij is uwe hulp*, maar omdat het zevende vers met deze uitdrukking begint: *Dies werd ik voor hen als een felle leeuw*. Intusschen verzekerde mij nog onlangs een hoogst ernstig Godgeleerde, dat de overeenkomst van zijn profiel met dat van den koning der dieren bijzonder groot was.

Van het lidmaatschap, hem in 1845 door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen aangeboden, is reeds gesproken. Sedert 1851 behoorde hij tot de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Als men let op de aanwezige leden ter algemeene vergadering en de namen der gelijktijdig benoemden, dan kan men zijn lidmaatschap eene onderscheiding heeten. De jaarvergaderingen blijkt hij nooit bezocht te hebben; ik schrijf dat toe aan de moeilijkheid om zich bij eene gewone vacantie van eenigen duur in dien tijd van 't jaar en bijzonder op Noord-Beveland te laten vervangen, maar niet minder aan zijne voorliefde om de algemeene vergadering van 't Nut te bezoeken, waar hij zich meer in zijn' kring bevond, zoo wegens de strekking dier Maatschappij, als de bekendheid onder de afgevaardigden naar Amsterdam.

Zoo naderen wij de grenzen van dat welbestede leven. In de maand Maart, waarin zijn zeven en zeventigste jaardag viel, had hij eene zware ziekte te doorstaan, door eene gewenschte herstelling vervangen. Echter bleef de keel aangedaan, en de waarneming van den predikdienst ging met zeer groote moeilijkheid gepaard. In den nazomer besloot de lijder zich onder de behandeling te stellen van zijn jongsten zoon, als Med. Doct. in de Rijk woonachtig, en hij begaf zich daarheen, doch om zijne gemeente niet meer terug te zien. Het bleek dadelijk, dat zelfs de liefderijkste zorgen, gesteund door de wetenschap, niets zouden vermogen tegen den kanker in de keel en de tong. Tot veertien dagen vóór zijn' dood, las hij gestadig Grieksche en Latijnsche schrijvers; spreken werd hem moeilijk, moeilijk het nemen van eenig voedsel. Toen legde hij zijne boeken neder, want - al klinkt het ons wonderlijk, die deze reuzenkrachten in hare volheid gekend hebben - die krachten waren vergaan. Nog eenmaal wees hij den zijnen, in het ons welbekende veel gebruikte Nieuwe

Testament, de plaats in 2 Tim. 4 vers 7, en trachtte eene vertaling te geven van de woorden:

μ , μ , .

Maar het was bezwaarlijk te verstaan. Het kleine boek ontviel hem; niet alzoo zijn inhoud. Den 20 December 1883 eindigde dat bittere lijden. Nu rust hij in den vreemden grond; hij rust er met eere want hij was bovenmate ijverig en vele zijner daden waren goed.

Indien onze Maatschappij lofredenen op hare afgestorvene leden verlangde, dan mocht zij eene uitzondering maken voor dezen Man, die wel velen oprecht heeft liefgehad, maar zonder uitzicht op eer en voordeel. Bijna acht en zeventig jaar heeft hij geleefd, meer dan drie en vijftig daarvan heeft hij in 't openbaar gearbeid en verkeerd. Dat werk en die wandel zijn de lofrede op Johannes van Leeuwen.

A m s t e r d a m , Maart 1884.

J.G. FREDERIKS.

Levensbericht van J.E.H. Hooft van Iddekinge.

Jan Ernst Henric Hooft van Iddekinge was den 2ⁿ Juli 1842 geboren te Maastricht¹, uit het huwelijk van Joan Henrik Hooft van Iddekinge, majoor bij den generalen staf, aldaar in garnisoen, en jonkvrouwe Bernhardina Ernestina Hermanna Polman Gruys. Zwaar trof het zijn vrienden, toen hij den 21ⁿ December 1881 te 's Gravenhage overleed. Een veertien dagen te voren had hij zijne vrouw, Rose Elisabeth Kreet de Virieu, verloren en liet vijf noch zeer jeugdige kinderen na. Dat zijn levensbericht eerst nu verschijnt wijte men hem die deze treurige taak op zich nam, doch door vele bezigheden weerhouden werd haar tijdiger te vervullen, - misschien ook omdat hij er tegen opzag, door de papieren en geschriften van zijn vriend *renovare dolorem*. Doch Hooft was in onze geleerde wereld eene te beteekenisvolle persoon, om het eindelijk niet noodig te maken dat deze schroom werd overwonnen.

1 Volgens vriendelijke mededeeling van den heer L.J. Suringar te Maastricht, die dit in het geboorteregister aldus heeft opgespoord.

In 1845 vestigden zijne ouders met hunne dochter en hun zoon zich te Zuidbroek. Hij volgde den leergang van het gymnasium te Groningen. Hij werkte daarna veel in natuurkunde, eene studie die hem later bij zijne zeer oorspronkelijke beoefening der muntkunde te stade kwam, doch voelde zich allengs meer en meer bezielde voor de geschieden oudheidkundige wetenschap. Was hij een doctoraat in die wetenschap waard, hij verzuimde het dien graad langs den gewonen akademischen weg te verkrijgen; niet uit gebrek aan werklust, maar door zekere eigenzinnigheid in de keus van zijn werk.

Door degelijke studiën voorbereid, was het allengs de munt- en penningkunde welke zijn bizonder vak werd, en welke hij op hare beurt ten slotte weder heeft dienstbaar gemaakt aan de geschiedbeoefening. Hooft namelijk gebruikte de geschiedenis om de munten te bepalen, maar liet de dan bepaalde munten dienen als geschiedbronnen. Deze tweevoudige beoefening heeft zijn geheelen arbeid beheerscht. Ofschoon vertrouwd met algemeene geschiedenis en muntwezen, waren het vooral die van het Frankische tijdvak, van zijn vaderland in de middeleeuwen en de geschiedenis van Groningen en Friesland waarin hij zich een meester toonde.

Zoo behandelden zijne eerste opstellen, in de *Revue de la numismatique belge* en in vaderlandsche tijdschriften, de numismatiek van Gelderland, Groningen, Holland, den vond te Noordhorn, enz. In 1871 tot directeur van het munt- en penningkabinet der Leidsche hoogeschool aangesteld, schikte en beschreef hij dit op uitstekende wijze, met de hem eigene methodische nauwkeurigheid.

In 1873 verliet hij dit ambt, door zijne benoeming tot lid en secretaris van het toen opgerichte lichaam der rijksadviseurs. In die betrekking gebruikte en verrijkte hij zijne kennis onzer historische gedenkteekens, ook daar als in alles scherpzinnig en grondig. Warsch van het dilettantisme streefde hij er naar en eischte hij van anderen weten-

schappelijk te zijn. Met dr. Leemans bezocht hij de Hunebedden en een vrucht van zijn arbeid ligt in hun verslag, met den nauwkeurigen plattegrond en de ligging der steenen in die grafteekens, door hem opgeteekend. De uitsluitende richting die in bovengenoemd college de overhand won, bracht hem, even als den voorzitter, dr. Leemans en den schrijver dezes, in strijd met de meerderheid; en bij de ontbinding der commissie in 1878 verloor hij zijne betrekking. Steeds vergeefs in afwachting of de Staat hem weder aan eenig ambt zou verbinden, arbeidde hij intusschen onvermoeid aan zijne veelomvattende studiën. Nu eens, met eene pen wier vlijmende spits gehoorzaamde aan zijn caustieken geest, zijn scherp inzicht en degelijke kennis, ontleedde en gispte hij de regeeringsdaden ten aanzien onzer kunst en monumenten; als in den Spectator, den Arnhemmer en het Vaderland. Dan weder beoefende hij, zonder praktische toepassing, de wetenschap, overal waar hij daartoe in een onderwerp van geschiedenis, oudheidkunde of numismatiek gelegenheid vond; als in zijne vernuftige opstellen in de Revue de numismatique belge, die als eene munt den stempelslag van zijn genie dragen, in zijne verklaring der Upstalboom-wetten, en vele dergelijken, in zijne stukken over de Hofkapel te 's Gravenhage, waarin hij scherpzinnig betoogde, dat het gebalsemd lijk, dat in 1879 wederom in het daglicht kwam, niet dat van Willem IV van Henegouwen was, maar dat van Philips van Glymes, heer van Grimbergen.

Hooft bleef inmiddels zoowel een ijverig medewerker aan den Spectator, als bij de maandvergaderingen der Leidsche Maatschappij van letterkunde, van wier historische commissie hij lid was, en een even hooggewaardeerd lid van de société royale de numismatique in België. Hij was ook steeds lid van het bestuur van het museum van oudheden in Drenthe, waaraan hij zijne beschrijving van de Carolingische muntvonden in Drenthe schonk, eene verhandeling

die met zijne beschrijving van het muntkabinet aldaar in dat museum berust. Voorts was hij lid der commissie voor de geschiedenis der Waalsche kerk en besteedde veel moeite aan zijne nasporingen voor deze. Zoo, altijd dienstvaardig en onbaatzuchtig werkende voor anderen en hun zijne schatten van kennis gevende, door wetenschappelijke lichamen en personen hoog gewaardeerd, zag hij zich drie en een half jaar lang telkens en steeds afgewezen door de Nederlandsche regeerders die het inzicht hebben gemist om met deze werkkraft en geleerdheid van den eersten rang de intellectueele macht van den lande te versterken. Geen wonder, dat dit den man in de volle kracht van leven en werkzaamheid gegriefd en wel eens een bitter woord gescherpt en hem ontlokt heeft.

De lijst van Hooft's geschriften, die ik hier achter, zoo volledig als ik vermocht, doe volgen, toont den gang zijner studiën, de onderwerpen welke hij behandelde, en de veelzijdigheid zijner nasporingen.

Het groote publiek verstaat onder muntkundigen gewoonlijk menschen die buiten koers gestelde geldstukken verzamelen, schoonmaken en dan wegleggen in zekere soort van kastjes, die het kenmerkende bezitten, dat zij tal van ondiepe schuifladen bevatten met kartonnen rondjes er in. Gaf de 'liefhebber' van vroeger tijden wel eens recht aldus met zijne liefhebberij te schertsen, die spot was toch ook omtrent dezen niet geheel gegrond. Ook alleen door het uitwendige verzamelen hebben de munten noch groot nut; zij zijn althans echte gedenkteekens en kunstvoorwerpen uit de oudheid. Zij wekken denkbeelden en voorstellingen omtrent kostuum, symboliek, stijl, en vooral bij de antieke munten vindt het schoonheidsgevoel voldoening. In vorige eeuwen had men al de hulpmiddelen van reproductie niet waarover wij thans beschikken, en bij ontstentenis van grootere kunstwerken had men ten minste in de antieke munten schoone voorwerpen om de oudheid te leeren ken-

nen. Intusschen, de muntstudie werd ernstiger en wetenschappelijker; muntkunde werd eene hulpwetenschap voor kunst- en geschiedbeoefening. Zoo vatte Hooft deze studie op.

Munten waren voor hem oorkonden, vaak uit tijden waarvoor de geschrevene oorkonden weinig in aantal zijn of ontbreken. Degelijke kennis van geschiedenis, aardrijkskunde, epigrafiek, vergelijkende studie van het muntwezen en de munttypen in verschillende landen en eeuwen deden hem eerst de gemunte documenten zelven beoefenen. Hij vond daarbij eene nieuwe methode, zijne vernuftige wijze van door het wegen der munten rekening te houden met haar allooi en het verloop daarvan. Zijne gaaf van inzicht en vinding deed hem de verkorte en soms door een stempelfout bedorven opschriften te recht brengen en verklaren.

Dan breidde hij de studie uit en vatte haar op als hulpwetenschap voor de geschiedenis, en hij noemde deze onderafdeeling toegepaste muntkunde. Zij is, zooals hij het uitdrukte, 'die wetenschap welke ons het verband leert tusschen geschreven geschiedenis en de tot ons gekomen monumenten. Wanneer wij eerst eene munt hebben weten te verklaren, wanneer wij, niet een enkel stuk, maar geheele reeksen aldus hebben bepaald, dan eerst kunnen wij overgaan tot het in verband brengen van deze met de geschreven geschiedenis. Dan doet eene algemeener beschouwing deze kennis strekken tot opheldering en verklaring van wat gemeenlijk den geschiedvorschcr zoo duister blijft; dat kunnen de munten, hare benaming, verhoudingen, verandering, in één woord, de kennis van munt en muntwezen in vroegere tijden. Eene dergelijke bewerking van de muntgeschiedenis der vele vroegere onderdeelen onzer gewesten, hetzij graafschappen, hertogdommen heerlijkheden, steden, voor de muntgeschiedenis toegepast en in verband gebracht met de oorkonden, wetten, boetbepalingen enz. over tal van eeuwen, - dat is iets waaraan niemand gedacht heeft, en een werk, zooveel omvattend, zoo ont-

zaglijk veel studie en onderzoek eischend, dat er in den eersten tijd ook wel niemand aan denken zal.'

Zoo schreef hij en nam intusschen eene proeve met eene onderafdeeling, zijne *Proeve eener verklaring van art. XXI der Upstalboom-wetten van 1323*.

Op de zelfde wijze paste hij de muntstudie toe om uit de geschiedenis, de verbreiding der munten en het verloop der typen, uit de verschillende muntmeesters en munthuizen in de Nederlanden, uit de vonden op sommige plaatsen gedaan, de maatschappelijke toestanden, het verkeer en de handelswegen der volken te leeren kennen. Zoo bracht b.v. zijne in de Société royale de numismatique gehouden verhandeling over de Angelsaksische Skeatta's (munten, een woord met ons *schat* verwant), aan het licht, hoe de Friezen in de 7^e en 8^e eeuw rechtstreeksche betrekkingen hadden met het Fransch-Vlaamsche kustland; zoo herinner ik mij zijne belangrijke gesprekken, waarin hij zoo gaarne vertelde van wat hij had gevonden aangaande de handelswegen der Friezen en hun verkeer met hunne Oostelijke burenen en de Rijnstreken.

Zijne hoop was, eenmaal den door tal van bizonderheden verzamelden schat van kennis in een groot werk neder te leggen. Van de plannen daarvoor was hij steeds vervuld. In den aanvang van 1881 vermocht hij iets van dit ideaal te verwezenlijken. Een hoofdstuk uit dit groote werk dijde allengskens door den rijkdom van inhoud uit tot eene studie die hij in een afzonderlijk boekdeel samenvatte, dat bij de firma Brill verscheen onder den titel: *'Friesland en de Friezen in de middeleeuwen; bijdragen tot de geschiedenis, rechtskennis, muntkunde en geographie der Friesche gewesten, inzonderheid gedurende de 11e eeuw.'* Dit monument van Hoofts geleerdheid en scherpzinnigheid werd door eenen der bevoegdsten, prof. de Geer van Jutfaes in den Spectator geroemd om de oorspronkelijke en vindingrijke navorsching, om de deugdelijkheid der wetenschappelijke methode van onderzoek, en een andere op historiesch gebied gel-

dende autoriteit, prof. R. Fruin, heeft het openlijk in de vergadering der Leidsche maatschappij van letterkunde een 'onvergankelijk boek' genoemd. In dit boek hebben wij de mate van wat Hooft eenmaal had kunnen geven, als hij door zijn groot werk de kroon op zijne gewichtige studiën had mogen zetten. Had Hooft bij uitnemendheid inzicht en zin voor historie, ook op het gebied van oudheden kunstkennis en van letteren was hij ervaren. Met liefde vermeide hij zich in de kunstschaten der oudheid, wier munten hij ook uit een oogpunt van kunst en stijl bewonderde, en in de vaderlandsche oudheden. En hoe hij uit een nietig onderwerp van vaderlandsche letterkunde toch vrucht wist te garen, bewijst zijne verhandeling over Nijenborch. Maar juist het weinig bekende trok hem aan om er iets van te maken en er, als aan zijne munten, geheimen aan te ontlokken, want hij was een echte navorscher. Wie is Nijenborch? 'Een van hen die zich aan den voet van den Parnassus bewegen hebben, doch dien zangberg door gebrek aan talent, zelfs bij overmaat van goeden wil, geen manslengte wisten op te klimmen.' En geestig als hij immer was, wist hij ook uit diens werk noch vernuftige en aardige dingen te putten. Al wat hij schreef, zelfs in zijne brieven, was met zorg overwogen en gestileerd. In eene fijne wending en puntige opmerking had hij vermaak. Zijn scherpe luim uitte zich vaak op tintelende wijze hetzij in een gezegde dat soms een vliegend woord werd, hetzij in een gedichtje dat onder zijne vrienden rondging, hetzij in een 'pluksel' van den Spectator, op wiens vergaderingen hij nooit ontbrak.

Na den dood van zijnen vader bracht hij met zijn gezin de zomermaanden van 1881 op diens huize te Paterswolde door. In een van de geestvolle brieven die hij mij van daar zond, beschrijft hij hoe stil het er is. 'Toch beklag ik mij niet; integendeel ik voel mij recht behagelijk in mijne afzondering; ik bekom van alle verdrietelijkheden en er-

gernissen Uit mijn venster, wanneer ik, zooals nu, zit te schrijven, of te werken, kan ik niet opkijken zonder een ooievaarsnest te zien met broeiende bewoners. Die beesten doen mij telkens denken aan de stad wier embleem zij zijn en niettegenstaande die eer geloof ik dat zij hier beter zijn dan daar. Of is zoo'n lekkere versche kikker, zoo'n wurmpie, levend en kronkelend, uit sloot of moeras, niet vrij wat verkieslijk boven de vieze vischkuit en grom, door Scheveninger vischwijven u toegeworpen? Zoo gaat het ook mij. - - Trouwens verveling is de oudste dochter der luiheid, en aangezien ik de gelegenheid evenzeer als den zin mis om de laatste hier te kweeken, zoo verschijnt de eerste in mijn binnenkamer niet. Ik heb bezigheden genoeg en begin telkens mijn morgen met aan dezen of genen vriend te schrijven. Dan volgt een wat langer of korter lectuur, met de pen in de hand, voor mijn opusculum, dat ik zoo voor de pers gereed maak, en daarna komen de jongens mij afhalen. Na het koffieuur ga ik hier buiten rond, zie wat er gedaan moet worden en ga verder weder aan den arbeid tot etenstijd - 4 uur. Later ga ik wandelen, alleen of met de mijnen, en verdiep mij weder als 't mogelijk is in het belangrijke wat de couranten bevatten of in een of ander boek. Ziedaar de dagverdeeling die inderdaad niets te wenschen overlaat. De Donderdag (Spectator-) avonden uitgenomen, en de vrienden, is er niet veel wat mij naar den Haag doet terugverlangen Verder amuseer ik mij met de bewerking mijner oudheidkundige novelle - de geschiedenis van een gevonden schat. De scene van den vinder, boer Berend, bij den chef der afdeeling 'algemeene bemoeiingen' aan het departement van 'inwendige aangelegenheden' is naar het leven geteekend. Met mijn 'boek' gaat het voorloopig goed'.

Dit boek (Friesland en de Friezen) was inmiddels ter perse, maar van de novelle schreef hij in Juni: 'zij ligt

steeds voor mij, nu en dan werk ik er aan, doch, hoewel niet zonder vrucht, zoo gaat het toch niet vlot. Ik deug niet voor ficties en fabelen; ik heb alleen hart voor historie.'

Dit was waar, doch de klassiek litterarische aard van zijn geest, die in de zorg voor stijl en zegswijze doorstraalt, en menige proeve van satyriesch punt dicht bewijzen dat ook de letterkundige kunst hem niet vreemd was.

Hij had eene belangrijke verzameling van Merovingische munten, en groot was zijn vermaak, wanneer hij, in deze of gene stad het eerst zijne schreden naar de goudsmidswinkels richtende, daar rondsnuffelend soms eene merkwaardige munt vond. Oude boeken, vooral over Groningen, fraaie en zeldzame drukken verzamelde hij met liefde.

Hooft had in de geleerde wereld zijne plaats, en deze heeft hij ledig gelaten. Dat ondervinden wij daaglijks, en telkens herdenken wij den scherpzinnigen en kundigen man, die altijd bereid was hulp en medewerking te verlenen. Wij, zijne vrienden, verloren in hem iemand van een onbuigzaam, maar eerlijk en trouw karakter, op wien men kon bouwen, aan wien, die hem kenden, verknocht waren. Want om al zijne eigenschappen van hoofd en hart was hij in den kleinen kring der vrienden, zoo hier als elders, niet alleen hoog gewaardeerd, maar ook geliefd. Tallooze malen gebeurt het ons, dat wij zeggen: och, dat Hooft er noch was!

C. VOSMAER.

De Voornaamste Geschriften VAN Hooft van Iddekinge.

1865. *Revue de la numism. belge*, 4e série t. III. Notice sur un méreau inédit de Doesborgh.
1867. *Rev. d.l. numism. belge*, 4e série t.V.: Monnaie d'un seigneur de Cunre, frappée à Emeloord, dans l'île de Schokland.
1867. *Revue de la numism. belge*; t.V. 4e série: La plus ancienne monnaie des seigneurs de Coevorde.
1869. *Revue d.l. numism. belge*, 5e série t.I. Dépôt de monnaies trouvé à Noordhorn (province de Groningue).
1869. *Ibid.* Extrait d'une lettre de M. Hooft van Iddekinge à M. Chalon.
1869. *Ned. Spectator*: Aankondiging van: Bijdragen tot de numismatiek van Gelderland, 2e stuk, van W.J. de Voogt.
1870. *In de Bijdragen tot de gesch. en oudheidk. v.d. prov. Groningen*, Deel VIII. bl. 1.: Groninger en Ommelander praesentiepenningen.
1872. *Revue d.l. numism. belge*, 5e série t. IV. Lettre de M. le chevalier Hooft van Iddekinge à M.R. Chalon (over een punt van Willem I van 's Heerenberg).
1873. *Rev. de la num. belge*, 4e série t.V. Jacques Baart de la Faille.
1873. *Revue d.l. numism. belge*, t.V. 5e série. Le gros au type du cavalier. Lettre à M. Chantard; gedagteekend: Leyde, 15 Février, 1873.

1874. *Rev. d.l. numism. belge*, t.VI. 5e série: Études numismatiques. Leide, Mai 1874. I. Essai d'une nouvelle classification des monnaies frappées par les comtes de Hollande depuis le XIIe siècle jusqu'au XIVE.
1874. *Rev. d.l. numism. belge*, t.VI. 5e série: Noble d'or à retrouver de Gisbert de Brederode, évêque d'Utrecht.
1875. *Revue belge de numism.*: Numismatique Byzantine. La fameuse médaille de l'impératrice Théophanie existe-t-elle ou non?
1876. *Revue belge de num.* Nécrologie de W.H. Cost Jordens et de W.J. de Voogt.
1876. *Tijdschr. v.h. Friesch Genootsch, de Vrije Fries*: De muntvond van Beets in Friesland, afgebeeld en opgehelderd door Mr. J. Dirks en Jhr. J.E. Hooft van Iddekinge.
1876. *Levensber. der Maatsch. d. Ned. letterk.*, te Leiden 1875-76: Nekrologie van W.J. de Voogt.
1877. *Rev. belge d. numism.*: Lettre de M. le chevalier Hooft van Iddekinge à M.R. Chalon, président de la Soc. roy. de numismatique. La Haye, Novembre 1876.
1877. *Ibid.* Lettre de M. Hooft etc..... La Haye 27 Février 1877.
1877. *Ibid.* Des monnaies en guise de jetons.
1877. *Nederl. Spect.* Gedenkpenning van Veyrat.
1877. *Nederl. Spectator*; Vergeten verwanten (over Oost Friesland).
1877. *Nederl. Spectator*; Nieuw licht over een duister tijdvak (Nederl. oudheden door dr. W. Pleyte enz.).
1877. *Nederl. Spectator*; Eene nieuwe geschiedbron geopend (Enquete ende Informatie 1494).
1878. *Nederl. Spectator*; Verdienstelijk werk (Cat. v.h. museum van oudh. d. gemeente Utrecht door mr. S. Muller).
1878. *Nederl. Spectator*; De vond van Nordoog.
1878. *Nederl. Spectator*; Een enfant terrible.
1878. *Rev. belge de num.*; Lettre de M. le chevalier Hooft van Iddekinge à M.R. Chalon, président de la Soc. roy. de nu-

- mism. La Haye. le 22 Mars 1878. (over eene munt van Bernold van Brunswijk).
1878. *Ibid.* Paderborn.
1878. *Nederl. Spectator*; Een merkwaardige ring (van paus Calixtus; met autotypie der door hem geteekende afbeelding).
1878. *Nederl. Spectator*; Bericht over het 12e verslag van het museum van oudh. in Drenthe.
1878. *Nederl. Spectator*; Zegelkunde.
1878. *Nederl. Spectator*; Heibloemen (Over eenige geschriften van mr. C.A. Nairac).
1878. *Nederl. Spectator*; Bespiegeling over de begroting voor 1879 der afd. K. en W.
1878. *Nederl. Spectator*; Gedenkpenning van het Batav.-Genootschap.
1879. *Nederl. Spectator*; Over Muller's Cat. v.d. histor. atlas van Utrecht.
1879. *Nederl. Spectator*; Pleyte's Nederl. oudheden.
1879. *Nederl. Spectator*; Een woordenboek der Oostfr. taal.
1879. *Nederl. Spectator*; Een blik op de afd. Kunsten en wetensch. in verband met de Staatsbegroting voor 1880.
1879. *Nederl. Spectator*; 'Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht' enz.
1879. *Nederl. Spectator*; Veiling der muntenverzamenl. van 't Hooft van Benthuyzen.
1879. *Nederl. Spectator*; De hersens der Heil. Barbara (Pluksel).
1879. *Nederl. Spectator*; Gedenkpenning ter herinner. aan de gelukkig geslaagde restauratie van den hofzaalgevel te 's Gravenhage, Plaat.
1879. *Nederl. Spectator*; Cat. v.h. stedelijk mus. te Leiden.
1879. *Nederl. Spectator*; Sint Autbaertus, door J.H. Scheffer.
1879. *Nederl. Spectator*; Een woord van pas.
1879. *Nederl. Spectator*; Uilenspiegel.
1879. *Nederl. Spectator*; Hist. tentoonst. v. Friesland.
1879. *Nederl. Spectator*; De jongste voortbrengselen van Nederl. stempelsnijkunst.

1879. *Nederl. Spectator*; Restauratie van de Hofzaal op het Binnenhof. Plaat.
1879. *Nederl. Spectator*; Bij de plaat Pluksel betreffende de verbouwing van de voorpui der Groote Zaal op het Binnenhof te 's Gravenhage.
1879. *Nederl. Spectator*; De herstelling van het Binnenhof te 's Gravenhage.
1879. *Nederl. Spectator*; De voormalige Hofkapel te 's Gravenhage als begraafplaats. Den Haag, 10 Juni 1879.
1879. *Zie Bijlage II* van het verslag over de hof kapel van den heer D. Veegens. Aanteekening betreff. het in de voorn. Hof kapel te 's Gravenhage gevonden lijk, vroeger aangezien voor dat van Graaf Willem IV. van Henegouwen.
1879. *Revue d.l. numism. belge*; Notice sur une monnaie de l'évêque Burchard, frappée à Groningue.
1879. *Bijdr. v. Vaderl. gesch. en oudh.*, Proeve eener verklaring van art. XXI. der Upstalboomsche wetten van het jaar 1323.
1879. *Bijdr. v. Vaderl. gesch. en oudh.*, Verslag van de voorn. werken over Vaderl. geschied. in 1878 en 1879 in Nederland verschenen.
1880. *Nederl. Spectator*; De tentoonstelling in de Gothische Zaal te 's Gravenhage (Heraldieke tentoonstelling).
1880. *Nederl. Spectator*; Over Vorsterman's 'de Hooge raad van Adel.'
1880. *Nederl. Spectator*; Pleyte's Nederl. oudheden.
1880. *Nederl. Spectator*; Onderwijs. (Pluksel).
1880. *Nederl. Spectator*; Over Witkamp's Atlas van Nederl.
1880. *Nederl. Spectator*; Een brief van J. Marcus aan G. van Loon.
1880. *Nederl. Spectator*; 't Is een goed kind dat na zijn vader aardt. (Pluksel).
1880. *Nederl. Spectator*; Nieuwe bijdragen tot de gesch. der kunstindustrie in vroegeren tijd.
1880. *Nederl. Spectator*; Mus. van oudheden te Drenthe.
1880. *Nederl. Spectator*; Mr. J.W. van der Noordaa.
1880. *Nederl. Spectator*; Dynamiet krachtiger dan gebeden.

1880. *Nederl. Spectator*; Dr. W.G. Pluygers.
1880. *Nederl. Spectator*; Het nieuwe postkantoor (Pluksel).
1880. *Nederl. Spectator*; Over het Wörterb. d. Ostfr. Sprache van J. ten Doornkaat Koolman.
1880. *Nederl. Spectator*; Een tot dus ver onopgemerkte stempelsnijder ontdekt. (Pluksel).
1880. *Nederl. Spectator*; Over Huberts' Hist. geograf. atlas.
1880. *Nederl. Spectator*; Opheffing v.h. Leidsche munt- en penningkabinet.
1880. *Het Vaderland*, van 22 Nov. 1880. De restauratie van het Raadhuis te 's Gravenhage.
1880. *Arnh. Courant* 16 April 1880. Iets over het wetsontwerp op het herstellen van historische monumenten, ook in zijne gevolgen.
1880. *Arnh. Courant* 15 Nov., Is kunst wel een regeeringszaak?
1880. *Arnh. Courant* 22 Nov., De bouwkunst aan het Departement van Binnenlandsche zaken.
1880. *Arnh. Courant* 8 Dec., Tot hoever nog?
1880. *Rev. belge de numism.*; Un jeton en or de Philippe de Bourgogne, évêque d'Utrecht, 1517-1524.
1880. *Rev. belge de numism.*; Van der Noordaa. La Haye, Mai 1880.
1880. *Rev. belge de numism.*; Études numismatiques, II. Nouvelle classification d'une monnaie de Cologne, attribuée à tort à l'archevêque Hildebolde. III. La monnaie fr. à Bredevoort, et autres exemples d'un numéraire préfector., dans l'ancien duché de Gueldre.
1881. *Bibliogr. adversaria* van M. Nijhoff; Johan van Nijenborgh's werken.
1881. *Hand. en meded. d. Maatsch. der Ned. letterk.* 1883. Johan van Nijenborgh en zijne letterkundige nalatenschap. (Oorspronkelijke uitgebreider redactie van het voorgaande stuk, door dr. W. Pleyte in de maandvergadering der Leidsche maatschappij van 1882-83 ter tafel gebracht. De bibliografie van Nyenborghs werken in de *Bibl. Adversaria* bevat verbeteringen en vermeerderingen die in dit stuk niet voorkomen.
1881. *Nederl. Spectator*; Ons voorgeslacht en de heraldiek. Puntdicht. 's Landskas was leeg, enz. Puntdicht.

1881. *Nederl. Spectator*; Het lot van Eeckhoffs verzamelingen.
1881. *Nederl. Spectator*; De man in de maan of het miswijzend kompas van een hoofdonderwijzer.
1881. *Nederl. Spectator*; Over van Blom's 'Dorpsgemeenten in Friesland.'
1881. *Nederl. Spectator*; Over de 'Onderwijs wetten in Nederland' uitgegeven door mr. Hubrecht.
1881. *Nederl. Spectator*; Over von Richthofens 'Unters. über Fries. Rechtsgeschichte'.
1881. *Nederl. Spectator*; Over de vereenig. tot uitg. der bronnen van het oude vaderl. recht.
1881. *Nederl. Speetator*; Over Schevichavens 'Epigrafie der Bat. krijgslieden in de Rom. legers'.
1881. *Nederl. Spectator*; Vergader. v.h. Prov. Utrechtsch Genootschap.
1881. *Nederl. Spectator*; Over de 'Tentoonstell. van hulpmiddelen voor den boekhandel' te Amsterdam.
1881. *Nederl. Spectator*; Over K. Schmidt's Jus primae noctis.
1881. *Friesland en de Friezen in de middeleeuwen*. Bijdragen tot de geschiedenis, rechtskennis, muntkunde en geografie der Friesche gewesten, inzonderheid gedurende de elfde eeuw. Leiden. E.J. Brill 1881.
1881. *Bijdr. tot oudh. d. prov. Groningen Deel 8*. 1870? W.H. Cost Jordens.
1881. *Hand. en meded. der Maatschappij d. Ned. letterk.* te Leiden. Hierin genotuleerd het door Hooft gesprokene over Nijenborgh; over twee gesneden houtblokken in het museum te Leiden, en eene munt der 17e eeuw; over de oorkonde van Otto I van 966; over de verhandeling van mr. van Blom betreffende de Dorpsgemeenten in Friesland; over den giftbrief van 1046 van koning Hendrik IV aan den bisschop van Utrecht.
- Ongeveer 1881. *Nederl. Spectator* van 1883. Oudste muntwezen te Maastricht. (Dit stuk, in 1883 door prof. Jonckbloet aan den Ned. Spectator medegedeeld, was hem door Hooft in een brief geschreven, als zijne meening omtrent dit onderwerp).

Levensbericht van Mr. Pieter Mijer.

Pieter Mijer werd geboren te Batavia, op den 3^{den} Juni 1812.

Hij was de zoon van Pieter Mijer, lid van het handelshuis Te Boekhorst en C^o en Vrouwe Geertruida Ernestina Meijer, beide hoogst achtenswaardige ingezetenen van Java's hoofdstad.

Kort vóór zijne geboorte, 18 September 1811, was de kolonie bij capitulatie aan Engeland overgegeven, en eerst den 19 Augustus 1816 kwam Nederlandsch Indië weder onder ons gezag.

Mijer was toen vier jaren oud, en zou dus weldra onderwijs moeten ontvangen.

Hoe treurig het daarmede destijds op Java gesteld was, blijkt uit hetgeen D^r. W.R. Baron van Hoëvell, in zijn Geschiedkundig overzicht van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen in *Nederlandsch Indië* mededeelt.

Na te hebben opgemerkt, dat de Engelschen het onderwijs in een jammerlijken staat lieten, en niets voor de

opvoeding der jeugd gedaan of beraamd hadden, zegt hij¹:

‘Het (onderwijs) was geheel buiten bemoeienis van het Bestuur gebleven: geen opzigt over dat belangrijk onderwerp hoegenaamd bestond er dus meer: de meeste, zelfs de meest volkrijke plaatsen, misten welingerigte scholen, en de weinige, hier en daar nog bestaande, inrigtingen voor de jeugd, werden door onderwijzers gehouden, die, zonder afgelegd examen, willekeurig dezen stand gekozen hadden, en, bij het gemis van opzigt, leiding, teregtwijzing en noodige hulpmiddelen, tevens veelal de meest noodzakelijke kundigheden, zelfs die der Nederlandsche taal, niet bezaten. Over het algemeen was het onderwijs bloot werktuigelijk, zoodat bij voorbeeld in eene der scholen te Batavia, de leerlingen het Nederduitsch zeer goed lezen konden en overschreven, zonder er een letter van te verstaan. Een geheele hervorming was hier dus dringend noodzakelijk.’

Het behoeft geen betoog, dat die hervorming, bij het vele dat er, op allerlei gebied, door het opgetreden Nederlandsch bestuur te regelen viel, slechts zeer langzaam plaats had en vruchten dragen kon.

Alles kwam dus aan op de huiselijke opvoeding. Maar hier trof Mijer de ramp dat hij, in zijn prille jeugd, zijn vader door den dood verloor. Zijne moeder hertrouwde met den heer Pieter van Hoek, Griffier bij den Raad van Justitie te Batavia.

Het was onder geleide van dezen zijn stiefvader, dat Mijer reeds op zijn achtste jaar, in 1820, naar Nederland vertrok voor zijne opvoeding, waar hij, na terugkeer van dien stiefvader naar Java, weldra alleen achterbleef, onder toezicht van twee voogden. De door de omstandigheden gedwongen scheiding van ouders en kinderen, is

1 Zie *Tijdschrift voor Ned. Indië*, 2e jaargang, 1e deel, bladz. 75 en Afzonderlijke overdruk, Batavia, Lands-Drukkerij, 1839, pag. 75.

nog vele volgende jaren de treurige schaduwzijde gebleven van het verblijf van Nederlanders in de kolonie.

Ware de jeugdige Mijer te Batavia gebleven, zoo zou hij zeker niet geworden zijn de man van beteekenis, die hij geworden is. Maar tegenover zijn exceptioneel gelukkig voorbeeld, zijn talrijke treurige gevallen te vermelden van mislukte opvoeding van Indische kinderen in Nederland.

Na aankomst in Nederland, genoot Mijer zijne eerste opleiding aan het instituut van den heer 't Hoen te Vollenhoven. De godsdienstige leiding was aan Ds. Bangert aldaar toevertrouwd, en maakte zulk een sterken indruk op het jeugdig gemoed van den knaap, dat hij verlangde predikant te worden. Zijne voogden ontrieden dit, omdat zij, in de door den jongeling ontworpen schetsen van godsdienstigen aard, eene neiging tot dweepzucht meenden optemerkten. Ofschoon zijn wensch in deze dus niet vervuld werd, was hij toch, gedurende geheel zijn volgend leven, eene streng godsdienstige richting toegedaan, die, zonder uiterlijk vertoon en zonder overdrijving, tot veel goeds heeft geleid en zich, onder meer, openbaarde in het helpen van ongelukkigen en het oefenen van weldadigheid in het algemeen, soms op zeer ruime schaal.

In 1828, dus op zestienjarigen leeftijd, werd hij, als student in de rechten, aan de Hoogeschool te Leiden toegelaten.

In 1830, tijdens de Belgische onlusten, vroeg hij aan zijne voogden verlof om als vrijwilliger meê ten strijde te trekken. Die voogden konden dit, gemerkt hunne groote verantwoordelijkheid, den achttienjarigen jongeling niet toestaan.

Hij vervolgde dus ongestoord zijne studiën, en met welken schitterenden uitslag hij dit deed, kan blijken uit de omstandigheid, dat hij, onder welke moeielijkheden en wisselingen zijne jeugd ook was voorbijgegaan, aan de

Hoogeschool te Leiden, op den 11 October 1832, dus nauwelijks twintig jaren oud, in de beide rechten promoveerde *met den hoogsten graad*.

Zijne 'Dissertatio Historico-Politica de commercio et internaë administrationis forma possessionum Batavarum in India Orientali,' gedrukt te Amsterdam bij A.

Zweesaardt, beslaat een 8° boekdeel van 138 bladzijden compressen druk.

In verband met den inhoud dezer dissertatie, schreef hij in de Hollandsche taal eene verhandeling, getiteld: 'Geschiedkundig onderzoek naar den handel en het bestuur der Nederlandsche Oost-Indisch e bezittingen,' - die is opgenomen in no. III van het zevende deel (1833) van het Tijdschrift '*de Vriend des Vaderlands*' blz. 193-252.

Zes dagen na zijne promotie, dus den 17 October 1832, werd Mr. P. Mijer voor het Hooggerechtshof te 's Gravenhage beëdigd als Advocaat.

Ofschoon hem in Nederland, bijna zeker, een eervolle loopbaan zou zijn geopend, trok liefde voor den geboortegrond en plichtgevoel hem naar Java terug.

Zijn vriend, de later zoo gunstig bekende dichter Bernard Ter Haar, zong hem een afscheidslied toe, van hetwelk ik hier den aanhef en enkele volgende regelen overneem.

Geleerdheid vlocht een krans van frissche lauwerblàren
 U om het jeugdig hoofd. De vriendschap zoekt een bloem
 Om tusschn 't blinkened loof te weven door uw haren,
 En speelt op zacht bewogen snaren
 Van uw verworven letterroem! -

.....

De zon van uw geluk treedt lagchend uit de kimmen
 En opent voor uw oog een onbewolkt verschiet,
 Maar roept U toe, in 't vrolijk klimmen:
Hier spelt de toekomst heil! ontvlugt deze oorden niet.

.....,.....

Maar pligt sprak 't offer uit! - en waar die stem gebiedt,
 Daar moet de stem der vriendschap zwijgen,
 En fluistert slechts U na: vaarwel, vergeet mij niet! -

Den 16 April 1833 keerde Mijer (wegens het embargo met een Bremer schip) van Amsterdam naar Batavia terug, waar hij den 15 Augustus d.a.v. aankwam en, na eene afwezigheid van dertien jaren, weder den voet zette op zijn geboortegrond.

Door zijne buitengewone ontwikkeling, beschaafde manieren en aangenamen, opgeruimden omgang, vond hij dadelijk een gunstig onthaal in de eerste kringen van Java's hoofdstad, waartoe hij door zijne familiebetrekkingen behoorde.

Toch kon hij, bij het ontbreken van eene voor hem geschikte vacature, niet spoedig in 's lands dienst worden opgenomen, weshalve hij zich aanvankelijk als advocaat aan de rechtspraktijk bij het hooggerechtshof en verdere rechtbanken te Batavia wijdde.

In Februari 1835 werd hij benoemd tot referendaris ter algemeene secretarie, eene betrekking tot dus ver onbekend en voor hem gecreëerd. Hij was toen werkzaam bij het kabinet van den Gouverneur Generaal a.i.J.C. Baud. Hem was meer bijzonder de taak opgedragen, om een oordeelkundig alphabetisch register samen te stellen van alle belangrijke beslissingen der Regeering, sedert het jaar 1816. En toen hij, in Juli 1837, benoemd werd tot Griffier der Hoogerechtshoven van Ned. Indië, werd daaraan de voorwaarde verbonden, dat hij het evenbedoelde register zou voleindigen, over het twintigjarig tijdvak van 1816 tot 1836.

Den 4 September 1837 trad hij in den echt met Jeannette Antoinette Pietermaat, dochter van den heer Mr. D.F.W. Pietermaat, destijds Resident van Batavia. Dit huwelijk werd gezegend met tien kinderen, van welke thans nog acht in leven zijn. Mevrouw Mijer, algemeen bemind om hare braafheid en uitnemende hoedanigheden, stond haar echtgenoot waardig ter zijde. Haar overlijden, te Buitenzorg op den 8 April 1870,

maakte een einde aan dit hoogst gelukkig huwelijk.

Van Juli 1838 af was Mr. P. Mijer Raadsheer in de Hoogegerechtshoven; in November 1845 werd hij belast met de waarneming der functiën van Procureur-Generaal en Advocaat-Fiscaal voor de land- en zeemacht; terwijl hij, in September 1846 benoemd tot Vice-President der beide Hoven, bij de invoering van de nieuwe wetgeving op 1 Mei 1848, in die waardigheid werd gehandhaafd.

Bij koninklijk besluit van 6 December 1847 no. 12, werd hij benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen leeuw.

Ten bewijze dat Mr. P. Mijer, reeds in den aanvang zijner rechterlijke loopbaan, hoog gewaardeerd werd, zou ik, uit de te mijner beschikking gestelde officieele bescheiden, vele getuigenissen van bevoegde beoordeelaars kunnen aanhalen. Ten einde echter de voor eene levensschets gestelde grenzen niet te overschrijden, vermeld ik alleen het volgende:

De President der Hoogegerechtshoven, Mr. J.H. Scholten Van Oud Haarlem, getuigde van hem in December 1837, dat hij was, 'een uitmuntend ambtenaar, die zich 'evenzeer door zijne grondige regts- en algemeene kennis, naauwgezetheid, ijver en naauwkeurigheid, als door zijne regtschapenheid en onbesproken maatschappelijk gedrag, zeer gunstig onderscheidt.'

Een jaar later verklaarde dezelfde President, in zijn rapport van 14 December 1838: 'de achting welke ik den heer Mr. P. Mijer, om zijn ijver, zijn regtschapenheid en tevens om zijne uitgebreide regtskennis, het gevolg van grondige en welbestuurde studiën, toedraag, is zoo mogelijk nog vermeerderd; die hoedanigheden moeten hem als een der beste regtsgeleerden, in Indië thans aanwezig, en als een der meest geschikte leden voor het Hof doen aanmerken.'

Een ander getuigenis, dat niet zal worden gewraakt,

is dat van den heer Jhr. Mr. H.L. Wichers, Staatsraad, door den Koning belast met eene zending naar Ned. Indië en President der beide Hoogegerechtshoven aldaar. Toen deze hem, bij missive van 16 September 1846 no. 1 aan den Gouverneur Generaal voordroeg tot Vice-President dier Hoven, schreef hij:

‘De heer Mijer werd mij, reeds vóór mijn vertrek uit Nederland, aangeduid als de meest geschikte persoon, om eventueel dat ambt te bekleeden. De omstandigheid, dat de tijdelijke waarneming der functiën van Procureur-Generaal door Uwe Excellentie juist aan hem werd toevertrouwd, strekt grootelijks tot bevestiging van hetgeen ik in het Moederland heb vernomen, en de lofwaardige wijze waarop de heer Mijer van de hem aldus opgedragen taak zich heeft gekweten, levert een nieuw en krachtdadig bewijs op, zoowel voor zijne bekwaamheid, als voor zijn ambtsijver.’

Van Maart tot en met Augustus 1849, werd hij belast met de waarneming van het Voorzitterschap van de beide Hoogegerechtshoven; terwijl hij in September d.a.v. definitief optrad als Procureur-Generaal; welken omvangrijken werkkring hij ruim twee jaren op loffelijke wijze vervuld had, toen hij, bij Koninklijk besluit van 9 October 1851 no. 56, benoemd werd tot Lid van den Raad van Nederlandsch Indië.

Als zoodanig bleef hij in functie tot het begin van April 1855. Den 7^{den} dier maand vertrok hij met verlof naar Nederland, waar hij den 30 Juli d.a.v. aankwam.

Behalve de hiervoren vermelde ambten, werden aan Mr. P. Mijer nog een aantal bijzondere commissiën opgedragen, waarvan ik, korthedshalve, slechts de voornaamste vermeld.

Zoo werd hij benoemd:

a. In October 1837 tot lid, tevens secretaris der door

Mr. Scholten van Oud Haarlem gepresideerde commissie tot voorbereiding van de invoering der Nederlandsche wetgeving in Ned. Indië.

b. In April 1838 tot Adjunct-Adviseur in de voor het Hooggerechtshof in revisie hangende procedure van de erfgenamen van wijlen den oud Gouverneur-Generaal H.W. Daendels tegen den Directeur-Generaal van Financiën, ter zake van restitutie van in 's lands kas gestorte gelden.

c. In Juni 1848 tot lid der commissie, belast met de vervaardiging van een ontwerp-wetboek van Strafrecht voor Europeanen en daarmee gelijk gestelde personen in Ned. Indië. In Januari 1852 werd hij als zoodanig eervol ontheven, ten gevolge zijner optreding als Lid van den Raad van N.I.

Gedurende ruim elf jaren, van Juli 1839 tot September 1850, was Mijer besturend lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Verder heeft hij, gedurende meer dan tien jaren, van November 1844 tot Februari 1855, kort vóór zijn vertrek naar Nederland, onafgebroken vele en gewigtige diensten bewezen, als lid en president van het kollegie van bestuur over de Protestantsche Kerk in Ned. Indië, hetgeen van Regeeringswege, bij zijn eervol ontslag, onder dankbetuiging werd erkend.

Eindelijk was hij mede-redacteur van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, van 1839 af tot omstreeks 1844. Hij nam daaraan een werkdadig deel en leverde vele en belangrijke stukken, waarvan de voornaamste vermeld worden bij de hierachter volgende lijst zijner geschriften.

Het is hier de plaats, om kort te vermelden het aandeel, dat Mr. P. Mijer gehad heeft in de bekende gebeurtenissen van 1848.

De toenmalige beroeringen in Europa, hadden weer-

klank gevonden op Java. De verklaring van Koning Willem II, dat hij bereid was te voldoen aan den volkswensch tot wijziging der grondwet, deed het verlangen ontstaan naar meer vrijgeveige instellingen ook voor Indië. Men wilde daaraan uitdrukking geven, door middel van een eerbiedig adres aan Z.M. den Koning.

In eene, den 22 Mei 1848, met vergunning der Regeering, gehouden openbare vergadering van Europeesche bewoners van Batavia, werd eene commissie benoemd, aan wier hoofd, met Dr. W.R. Baron van Hoëvell, Mr. P. Mijer stond. Deze commissie voldeed aan de toen ontvangen opdracht en zond, weinige dagen later, onder dagteekening van 25 Mei, het bedoelde adres, door tusschenkomst van den Gouverneur Generaal in¹. Het adres was onderteekend door 218 goede ingezetenen en huisvaders.

De bestaande grieven waren vele en de verbittering daarover was sedert lang groot. Aan het beleid en de inspanning der commissie is het te danken, dat de rust geen oogenblik werd verstoord, dat de publieke geest tot bedaren kwam en dat men er in berustte, om bij het adres slechts den bescheiden wensch uittespreken: tot wegneming der bepaling, die aan ouders de verplichting oplegde, om hunne kinderen; wilden zij die voor den Staatsdienst bestemmen, naar Nederland te zenden. In dien wensch lag dus opgesloten het verlangen, dat het onderwijs in Indië zelf zou worden verbeterd en gebracht op de hoogte van den tijd.

Wie getuige is geweest van de namelooze smart van

1 Dit adres, zoomede het geleidend adres aan den Gouverneur Generaal, is in zijn geheel opgenomen in de *'Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Ned. Indië,'* door Professor P.J. Veth; zie II *'De politieke demonstratie te Batavia in Mei 1848,'* pag. 20. Amsterdam, P.N. Van Kampen, 1848.

ouders, die hunne lievelingen op zeer jeugdigen leeftijd van zich moesten afscheuren en aan vreemden toevertrouwen, zal de billijkheid erkennen van den hier uitgesproken wensch. Mr. P. Mijer kon het grievende van den bestaanden toestand gevoelen, zoowel door de herinnering aan zijne kindsheid, als door het vooruitzicht van weldra van de oudsten zijner lievelingen te moeten scheiden.

De hier vermelde gebeurtenis is veel besproken, overdreven voorgesteld en onjuist beoordeeld. Dit moet ieder onpartijdige bevreemden, en het teekent op zeer eigenaardige wijze den maatschappelijken toestand van Java in 1848. De grieven waren billijk; het uitzicht op verbetering was schoon; men bepaalde zich tot het minste wat verlangd kon worden; men gaf dat verlangen op eerbiedige, wettelijke wijze te kennen, en zij die daaraan uitdrukking gaven, die de leiding op zich genomen hadden, waren aanzienlijke, bekwame, ernstige mannen¹, wier karakter voldoende waarborg opleverde, dat zij niet zouden medewerken om de maatschappelijke orde in de kolonie te verstoren. Van waar dan de ophef die velen van het gebeurde gemaakt, de afkeuring die zij er over uitgesproken hebben?

Zeker is het, dat de treurige toestand van 1848 van lieverlede verbeterd werd en vervangen is door den tegenwoordigen bevredigenden staat van zaken².

Dankbaar moet erkend worden, dat de mannen van 1848 aan dien omkeer den eersten stoot gegeven hebben.

- 1 Blijkens het vorenstaande, was Mr. P. Mijer, in Mei 1848, Vice-President der Hoogegerechtshoven van Ned. Indië.
- 2 Wie zich een denkbeeld vormen wil, van de groote veranderingen in het koloniale Regeeringsbeleid op intellectueel gebied, vergelijkte den tegenwoordigen toestand met dien van 1848, zoo juist beschreven door den hoogleeraar Veth, in zijne hiervoren aangehaalde 'Bijdragen', I en II.

In Juli 1855 kwam Mr. P. Mijer met verlof in Nederland, waar hij zich weldra in de hooge politieke kringen bewoog.

Hij was van 1 Januari 1856 tot 18 Maart 1858 Minister van Koloniën, en van Juni 1860 tot Mei 1866 Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

Den 30 Mei 1866 andermaal opgetreden als Minister van Koloniën, fungeerde hij als zoodanig slechts tot het midden van September van hetzelfde jaar, toen hij door het vertrouwen des Konings benoemd werd tot Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië.

Deze laatste benoeming vond afkeuring in den lande. Ik behoef alleen te herinneren aan de bekende motie van het kamerlid, den heer Mr. L.W.C. Keuchenius, die nog in dezelfde maand September 1866 door de Tweede Kamer der Staten Generaal werd aangenomen.

Den 28 December 1866 opgetreden als Gouverneur Generaal, bekleedde hij die hooge waardigheid tot 1 Januari 1872, toen hij, in eene vergadering van den Raad van Ned. Indië, het Bestuur overgaf aan zijn opvolger, den heer Mr. James Loudon, met eene hoogst belangrijke Rede. Van die rede werd hem, namens den opgetreden Gouverneur Generaal, bij missive van den Algemeenen Secretaris van 2 Januari 1872 no. 4, een afschrift gegeven, waardoor hij alzoo gerechtigd werd, van dit officieele stuk zoodanig gebruik te maken, als hij zou noodig oordeelen.

Die Rede werd dan ook nog in hetzelfde jaar 1872, in folio formaat (96 bladzijden) gedrukt te Utrecht bij Kemink en Zoon, onder den titel, hierachter in de lijst der geschriften aangeduid.

Toen de heer I.D. Fransen Van de Putte, in Juli 1872, voor de tweede maal optrad als Minister van Koloniën, verzocht en verkreeg hij van den heer Mijer de vergunning, om deze Rede over te drukken en als bijlage

te voegen bij het Koloniaal Verslag van 1872. Zie aldaar bijlage A.

Het ligt natuurlijk niet op den weg van de Maatschappij der Letterkunde om, bij de herdenking van hare afgestorven leden, hunne politieke gevoelens en handelingen te beoordeelen. Ik onthoud mij derhalve van eene bespreking van Mijers loopbaan als Minister van Koloniën, Kamerlid en Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië.

Toch wensch ik hier enkele uittreksels te laten volgen uit de meer bedoelde Rede van 1 Januari 1872. Daardoor zal misschien eenig licht worden verspreid over den persoon wiens leven ik schets, en over sommige eigenaardige toestanden.

Ik laat dus Mr. P. Mijer zelven spreken.

Bladz. 4. 'Maar ondanks die hulp (van zijn kabinet) en ondanks de voorbereiding, welke schier alle zaken bij de hoofden der departementen van algemeen bestuur ondervinden, blijft de taak van den Opperlandvoogd zwaar, omdat, in welke mate ook voorgelicht en gesteund in den arbeid, de verantwoordelijkheid voor alle bestuursdaden alleen op hem rust. Die verantwoordelijkheid, nog door den vorigen Minister van Koloniën in een rapport (van 20 Augustus 1870 AAZ, n° 1^a) *ontzaggelijk* genoemd, dwingt hem de leiding van bijna alle zaken aan zich te houden en is vooral oorzaak van het actief karakter van zijn gezag. De verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal, die *ontzaggelijk* is te noemen, is intusschen - ik zeg het een gewezen Landvoogd na - niet zijne finanicееle, maar zijne zedelijke verantwoordelijkheid; het is de verantwoordelijkheid, om de Kolonie te bewaren voor het Moederland, om het kleinood voor kiemen van bederf te behoeden, om de parel ongeschonden te laten voortprijken in de kroon van Nederland.'

Bladz. 6. 'De verhouding van den Gouverneur-Generaal tot den Minister van Koloniën in de jaren 1867-1871 mag hier niet onbesproken blijven. Ik bedoel niet de wijze waarop de veelvuldige aanrakingen tusschen deze dienaren van den Staat plaats hadden. Daaromtrent teeken ik aan, dat ik mij gedurende het grootste tijdperk van mijn bestuur heb geplaatst gezien tegenover Ministers, die geen blijk hebben gegeven, dat zij zich in de uitoefening hunner ambtspligten aan den invloed van persoonlijke tegeningenomenheid wisten te onttrekken. Ondanks eene dagelijksche onafgebroken inspanning van mijne zijde, in weerwil van de blijken eener naauwgezette pligtsbetrachting, van een werk- en waakzaam regeringsbeleid, die elke mail aanbragt, zoekt men in hunne dépèches te vergeefs naar eene billijke en bemoedigende beoordeeling, doch niet naar gezochte bemerkingen of bitse beschuldigingen.'

'Geen wonder, dat het hooge Staatskollegie, dat ons vereenigd ziet, onlangs over dergelijke beschuldiging moettende oordeelen, haar bitter achte voor de Regering, wier taak - zoo drukte het zich uit - hoe langer hoe moeilijker dreigt te worden wanneer, zonder acht te slaan op den overstelpenden omvang van zaken, waaraan zij het hoofd heeft te bieden, hare wezenlijke of vermeende tekortkomingen telkens uit het meest ongunstige oogpunt worden beoordeeld.'

'Ik herinner dit niet, omdat ik aan bemoediging van die zijde behoefte had. De overtuiging van naar mijn beste vermogen mijn pligt gedaan te hebben heeft mij onverschillig gemaakt jegens elk onbillijk of ongegrond verwijt.'

'Maar in het belang der Staatsdienst heb ik het steeds betreurd in die dépèches een toon te moeten aantreffen, die in de briefwisseling tusschen hooge Staatsdienaren nimmer behoorde voor te komen.'

De verhouding, op welke ik zoo even doelde, is de ambtelijke verhouding.’

‘Uit eene briefwisseling met den Minister is mij namelijk gebleken, dat hij bevoegd is, om voorstellen nopens belangrijke aangelegenheden van algemeen of staatsbelang, door het Indisch bestuur aan de beslissing des Konings onderworpen, eenvoudig af te wijzen, zonder dat blijke, dat zulks geschiedde in overeenstemming met 's Konings bevelen.’

Bladz. 52. ‘Eene andere (financieele) uitkomst, is het feit, dat de uitgaven in Indië steeds toenemen en niet door even zekere ontvangsten worden opgewogen.’

‘Bevreemdend is dit feit niet. Ten onregte wordt het vaak aan de Indische Regering toegeschreven. De oorzaak daarvan is in werkelijkheid gelegen in de veranderde beginselen, die door het Regerings-reglement van 1855 zijn in het leven geroepen, en in den aandrang tot ontwikkeling, dien de al meer en meer ontwaakte belangstelling in de koloniën in het moederland heeft weten op te wekken. Men denke, bij voorbeeld, aan de voorschriften omtrent de beperking der heerendiensten, het verbod van gedwongen leveringen, de meer strenge bescherming van den inlander tegen willekeur, de ontwikkeling van handel, landbouw en nijverheid, de verbetering van het regtwezen, de uitbreiding van onderwijs, enz. Eene toepassing van dergelijke beginselen is ondenkbaar zonder de aanwending van middelen, die met belangrijke uitgaven gepaard gaan. De oorspronkelijke inlandsche huishouding, die aan de maatschappelijke ontwikkeling van den inlander beantwoordde, was gebrekkig maar goedkoop. Van eene ontwikkeling van Indië volgens westersche begrippen is evenmin de grootere volmaaktheid, als de grootere kostbaarheid te ontkennen.’

‘Nog een ander gevolg dier beginselen wordt vaak

miskend. Zoo meen ik niets verzuimd te hebben wat tot handhaving van het gezag kon strekken. Wanneer men niettemin hoort beweren, dat het gezag alle prestige heeft verloren, dan vergeet men, dat eene handhaving van het gezag, gelijk dit eertijds werd begrepen, bezwaarlijk samen gaat met de bescherming van den inlander overeenkomstig de nieuwe regerings-beginselen. Inderdaad heeft het prestige van 't gezag geleden, maar alleen in zoover als dit vroeger ook steun vond in willekeur en dwingelandij, en op het prestige, dat deze magtsmiddelen aan 't gezag kunnen bijzetten, kan door een regtvaardig Gouvernement geen prijs worden gesteld.'

'Dat ik, door de aanwijzing der oorzaken van de aangehaalde feiten, geen afkeuring over de daaraan ten grondslag liggende regerings-beginselen wensch uit te spreken, zal wel geen betoog vereischen. Voor zoo ver ze met de eischen van regt en billijkheid en met eene gezonde staatkunde overeenkomen, zal ik de laatste zijn om ze te wraken. Men zij echter niet blind voor hunne onvermijdelijke gevolgen, en wijte niet aan andere oorzaken, wat grootendeels alleen aan de toepassing dier beginselen is toe te schrijven.'

Bladz. 94. 'Dat deze (alle voorafgaande) mededeelingen noch eene verantwoording, noch eene lofrede beoogen, behoef ik uwer Excellentie wel niet te verzekeren. Zou het laatste mij tegen de borst stuiten, voor het eerste is het hier de plaats niet. Ik heb slechts een overzicht willen geven van de voornaamste verrigtingen van het bestuur, waarbij zich dat van uwe Excellentie zal aansluiten. Toetst men mijn beheer aan de voornemens, die ik als Minister van Koloniën heb aan den dag gelegd, dan zal ieder onbevooroordeelde moeten erkennen, dat ik mijn programma ben getrouw gebleven en dat ik daarvan alleen ben afgeweken in die enkele gevallen, dat ten gevolge van veranderde omstandigheden door de betrok-

ken belangen eene afwijking inderdaad werd gevorderd. Op oekonomisch terrein is door mij niets losgelaten wat verdiende behouden te worden, en niets behouden wat verdiende te worden losgelaten. De financieele uitkomsten hebben de verschillende Ministers van Koloniën steeds in de gelegenheid gesteld, ook hunne geldelijke verplichtingen jegens Nederland te vervullen, terwijl de tegenwoordige Minister heeft verklaard, dat de financieele toekomst van Nederlandsch Indië hem geene bezorgdheid inboezemde.'

'Heeft mijn onvermoeid streven, om in het welbegrepen belang van Indië werkzaam te zijn, niet bij allen, die in de laatste jaren met de portefeuille van Koloniën werden belast, die erkenning ontmoet, waarop ik meen dat het aanspraak mogt maken, ik zal er mij niet over beklagen. Dankbaar herinner ik bij deze, dat tijdens den oorlog, die ten vorigen jare in Europa uitbrak en in den aanvang zulk een geduchten omvang scheen aan te nemen, die ook ons land en onze bezittingen bedreigde, Zijne Majesteit de Koning en zijn kabinet verklaard hebben, vertrouwen te stellen in mijn beleid en mijne vaderlandsliefde, en overtuigd te zijn van mijne verknochtheid aan het Huis van Oranje.'

'Ook mag ik herinneren aan de verklaring, die in de jongste Troonrede omtrent den toestand dezer gewesten wordt aangetroffen, en over mijn bestuur eene uitspraak doet, welke althans eenige voldoening schenkt.'

'En eindelijk mag ik wijzen op het Koninklijk besluit van 21 April II., waarbij mij, op mijn verzoek, een eervol ontslag is gegeven, onder de voorwaarde, dat ik de waardigheid van Gouverneur Generaal niet zal nederleggen, dan nadat ik die gedurende vijf jaren zal bekleed hebben.'

Na zijn terugkeer in Nederland in het begin van 1872, trok Mr. P. Mijer zich geheel uit het openbare leven terug, zich wijdende aan de studie. Hij vestigde zich aanvankelijk te Utrecht en later te 's Gravenhage, en voltooide het reeds vroeger begonnen groote werk: '*Jean Chrétien Baud* geschetst.'

In het stille huiselijke leven, mogt hij nog negen jaren de welverdiende rust genieten. Na een paar malen lichte aanvallen van beroerte te hebben doorgestaan, stierf hij, zonder eigenlijk ziekbed te hebben gehad, op eene villa nabij 's Gravenhage, kalm en zacht, den 6^{en} Februari 1881. Hij had dus den ouderdom van 68 jaren en 8 maanden bereikt.

Ten slotte worden hier vermeld de Vorstelijke onderscheidingen welke aan Mr. P. Mijer te beurt vielen.

Hij was: Kommandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw, Ridder Grootkruis der Luxemburgsche orde van de Eikenkroon, van den Zaehringer Leeuw van Baden, van de Christus-orde van Portugal, van de Kroon-orde van Italië, van de Medjidié-orde van Turkije, en eindelijk ontving hij van den Eersten Koning van Siam het hooge Eereteeken, genaamd 'Maha Sura Bhorn.'

Bij de beoordeeling van Mijer als Staatsman vergete men niet, dat hij, geboren in Indië, werd opgevoed onder het oude koloniale stelsel. Reeds in zijne prille jeugd ontving hij indrukken, die den stempel van dat stelsel droegen en nooit geheel zijn uitgewischt, integendeel versterkt werden toen hij, in Nederland, als student reeds in aanraking kwam met den heer J.C. Baud, destijds Directeur voor de zaken der Koloniën. Dat hij van Baud steeds een groot vereerder is gebleven, blijkt zoowel uit het 'Levensbericht' dat hij in 1860 van dien Staatsman schreef voor de Handelingen van de Maat-

schappij der Nederlandsche Letterkunde, als uit het in 1878 door hem uitgegeven groote werk: '*Jean Chrétien Baud* geschetst.'

In het 'Levensbericht' schreef hij, pag. 99.

'Hoogst ongaarne meng ik mijn persoon in een levensberigt, dat slechts bestemd is om de nagedachtenis van eenen Baud te vereeren. Maar (het behoort trouwens geheel tot mijn onderwerp) ik zou te kort doen aan den pligt der dankbaarheid, welke ik hem verschuldigd ben, wanneer ik met stilzwijgen voorbijging de aanmoediging, welke hij mij verleende, toen hij mij, in 1831, uit de bibliotheek van het departement van Koloniën de bouwstoffen verschafte, die ik voor de zamenstelling mijner akademische dissertatie noodig had; en toen hij later den schat der Indische archieven voor mijne weetgierigheid ontsloot en mij daardoor in de gelegenheid stelde, om de geschiedenis van Nederlandsch Indië te beoefenen.'

Het is niet twijfelachtig of Baud, vooral destijds de behoudsman bij uitnemendheid, zal den jongen rechtgeleerde Mr. P. Mijer, toen hij hem, in Februari 1835, als referendaris verbond aan zijn kabinet te Buitenzorg, met zijne staatkundige beginselen verder doordrongen hebben.

Ik voor mij, die het voorregt had den heer Mijer sedert 1839 te kennen, heb, ook bij verschil van politieke overtuiging, toch altijd in hem hoogelijk gewaardeerd den rechtschapen, braven man, den man van buitengewone bekwaamheden en talenten, die steeds waardig heeft ingenomen de plaats hem door den loop der omstandigheden aangewezen, en die ook de verdiensten van anders denkenden wist te erkennen en te beloonen. Ik ben overtuigd, dat de latere geschiedschrijver hem meer recht zal doen wedervaren, dan vele zijner tijdgenooten gedaan hebben.

Om meer dan ééne reden had ik gewenscht, dat een

bekwamer pen dan de mijne dit Levensbericht hadde geschreven. Ik kon echter het mij door het bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde gedaan verzoek niet afwijzen, omdat mijns inziens de korte beschrijving van het veelbewogen leven van een merkwaardig man als Mr. Pieter Mijer, niet mogt ontbreken in de Annalen van die Maatschappij.

Voor de juistheid van het meerendeel der hier strikt onpartijdig beschreven feiten kan ik persoonlijk instaan. Voor de overige, namelijk die behooren tot het tijdperk vóór 1839, heeft de familie de betrekkelijke bescheiden welwillend ter mijner beschikking gesteld.

s' Gravenhage, Juni 1884.

S. VAN DEVENTER, J.S.ZN.

Lijst der geschriften VAN MR. PIETER MIJER.

Dissertatio Historico-Politica de commercio et internae administrationis forma possessionum Batavarum in India Orientali, Amsterdam, A. Zweesaardt, 1832. 138 bladzijden compresse druk.

Geschiedkundig onderzoek naar den handel en het bestuur der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen. Verhandeling opgenomen in 'de Vriend des Vaderlands,' zevende deel N°. III, 1833, bladz. 193-252. Anonym.

Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Als mede-redacteur leverde hij talrijke stukken. De belangrijkste, van welke ook overdrukken bestaan, zijn de volgende:

- a. Bijdrage tot de geschiedenis der codificatie in Nederlandsch Indië, 2e jaargang, 1e deel, pag. 221. 1839. 78 bladzijden.
- b. Overzicht der ontdekkingsreize van Mr. Jacob Roggeveen, in de jaren 1721 en 1722, 2e jaarg. 2e dl. pag. 145. 1839. - 41 bladz.
- c. Geschiedenis der Nederlandsche O.I. bezittingen onder de Fransche heerschappij. 2e jaarg. 2e dl. pag. 229. 1839. - 200 bladz.

- d. Beknopt overzicht der reize van den Gouverneur-Generaal G.A.P.G. Baron van der Capellen, naar het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, in het jaar 1824. 2e jaarg. 2e dl. pag. 623. 1840. 38 bladz.
- e. Statistieke aantekeningen over de residentie Menado. 3e jaarg. 1e dl pag. 109. 1840. 63 bladz.
- f. Mr. Pieter Gerardus van Overstraten, beschouwd als Kommissaris- en Gouverneur-Generaal van N.I. 3e jaarg. 1e dl. pag. 204. 1840. 83 bladz.
- g. Kronijk van Nederlandsch Indië van 1816-1826. Deze belangrijke Kronijk is opgenomen in tien afzonderlijke stukken, in de 3e, 4e, 6e en 7e jaargangen, te zamen 620 bladzijden.
- h. Biographiën van de vijf eerste Gouverneurs-Generaal van N.I. namelijk van Pieter Both, Gerrit Reijnst, Laurens Reaal, Jan Pieterszoon Coen en Pieter Carpentier, voorkomende in de 5e, 6e en 7e jaargangen.

Onpartijdige beschouwing van het geschrift, getiteld: 'Lotgevallen op mijne reis naar Java, het verongelukken van het fregatschip Overijssel nabij het eiland Bali en terugreis naar Nederland, door G. Blom.' Batavia 1841.

Gedenkboek der feestelijke vereeniging van Oud-Studenten der Vaderlandsche hoogeschoolen, gehouden te Batavia den tweeden Augustus MDCCCXLIV. Uitgegeven ten voordeele van het weeshuis te Parapattan. Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap, 1844.

Verzameling van instructiën, ordonnantiën en reglementen voor de Regering van Nederlandsch Indië, vastgesteld in de jaren 1609, 1617, 1632, 1650, 1807, 1815, 1818, 1827, 1830 en 1836, met de ontwerpen der Staatscommissie van 1803 en historische aantekeningen uitgegeven. Batavia, 1848.

Over het openstellen van kusthavens voor den algemeenen handel, in Nederlandsch Indië. 's Gravenhage Martinus Nijhoff, 1859.

Levensberigt van Jean Chrétien Baron Baud; - bij de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. 1860.

Rede door den aftredenden Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, Mr. P. Mijer, uitgesproken in de ver-

gadering van den Raad van N.I., op Maandag 1 Januarij 1872, bij de overgave van het Bestuur aan den benoemden Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië Mr. James Loudon. (Niet in den handel.) folio 96 bladzijden. Utrecht, Kemink en Zoon, 1872.

Deze Rede komt ook voor als bijlage A van het Koloniaal Verslag van 1872.

Jean Chrétien Baud geschetst. Groot 8° 711 bladzijden. Utrecht, Kemink en Zoon, 1878.

Levensbericht van Pieter Karel Drossaart.

Den 18 October 1883 overleed te Vlaardingen de Oud-Burgemeester dier gemeente, P.K. Drossaart. Enkele dagen daarna wijdde ik in een onzer bladen eenige regelen aan de nagedachtenis van mijn vriend, die sedert een reeks van jaren ook mijn ambtgenoot was. Later, door het Bestuur van onze Maatschappij aangezocht, een levensbericht van ons afgestorven medelid op te stellen, aarzelde ik niet, deze taak op mij te nemen, maar gaf bij mijn antwoord ook het thans medegedeelde te kennen, omdat het, zonder dit, allicht zou kunnen schijnen, dat ik plagiaat gepleegd had; uit den aard der zaak toch moet overeenkomst bestaan tusschen mijn tegenwoordig en mijn vroeger schrijven, en dit vroeger schrijven draagt mijn naamteekening niet.

Pieter Karel Drossaart werd den 17 Mei 1812 te Vlaardingen geboren; zijn ouders waren Jacob Drossaart en Catherina Moninx. Den 2 Januari 1835 huwde hij met Cornelia Johanna Voorbach; uit dit huwelijk werden vier dochters geboren, van welke de tweede in 1854 gestorven

is, en de drie overige gehuwd en in leven zijn. - Na het verlies van zijn echtgenote, die den 13 November 1862 overleed, trad hij den 12 Mei 1868 in tweede huwelijk met Antonia Maria Verster, wed. Sandberg.

Zijn eerste opleiding, voor apotheker, ontving hij te Dordrecht van den heer Van der Mijle; daarna was hij als volontair werkzaam in de stads-apotheek te Rotterdam, alwaar hij tevens de Clinische school bezocht. - In 1835 vestigde hij zich als apotheker te Vlaardingen. - Zijn liefde voor dit vak was echter niet groot; veel meer hield hij zich bezig met de beoefening der letterkunde, der natuurkunde, vooral wat betreft de electriciteit, en der plantenkunde; tuinbouw en bloemen-cultuur behoorden in 't bijzonder tot zijn liefhebberij. - Van de eerste gelegenheid maakte hij gebruik, zich van zijn apotheek te ontdoen.

Inmiddels vervulde hij in zijn geboorteplaats verschillende betrekkingen; in October 1842 bevorderd tot den rang van Kapitein-Commandant der dienstdoende Schutterij, onderscheidde hij zich als zoodanig bij het uitbarsten van ongeregeldheden in 1845. Voorts was hij lid der Directie van de Spaarbank, jaren lang Regent van het Weeshuis en Voorzitter van het College van Regenten dier instelling, Eere-Voorzitter der afdeeling van de Maatschappij van Landbouw, Beschermheer van het Scherpschutters-corps, enz. enz. - Den 3 October 1849 werd hij benoemd tot Lid van den Gemeenteraad van Vlaardingen, den 29 October 1850 tot Wethouder, den 15 Juni 1858 ontving hij zijn aanstelling als Burgemeester dier gemeente, welke laatste betrekking hij *juist* vijf en twintig jaren had waargenomen, toen hem, op zijn daartoe gedaan verzoek, door den Koning op de meest eervolle wijze ontslag als Burgemeester werd verleend.

Het beste deel van zijn leven heeft de achtingswaardige man gewijd aan de bevordering van het welzijn zijner medeburgers, aan den bloei en de welvaart zijner geboortestad,

en hij mocht de voldoening smaken, zijn volhardend streven voor haren zedelijken en stoffelijken vooruitgang met gunstig gevolg bekroond te zien. - Vlaardingén vóór vijf en twintig jaren en thans levert daarvan het beste bewijs.

Dat zijn aftreden betreurd werd, dit getuigden de hartelijkste blijken van sympathie, hem betoond zoowel door den Gemeenteraad en verschillende vereenigingen als door schier alle ingezetenen zonder onderscheid; kostbare geschenken werden hem aangeboden; in één woord, het huldebetoon was algemeen.

Dat zijn dood - slechts vier maanden na een leven vol inspanning mocht hij de welverdiende rust genieten - de algemeene deelneming wekte, bleek ten duidelijkste bij het overbrengen van zijn stoffelijk overschot ter laatste rustplaats; toen werd opnieuw en op indrukwekkende wijze getuigenis gegeven van de achting en de genegenheid, die hem zoo ruimschoots werden toegedragen. -

Na, in overeenstemming met de bedoeling onzer Maatschappij, een *beknopte* schets te hebben gegeven betreffende het leven van ons afgestorven medelid, volge thans een even *beknopt* overzicht, waaruit zijn toewijding aan de Nederlandsche letterkunde blijkt.

Reeds zeer jong maakte hij zijn wellicht allereerste versje op den verjaardag zijner moeder, later een op den dood van zijn vader, dien hij op zestienjarigen leeftijd verloor; ofschoon, gelijk allen weten, die den bescheiden man gekend hebben, hij zelf aan zijn gedichten geringe waarde hechtte, bleef hij zich toch steeds gaarne in versmaat uitdrukken; zijn geschriften, zoowel oorspronkelijk als uit vreemde talen overgezet, zijn somtijds luimig, meestal ernstig, altijd gevoelvol, hier en daar tintelend van leven en van gloed. - Behalve een zeer groot aantal gelegenheidsgedichten bezorgde hij metrische vertalingen uit het Duitsch en het Ditmarsch, o.a. van Geibel, van Klaus Groth, van Johann Meijer en van vele anderen, terwijl hij met den

dichter Johann Meijer, dien hij persoonlijk kende en ook bezocht, voortdurend in briefwisseling was.

Verschillende zijner vertalingen van hun gedichten zijn opgenomen in den Tijdspiegel en in een reeks van jaargangen van het Jaarboekje voor de Stad en het Kanton Schiedam; een afzonderlijke voor zijn vrienden gedrukte uitgaaf bestaat van zijn vertaling uit het Ditmarsch van Witte Donderdag bij Eckernförde (5 April 1849) door Johann Meijer; van Pieter Koenraad door Klaus Groth; van zijn oorspronkelijke gedichten: Witte Corneliszoon de With, bij het doorvaren der Sont, in 1645; De Zwaanridder (Legende); De Redding (26 Maart 1857), ter eere van Jan Schep te Vlaardingen; Een haringreis, uit het Vlaardingsche volksleven; en voorzeker menige andere.

Met zijn gedicht 'de Zeebaden' behaalde hij in een prijskamp te Nieuwpoort (Vlaanderen) de uitgeloopte gouden medaille, die hem op feestelijke wijze werd uitgereikt. In 't algemeen was Drossaart de vriend der Vlamingen; hij was de boezemvriend van den grooten Conscience, in wiens gezelschap hij, bij uitzondering, zich bevond, tijdens het aan dezen te Brussel bewezen eerbetoon. Een der Belgische bladen in de Vlaamsche taal (De Zweep), te Brussel uitgegeven, behelst omtrent zijn dood het volgende bericht:

'Uit Vlaardingen komt ons de droeve tijding toe, van het overlijden van den vriend aller Vlamingen, m.P.K. Drossaart, oud-burgemeester, na eene kortstondige ongesteldheid ontslapen in den ouderdom van 71 jaren.

M. Drossaart was de lieveling der Vlamingen en iedereen achtte het zich eene eer, den gemoedlijken Noord-Nederlandschen dichter, onder zijne vrienden te tellen.

Hij was meer Flamingant dan sommigen van ons, want overal waar het de verdedigheid gold onzer gemeenzame Nederlandsche taalbelangen, 't zij in Noord of Zuid, was m. Drossaart op de bres.'

Het bericht besluit met de verklaring 'dat de droeve

tijding van zijnen dood in het Vlaamsche land met innige deelneming vernomen zal worden.'

Verschillende door Drossaart gehouden voordrachten zijn in handschrift aanwezig, onder deze een verhaal in dichtmaat, betreffende Pieter Vrankensz., bij het beleg van Brielle op den 5 April 1572. Blijkens bijgevoegde aantekeningen was deze Vrankensz. destijds ingezetene van Vlaardingen en moet gezegd verhaal - dat Vrankensz., door het geven van verkeerde inlichtingen aan den vijand en het in tijds waarschuwen van de bezetting in Den Briel, de oorzaak is geweest van het mislukken der pogingen van de Spanjaarden, om de door de Watergeuzen ingenomen sterkte te heroveren - door geen onzer Nederlandsche geschiedschrijvers zijn vermeld, terwijl het toch allen schijn van waarheid bezit, 'daar het beschreven is door een Spaanschen schrijver die toen, binnen de Nederlanden in Spaanschen krijgsdienst was en hetwelk (naar B. de Mendoce, *histoire des guerres de Flandre*) is overgenomen door van Wijn c.s. in hunne nalezingen op Wagenaar'. Uit een andere aantekening blijkt dat, - terwijl de hoofdpersoon, de *toenmalige* baljuw te Vlaardingen met geen zekerheid bij name bekend was, ofschoon wijlen de heer P. Verkade te Vlaardingen had aangetoond, dat in 1570, reeds sedert zeven jaren door zekeren Pieter Vrankesz. het ambt van baljuw bekleed was geworden, maar zijn pogingen vergeefs geweest waren om te ontdekken, *wie* deze betrekking twee jaren later uitoefende - het aan de verdere nasporingen van Drossaart is mogen gelukken 'in een Prothocol van onroerende goederen van 17 Januari 1572' vermeld te vinden het transport van zeker erf in de Vleersteeg te Vlaardingen, grenzende aan 'het erff van Bailliu Pieter Vrankensz.', waaruit met voldoende zekerheid is af te leiden, dat *deze* in 1572 de bedoelde baljuw is geweest.

Een zeer uitvoerige verhandeling, ditmaal in proza, behelst de beschrijving van het leven en de daden van een

ander beroemd ingezetene van Vlaardingen, den Luitenant-Admiraal Gerard Callenburgh; ook dit stuk is blijkbaar met de grootste zorg en na onderzoek van velerlei bronnen bewerkt. In denzelfden trant bestaan in handschrift voordrachten over Prins Willem den Eerste, en over de belegering van Alkmaar.

Maar, op een geheel ander gebied trachtte de onvermoeide beoefenaar der Nederlandsche letterkunde zich te ontwikkelen. Hij schreef een tooneelstuk 'Fatsoen' getiteld, waarvan het volledig handschrift nog aanwezig is; ofschoon het, zoover mij bekend werd, nimmer is opgevoerd geworden, moeten toch zeer bevoegde deskundigen er in der tijd een gunstig oordeel over hebben uitgesproken.

Is het uit zijn letterkundige studiën overtuigend gebleken, hoezeer Drossaart gehecht was aan zijn geboorteplaats - in wier bestuur ook zijn voorouders in verscheidene geslachten reeds zitting hadden - en hoezeer de geschiedenis dier geboorteplaats hem ter harte ging, geen wonder dat hij, die nooit ophield, alle mogelijke bronnen na te sporen, ten einde nieuwe ontdekkingen te doen, ook het archief onderzocht van de Groote Visscherij, dat in 't bezit der gemeente Vlaardingen is. Niemand, verklaarde hij, was met den inhoud daarvan bekend, en enkele nasporingen mislukten door den omvang der Schrifturen en het gebrek aan een algemeen register. Welnu, Drossaart heeft zich al wederom aan 't werk gezet en is begonnen, dat archief te beschrijven; in 1867 zond hij een proef er van, waarbij zestien registers werden behandeld, naar de Tentoonstelling van Visscherij-zaken, door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te 's-Gravenhage gehouden, en die proef, dat keurige handschrift, waarin 'woorden en regels zijn onderschraapt, om bij de eerste inzage te kunnen onderscheiden, welke zaken op ieder blad in behandeling zijn', die proef werd zóó gunstig be-

oordeeld, dat de kundige vervaardiger met de Zilveren medaille er voor werd bekroond.

In 1878 voor de uitgaaf der ‘Bulla “ineffabilis” in de Nederlandsche en Vriesche Talen, benevens de Bepaling van het Leerstuk der Onbevleete Ontvangenis in de Talen der Oost- en West-Indische Koloniën en in de voornaamste Noord-Nederlandsche Dialekten’, kon men voor Vlaardingen zich zeker niet beter wenden dan tot den schranderen Burgemeester, die, altijd bereidvaardig, om te helpen, waar hij kon, de bedoelde overzetting in den Vlaardingschen tongval bezorgde en die tevens door talrijke aantekeningen toelichtte.

In het laatst van zijn leven trachtte hij nog te voleinden de beschrijving van Vlaardingen, waaraan hij zoo lang en zoo veel had gewerkt. Schier altijd lag op zijn schrijftafel geopend de bekende uitgaaf ‘Handvesten, Octroyen, Privilegiën en Regten aan de Stede Vlaardingen, zoo bij de Graaven, als bij de Staaten van Holland en Westvriesland vergunt of bevestigd, enz. (‘s Graavenhaage 1772)’ waarin enkele kantteekeningen van zijn hand voorkomen, en dáárbij bevond zich een omslag, inhoudende zijn aantekeningen en geschriften, voorzeker van belangrijke waarde voor den geschiedschrijver, die eenmaal den door hem aangevangen arbeid voltooien zal. - Nog den 11 October 11., tot bijna middernacht, was hij ijverig bezig, dien voorraad te vermeerderen, toen den volgenden dag een zenuwtoeval hem trof, dat, spoedig door een tweede gevolgd, reeds den 18 October een einde maakte aan zijn werkzaam leven.

Dat Drossaart lid was of eereid van verschillende letterkundige, geschiedkundige en oudheidkundige genootschappen, zoo in Nederland als in België, behoeft nauwelijks gezegd te worden. - Hij bevond zich gaarne in die kringen te midden zijner vrienden, en hij had er zeer vele; hij bewoog zich gemakkelijk en was dikwijls op reis; dan

had het gezelschap van den geestigen opmerker met gelukkig geheugen een groote waarde, gelijk ik zelf heb ondervonden, toen ik in 1858 met hem een tocht door Zwitserland deed. Onder alle omstandigheden was hij een vriend, op wien men rekenen kon, wiens veelzijdige ontwikkeling en hoogst aangename omgang hem zoo recht aantrekkelijk maakten. Behalve de Wetenschap vond ook de Kunst in hem een ijverigen voorstander; zijn schoone verzameling schilderijen kan dit getuigen. - Zeker waren ze gegrond de woorden, gesproken door zijn opvolger, den Burgemeester van Vlaardingen, die hem ten voorbeeld stelde van werkzaamheid en plichtsbetrachting aan allen, die geschaard stonden om zijn graf.

Schiedam, Juli 1884.

P.J. VAN DIJK VAN MATENESSE.

Levensbericht van Jacobus Marinus Everhardus Dercksen.

De zeer wijze en dikwijls herhaalde les: dat iemand zich geheel en onverdeeld aan één vak of ééne wetenschap moet toewijden, wil hij daarin eene gewenschte hoogte bereiken, - is voor letterkundigen van een klein land met weinig bekende taal, in dit geval: *Nederlandsche* letterkundigen, niet gemakkelijk op te volgen. Een schilder of componist telt zijne bewonderaars bij honderden door de geheele wereld heen. De Nederlander: Alma Tadama schijnt zich in Engeland volkomen thuis te gevoelen. De grootsche schepping van den Hongaar Munkaczy 'Christus voor Pilatus' is verre buiten de grenzen van het land der Magyaren bekend geraakt, en de namen van Rubens, Rembrandt, Horace Vernet en zoovele anderen behooren aan geen enkel land uitsluitend toe. Hetzelfde kan gezegd worden van een Mozart, Beethoven, Meyerbeer of Gounod: want waar gij ook in de Oude of Nieuwe Wereld uwe schreden wendt, overal zult gij hunne heerlijke melodieën kunnen hooren! Hetzij de componist of virtuoos, Franschman

Duitscher of wel *Nederlander* is, het zal zijn roem weinig of niet beperken.

Geheel anders is het echter met den letterkundige; schrijft hij in een algemeen bekende taal, dan mag hij op bewondering in het buitenland rekenen, ja, zijne werken kunnen zelfs mode-artikelen worden, - doch mist hij dat voorrecht, dan kan hij zich bij een gevangene vergelijken, die zekere grenzen niet mag overschrijden, en moet hij zijne bevrijding overlaten aan een of anderen vertaler, die hem soms door zijne onhandigheid in zoo'n slecht daglicht stelt dat de buitenlander met minachting uitroept: 'We vinden dien vreemden vogel volstrekt niet mooi: doe de kooi maar weer toe!' Ware alleen zijn roem beperkt, wellicht zou hij zich kunnen troosten met de kwaliteit zijner lezers en de kwantiteit maar buiten rekening laten, doch het ongetwijfeld zeer prozaïsche financieele bezwaar is van overwegend belang. De dichter, de romanschrijver, moet leven en vrouw en kinderen onderhouden, en niet alleen dat de Nederlandsche letterkundigen van het honorarium hunner werken geene groote landgoederen kunnen koopen, zij zullen zelfs het hoogst noodige niet kunnen verkrijgen. En dit is niet alleen toepasselijk op de schrijvers van den tweeden of derden rang, neen, vraag gerust maar eens aan onze eerste letterkundigen, of zij zouden kunnen bestaan zonder andere bronnen van inkomsten dan hunne schriften en zij zullen u allen wel een ontkennend antwoord geven.

Ofschoon deze waarheden zeker vrij algemeen bekend mogen heeten, achtte ik het toch noodig ze nog eens in herinnering te brengen (want ook het overbekende wordt maar al te vaak vergeten) nu ik het leven zal trachten te schetsen van den man, wiens naam ik daareven nederschreef, en die jaren lang mijn vriend was. Dercksen was niet alleen dichter en romanschrijver, maar ook *notaris* en wél met een zeer uitgebreide practijk. Uit den mond van deskundigen heb ik menigmaal vernomen, dat hij als een

der bekwaamste notarissen bekend stond, en uit hetgeen ik hier later nog van hem vermelden zal, kan dit ook voldoende blijken. Hij kon zich dus niet onverdeeld aan zijne geliefkoosde letterkundige werkzaamheden wijden, maar had integendeel bijna al zijn tijd noodig voor zijn beroep. Wilde hij aan de Muzen offeren, dan moest hij elk oogenblik zuinig uitsparen, en onder zulke omstandigheden past het ons dunkt me veel minder om te vragen: 'Kon zijn arbeid niet beter en volmaakter geweest zijn?' dan wél: 'Hoe is het mogelijk, dat hij ons bij zulke drukke bezigheden nog zooveel goeds heeft kunnen geven?' Met recht noemde onze Voorzitter, Prof. Acquoy, in zijne openingsrede voor de Algemeene Vergadering op 19 Juni 11. hem dan ook den 'vruchtbaren Dercksen, wiens veelzijdige aanleg zich in zoo menig letterkundig voortbrengsel openbaarde.' Ja, van *veelzijdig* talent mag hier wel sprake zijn, als men in aanmerking neemt, dat hij in zijn vrij prozaïsch beroep uitmuntte en als kundig rechtsgeleerde naam had, terwijl hij tevens bij elke gelegenheid toonde, dat zijn hart warm klopte voor het schoon der Poëzie en menig gevoelvol lied van zijn dichterlijken aanleg getuigde. *Veelzijdig* bleek zijn talent, wanneer hij niet opzag tegen tijdroovenden historische studiën, ten einde ons in een paar boeiende en uitgebreide romans een der belangrijkste tijdperken uit de geschiedenis van ons vaderland te leeren kennen.

Had hij het notarisambt lief en was het zelfs eenigszins zijn zwak, dat hij niet gaarne eenige spotternijen daarover hoorde, - de *Nederlandsche letterkunde* beminde hij bovenal, en is het ongetwijfeld mogelijk dat deze meer begaafde beoefenaars kan bezitten, een getrouwer vriend en aanhanger zeker wel nooit!

Jacobus Marinus Everhardus Dercksen werd den 31sten December 1825 te Leiden geboren. Zijne ouders: H. Dercksen en A.J.A. Vlaanderen waren fatsoenlijke burgerlieden,

die door vlijt en zuinigheid in hun onderhoud moesten voorzien. Hij was Leidsch burger pur sang en heeft gedurende zijn geheele leven te Leiden gewoond. Innig was hij dan ook aan zijne geboorteplaats gehecht, welker geschiedenis en merkwaardigheden hij tot in de geringste zaken bestudeerd had. Van die kennis wist hij met vrucht partij te trekken, wanneer zich eene gelegenheid voordeed om zijne geliefde stad Leiden meer en meer door stadgenoot en vreemdeling te doen kennen en waardeeren. Hiervan mogen tot bewijs verstrekken zijn werkje: *'Leidens omstreken wandelend geschetst* met kaart, te Leiden in 1859 bij de Breuk en Smits uitgegeven; alsmede: zijn *Korte beschrijving van Leiden*, met plattegrond bij dezelfde Uitgevers in 1874. En zeker niet minder zijne twee *Gedenkboeken* bij het 3e Eeuwfeest van Leidens ontzet en het Driehonderdjarig Bestaan der Leidsche Hoogeschool, waarop ik straks nog terugkom. Waarschijnlijk moet men in die gehechtheid aan zijne oude vaderstad en bekendheid met hare vroegere lotgevallen de reden zoeken van zijn tegenzin in elke door het Gemeentebestuur voorgenomen verandering, al mochten velen die ook met recht eene verbetering noemen. In zijn *Korte Beschrijving van Leiden* kan men daarvan eenige bewijzen vinden. Ik vergelijk Dercksen bij een man, die altijd in hetzelfde huis heeft gewoond, waar ook zijn vader en grootvader in woonden en nu, door eene zekere piëteit gedreven, niet goed verdragen kan, dat men er een nieuwen gevel voorzetten of iets aan de kamers verbouwen zal, al beweren zijne kinderen ook, dat spiegelruiten, nieuwe behangsels enz. hoog noodig zijn. Er zijn menschen, aan wie het afbreken van een oud gebouw een slapeloozen nacht zal bezorgen, alleen omdat het *oud* is en al munt het ook volstrekt niet uit door architectonische schoonheid. Doch zij moeten hunne vasthoudendheid met veel verdriet betalen, zij kunnen den stroom des tijds niet tegenhouden: de oude gebouwen ver-

dwijnen en de steden breiden zich uit in weerwil van hun protest!

Van Dercksens vroegste jeugd is mij zeer weinig bekend; toen wij elkander het eerst ontmoetten waren wij beiden de kinderjaren sinds lang voorbij. Wat ik weet is, dat hij het eerste onderricht heeft genoten op de fransche school van den heer van der Koog en vervolgens is geplaatst op het Kantoor van den Notaris Muller. Later was hij ook werkzaam bij den Notaris Roskes en het laatst bij diens opvolger den heer Theesing. Het examen voor het Notarisambt werd door hem met goed gevolg afgelegd op 14 November 1851.

Uit dit alles blijkt dat aan Dercksen geen zoogenaamd geletterde opvoeding is te beurt gevallen. Zijne ouders deden wat in hun vermogen was, maar hunne middelen zullen hun niet hebben veroorloofd hem een voorrecht te doen genieten, dat voor een geheel volgend leven van zooveel gewicht is. Wanneer een jongeling eerst een goed ingericht Gymnasium mag bezoeken, om later aan een Universiteit de lessen te volgen van mannen, die zich op wetenschappelijk gebied een grooten naam verwierven, - dan zal de verworven kennis hem niet alleen in zijn vak te stude komen, maar een grooter mate van ontwikkeling, een meer heldere blik zal zich bij al zijn arbeid openbaren. Mist hij dus eene zoodanige opleiding dan zal hij zich later, als hij in het publieke leven wil optreden, met veel inspanning moeten eigen maken, wat anderen gemakkelijk en als vanzelf verkregen hebben. Dercksen heeft dit moeten doen, toen hij, zijn aangeboren neiging volgende, zich met letterkundigen arbeid ging bezighouden. Hij was wat de Engelschen een *self-made man* noemen. Hij dankte zijn kennis niet aan den een of anderen grooten geleerde, wiens leerling hij was geweest, maar geheel alleen aan zich zelve en aan den ijver waarmee hij beroemde schrijvers bestudeerde, wanneer hij eens een enkel uurtje vrij had. Zóó

moest hij zich zelve vormen, zichzelf een werkring scheppen. 'Door eigen kracht', was zijn leuze, en de mate dier kracht heeft geen enkel sterveling zich zelve ooit gegeven.

De aanvang zijner letterkundige werkzaamheden dateert van het jaar 1846, toen hij in den *Boekzaal der Geleerde wereld* een dichtstukje plaatste 'Ter nagedachtenis van Ds. J.J. Dermout', een Leidsch predikant, die in het vorige jaar was overleden. Hij geleek daarin op de meeste jonge lieden, die als zij verzen schrijven gewoonlijk een treurig onderwerp kiezen. Ik heb dit vers in geen zijner drie Bundels gevonden, zoodat ik veronderstel, dat het niet herdrukt, maar in den stroom der gelegenheidsverzen verzwolgen is. Van dien tijd af plaatste hij onafgebroken een aantal gedichten in verschillende tijdschriften of jaarboekjes, zooals: *Hist. Romantisch Album, Bloem en Blad, Daphne, Geld. Volksalm., Alm. voor Holl. Blyg., Christ. Volksalm. Nederl. Volksalm., Holland, Jaarboekje voor Rederijkers, Aurora, Erato, Magdalena* enz. enz. totdat hij in 1860 zijn eersten Dichtbundel bij H.J. van Kesteren te Amsterdam uitgaf. Afzonderlijk had hij ook reeds vroeger gedichten uitgegeven getiteld: 'Denis Auguste Affre, Aartsbisschop van Parijs' 1850). 'Wilhelmus van Nassouwen' (1858) 'De Legende van den Pilatusberg' (1859) enz. Ook in proza schreef hij in die dagen verscheidene stukken, opgenomen in *Europa, Regt en Wet, Vaderl. Letteroefeningen, Lectuur voor de Huiskamer* enz.

Zijn bovengenoemde eerste Dichtbundel is opgedragen aan den dichter S.J. van den Bergh en bevat twee en dertig verzen, van welke sommige reeds elders geplaatst waren. In zijne voorrede zegt de dichter: 'Op onderscheidene tijdstippen en onder verschillende indrukken geschreven, zijn deze gedichten, als het ware, voor mij een deel van mijn leven, werken en streven geworden. Wat zullen ze voor u zijn! Lezer? Niets dan koude regels schrifts,

min of meer kunstig bijeengebragt? Ik hoop van neen! Ik wensch dat gij, bij alle gebreken van wezen of vorm, er een hart in zult voelen kloppen, dat de menschheid, het vaderland en hetgeen waarlijk goed en groot is, lief heeft en vereert.' - Die laatste wensch is zeker niet te vergeefs geuit, want hoe men ook over de dichterlijke waarde dezer verzen moge oordeelen, niemand zal met recht kunnen ontkennen, dat ze door een warm, liefdevol hart zijn ingegeven. Hetzij Dercksen in het gedicht 'Suriname' zijne verontwaardiging uitspreekt over de dáár toen nog heerschende slavernij, hetzij hij ons in 'Een uit velen' wijst op het treurig lot van een onderwijzer, die na een wélbested leven zijn vrouw en kinderen in armoede moet achterlaten; hetzij hij ons in 'Talitha Kumi' een klein meisje beschrijft, dat door slechte ouders mishandeld, in regen en wind wordt voortgejaagd om lucifers te verkoopen; hetzij hij ons eindelijk Ridder Sidney op het slagveld bij Warnsveld schildert, terwijl deze de aan hem geschonken dronk waters aan een anderen zwaargewonden krijgsman afstaat - overal vinden wij een toon van diep gevoel en innig medelijden met de ellende van anderen. Een hooge vlucht neemt Dercksen's muze hier niet, maar toch boeit zij ons door haar liefelijken eenvoud. Of zijn deze regelen uit 'De oude vrouw en haar Bijbel' niet eenvoudig schoon?

Zij had geen bijster groot verstand,
 Werd dikwijls dwaas geheeten,
 Toch nam zij vaak een boek ter hand,
 Door wijzer soms vergeten.
 Dat boek sprak van een reddend kruis,
 Van Vaderliefde en Vaderhuis,
 Het gaf haar moed en kracht tot strijden,
 Het schonk haar troost in 't lijden.

't Was hier gescheurd en daar beklad,
 Het diende lang voor dezen;
 Want moeder had het lief gehad
 En trouw er in gelezen;
 Toen vader henenging in vreê,
 Lag 't naast hem op de legersteê;
 Dat boek zoo dier, zoo lief aan beiden,
 Zij zou er nooit van scheiden.

En is ook *dit* tafereel uit het gedicht 'Talitha Kûmi' niet naar het leven?

Zij weet slechts dat zij daags het bloedgeld moet vergàren,
 Dat 's avonds 'vader' van haar wacht,
 En dat zijn forsche hand haar leden niet zal sparen,
 Zoo niet genoeg wordt 'thuis gebragt'.
 Zij weet slechts dat heur blik den wandelaar moet vleijen,
 Zij beedlen moet met mond en oog,
 Dat zij het leeren moet ook zonder smart te schreijen,
 Opdat ze 't meêlij wekken moog'.

Om de gedichten van Dercksen en anderen uit die dagen naar waarde te beoordeelen, moet men even een blik slaan op die dagen zelve. Het was namelijk toen de bloeitijd der Reciteercolleges, die op de voornaamste plaatsen van ons vaderland onder den naam van *Rederijerskamers* waren opgericht. Zij geleken eigenlijk weinig op de Rederijerskamers onzer voorvaderen, in welke zoo menig eerzaam burgerman als *Keizer* of *Prins* schitterde en zich aan niet weinig kreupelrijm bezondigde. De leden dezer Vereenigingen waren zelve geene verzenmakers, maar droegen alleen de verzen van anderen voor, al liep daar soms ook genoeg kreupelrijm onder. Soms vergastte een bijzonder geniaal lid zijn medeleden wel eens op eigen werk, doch dit behoorde tot de uitzonderingen. Het hoofddoel was: zich in de uiterlijke welsprekendheid, dat wil zeggen in

het voordragen van gedichten te oefenen. Daarom traden de leden een keer of wat in den winter voor een talrijk auditorium van heeren en dames (de laatste vooral niet te vergeten) ten tooneele, gekleed in zwarte rok, wit vest en witte das, ten einde met de noodige emphase de 'Abd-el-Kader' van Ter Haar en met de noodige grafstem 'De zieke jongeling' van Jan van Beers voor te dragen, terwijl na de pauze een niet al te uitgebreid dramatisch werk werd opgevoerd. Een of twee avonden in den winter waren gewoonlijk aan de opvoering van een treurspel gewijd, maar niet in 'costuum', want dat vonden velen te 'komediantachtig'. En zoo verschenen dan Lucifer en de engel Gabriel met witte handschoenen en veroorloofde alleen Alonzo de la Cerda in Schimmels 'Joan Woutersz' zich de vrijheid om een flambard op te zetten, daar zijn zoon hem anders toch te gauw herkend zou hebben. Doch al was er wel eens iets dat den lachlust opwekte, zeker is het, dat de liefde voor de schoonste werken onzer dichters den boventoon voerde en het is daarom dat ik vaak met een zekeren weemoed aan dien tijd terugdenk. Menig genotvol oogenblik heb ik toen als lid der Rederijkerskamer: *Lourens Janszoon Coster* te Haarlem doorgebracht, wanneer ik daar prachtige dichtstukken als 'Napoleon te Fontainebleau' van Schimmel, of 'Eliza's vlucht' van Ter Haar hoorde reciteeren op een wijze, zooals ik het later nooit meer mocht hooren.

De voornaamste Rederijkerskamers dier dagen waren te Amsterdam: *Achilles*, waar onze Van Lennep-zelf Keizer was, *Door Oefening grooter*, *De Kamer opgericht in 1844*, *Hooger zij ons doel*, *Vondel* enz. en een aantal Kamers in kleinere steden. Later is dat getal aanmerkelijk uitgebreid, zoodat zelfs de dorpen niet verstoken bleven van zulke reciteer-gezelschappen, doch het gehalte daarvan is grootendeels veranderd, want, - de uitzonderingen niet te na gesproken - de leden begonnen zich meer uitsluitend bezig te houden met het opvoeren van tooneelstukken, meest

blij- en kluchtspelen en dat wel in *costuum*, zoodat de liefhebberij-comedie geheel hoofdzaak werd.

De hierboven genoemde reciteer-gezelschappen zijn ongetwijfeld van grooten invloed geweest op de dichters dier dagen. Schreef men verzen, geschikt voor de voordracht, zoodat een bekwaam declamator er lauweren mee kon verwerven, dan kon men de satisfactie hebben ze op verschillende Rederijkers-programma's geannonceerd te zien. Daarom ontwikkelde het epische en dramatische genre zich toen zeer sterk, want wat kon dankbaarder zijn tegenover een gemengd auditorium, dan een roerend, wegslepend verhaal, zooals 'De wraak' en 'Hondentrouw' van Tollens, 'Het sterfbed in de hut' van Van Lennep, 'In het kerkportaal van Van Beers', - en andere gedichten, waarbij het op stembuiging en gepaste gesticulatie niet weinig aankwam. Vele verzen van den tegenwoordigen tijd: *sonnetten* en andere stukjes, op wier waarde ik niets wil afdingen, zouden zeker voor declamatie ongeschikt zijn. Ook Dercksen bewees aan de zaak der Rederijkers veel dienst en reeds in den eersten Jaargang van het Jaarboekje voor Rederijkers, uitgegeven door L.F.J. Hassels te Amsterdam in 1857 plaatste hij een gedicht getiteld 'Een grafontwijding' (A^o 1566) in hetwelk een tafereel uit de beeldstormerij werd geschetst en wél de schending der graftombe van den bekenden Adolf van Gelder, die eens zijn ouden vader mishandelde. Dit vers is ook in zijn eersten dichtbundel opgenomen. Van dit Jaarboekje bleef Dercksen jaren lang een der ijverigste medewerkers en nog kort voor zijn dood plaatste hij daarin (Jaargang 1884) een uitmuntend geschreven gedicht, getiteld 'Weijermans taveerne', uitmuntend zoowel wegens verhaaltrant als versificatie.

Ook in zijne onmiddellijke nabijheid had Dercksen gelegenheid de werkzaamheden der Rederijkerskamers gade te slaan, want ook te Leiden bestond er eene, die evenals verscheidene anderen harer zusters den doorluchtigen naam

van *Vondel* droeg en die, hoewel niet zulk een hoogen rang innemende als de hier bovengenoemde Kamers, toch een goeden naam had. Daar zal Dercksen zeker menigmaal zijne verzen hebben hooren voordragen en zijne tooneelstukken zien opvoeren, want in dien tijd gaf hij ook een blijspel uit getiteld 'Een proces in den dop' in twee bedrijven (1857), 'Leiden in 1574' Drama in drie bedrijven (1858) 'De Nachtwacht', Blijspel naar Theod. Körner en 'Het land is in gevaar', Blijspel in twee afdeelingen (1859). Als de invloed der Rederijderskamers toen niet zoo groot was geweest, zou hij die stukken zeker voor den Nederlandschen schouwburg hebben bestemd en er niet zooals nu de *vrouwenrollen* hebben uitgelaten, want een tooneelstuk zonder vrouwen mist in den regel de grootste aantrekkelijkheid. De Rederijderskamers echter konden zich maar zelden in de medewerking van dames verheugen en daarom moest een schrijver zich wel onderwerpen, wilde hij eenige satisfactie van zijn stuk ondervinden.

Hadden deze Vereenigingen in 1857 een eigen jaarboekje ontvangen, ook een wekelijksch Orgaan mocht niet ontbreken en zoo verscheen dan ook een Tijdschrift *De Rederijker*, dat van 1858 tot 1861 door Dercksen geredigeerd werd, uitgegeven bij de Firma de Breuk en Smits - In dit halfmaandelijksch tijdschrift plaatste hij verscheidene verzen en recensies.

Onder de afzonderlijke uitgaven uit die dagen moet nog vermeld worden: 'Negental leer- en leeslesjes voor de lieve jeugd in de Rederijders- en huiskamers, door een neefje van den schoolmeester, Amsterdam, L.F.J. Hassels 1859, en dat zoozeer in den smaak schijnt te zijn gevallen dat het niet minder dan *drie* drukken beleefde, hetgeen voor *ons* land wel iets zeldzaams mag heeten. De trant van dit boekje wordt genoegzaam aangewezen door de bijvoeging, 'een neefje van den Schoolmeester'. Op zeer grappige wijze worden niet alleen eenige lessen uit de natuurlijke historie,

zoals over *de beer, de aap* enz. maar ook uit het Burgerlijk Wetboek gegeven en de laatste zijn zeker niet de minste. De twee hoofdstukken over *Huwelijk* en *Huwelyksplicht* zijn zeer geestig en dat over *de rekenkunst* zou na al de ondervindingen van den laatsten tijd op het gebied van speculatie, en spoorweg-administratie, gerust nog eenige uitbreiding kunnen ondergaan. Kortom, het verwondert me niet, dat dit boekje aan beminnaars van dergelijke poëzie, welkom is geweest.

Hierboven verhaalde ik dat Dercksen in 1851 zijn examen als candidaat-notaris deed, doch het groote doel: *notaris* te worden, werd eerst na *neven* jaren bereikt, en eigenlijk mocht hij toen nog van geluk spreken, want hoe velen verslijten niet te vergeefs twee of drie zwarte rokken in de audientiezalen van de verschillende excellenties, die gewoonlijk uit een zestig- of zeventigtal candidaten moeten kiezen. Het was op 25 September 1860 dat hij tot Notaris te Leiden werd benoemd, waarop hij den 13en Februari van het volgende jaar met Mej. M.L. van Praag, zijne tegenwoordige weduwe, in het huwelijk trad.

In die dagen leerde ik Dercksen voor het eerst kennen, want in Mei van 1860 kwam ik te Leiden wonen, nadat ik acht jaren te Haarlem en te Amsterdam verblijf gehouden had. Ons beider liefde voor de Nederlandsche letterkunde bracht ons tot elkander, evenals de vriendschap meestal het sterkst blijkt te zijn tusschen beoefenaars van hetzelfde vak. Ook bij ons is de vriendschapsband nimmer verbroken al bestond er tusschen ons menigmaal een groot verschil van opinie. Waren wij het over sommige zaken niet eens, wij eerbiedigden elkanders meening. En thans - nu ik aan Dercksen, door dit Levensbericht den laatsten dienst bewijs, staan zij mij weer duidelijk voor den geest, die vervlogen vierentwintig jaren, gedurende welken tijd ons beiden zooveel goeds, maar ook zooveel leeds weervaren is.

Hoe hoopvol lachte hem de toekomst tegen, toen hem op 4 Mei 1862 een zoon werd geboren; doch hoe bitter was ook voor de arme ouders zes jaren later de teleurstelling, toen hun lieve Hendrik, die hun eenig kind gebleven was, op 20 December 1868 aan eene hersenziekte overleed. Dat ontzettende verlies wierp voor altijd een donkeren schaduw over Dercksen's leven, en men moet weten hoe hij met dat kind als het ware had gedweept, en er zich elk oogenblik, dat hij maar vrij had, meê bezig hield, om te kunnen beseffen, hoe zwaar die slag hem trof. Aandoenlijk was het, hem over zijn Hendrik te hooren praten en te zien, hoe hij en zijne vrouw juist andere kinderen tot zich trokken, als wilden zij zich daardoor weder in de schoone dagen van voorheen verplaatsen.

Ook uit zijne Poëzie blijkt herhaalde malen de liefde voor dat eenige kind bijv. uit het treffende vers: 'Zoo gingen zij tweemaal uit rijden'¹, waar in het eerste gedeelte een rijtoer wordt beschreven, waarbij een eenig zoontje de held is, terwijl in de tweede helft de moeilijkste gang en de zwaarste plicht wordt geschetst, welke aan een vader kan worden opgelegd.

In 1862 gaf Dercksen zijn tweeden Dichtbundel in het licht, onder den titel van 'Elk wat wils', en opgedragen aan den dichter C.G. Withuys (Leiden, D. Noothoven van Goor). Deze verzameling is van meer gemengden inhoud dan de vorige; zij bevat niet alleen ernstige, maar ook verscheidene komische verzen, terwijl ook sommige aan Heine en andere buitenlandsche dichters ontleend zijn. Wanneer ik ook van dezen Bundel een enkel woord moet zeggen, dan geef ik vrijmoedig als mijne meening te kennen, dat men hier gedichten aantreft, die duidelijk aantoonen dat de dichter op het punt van zeggingskracht en

1 'Zwervelingen', Nieuwe Gedichten van J.M.E. Dercksen. Leiden, De Breuk en Smits. 1879.

versificatie belangrijke vorderingen heeft gemaakt. Het eerste gedicht 'De dans op de heide' is een goed gezongen ballade, in welke de tocht van den Jonker van Buren 'op 't zwarte genet' door de Gorselsche heide, en het zoete gevele der verleidelijke heidenimf, die hem ten dans noodigt, meesterlijk beschreven wordt. Ook het verhaal 'De Bruidskrans' bevat passages, welke van veel talent getuigen, en den lezer met diep mededoogen vervullen voor de arme Aleide, die in haar hart een vurige liefde verborg voor den bruijom harer zuster, en door een wreed spel van het noodlot op de bruidspartij als de eerste bruid werd aangewezen. Een hevige ziekte, hier op uitmuntende wijze geschetst, maakt een eind aan haar treurig leven.

En in dat uur sloop naar Aleide's spond
 Een wezen, niet door 't stoflijk oog te ontwaren,
 Het greep heur hand, ten blijk van trouwverbond,
 Het kuste haar den bleek bestorven mond,
 Het drukte haar een bruidskrans op de haren;
 En zij lag koud en roerloos neêr en stom. -
 Dat was *de dood*, haar bleeke bruidegom.

'Moeders Jawoord' is een lief eenvoudig vers in hetwelk een jeugdig paartje, dat het reeds lang met elkaar eens is, maar geen beste financieele vooruitzichten heeft, mama's toestemming afbedelt.

'Kind!' . . . sprak moeder, diep bewogen,
 Tot haar eenig liefdepand,
 'Kind!' . . . en eensklaps sloeg zij de oogen
 Naar een beeldtnis aan den wand.

En het was of 's vaders blikken
 Rustten op het jonge paar,
 Of hij sprak: 'Kom, staak dat wikken,
 'Vrouwlied! geef uw jawoord maar!'

Nu is het wel mogelijk dat prozaïsche lui, bij de hedendaagsche duurte van het huishouden, die mama wat sentimenteel zullen vinden, doch dit getuigt nog niets tegen de

opvatting des dichters. Ook op andere verdienstelijke stukjes zou ik kunnen wijzen, doch ik mag hier tevens de opmerking niet achterhouden, dat ik wel gewenscht had dat Dercksen enkele verzen, vooral onder de komische, liever niet had opgenomen. Bij het verzamelen van dichtbundels is een zekere zelfbeheersching altijd noodig, want in den regel verleent de critiek juist het meest haar aandacht aan de zwakste voortbrengselen onzer Muze en ziet het goede en schoone voorbij. Een vers als de 'Elegie eener modemaakster' mocht goed zijn in een Almanak voor Holl. Blyg. - in een dichtbundel is het misplaatst.

Op 4 Augustus 1869 nam Dercksen voor het eerst zitting in den Leidschen Gemeenteraad, van welken hij omtrent vijftien jaren een der ijverigste leden was. In het jaar 1875 en nog tweemalen daarna, werd hij met een groote meerderheid herkozen. Dercksen behoorde tot de conservatieve of eigenlijk anti-revolutionaire partij, en was een dergenen, die zich tegen groote uitgaven ten behoeve van het Onderwijs verzetten, ja, die in het algemeen tot groote zuinigheid in de Gemeente-huishouding aanspoorden. Omtrent zijne werkzaamheden in bovengenoemde betrekking haal ik hier gaarne het getuigenis der twee Leidsche couranten aan.

'Leidenaar van geboorte', zegt het Leidsch Dagblad, 'waren de belangen van zijne moederstad hem ten zeerste dierbaar. Ten gevolge zijner herhaalde benoeming tot lid van den Raad vond hij meer dan anders eene uitnemende gelegenheid om ze, zooveel in zijn vermogen was, te behartigen en voor te staan. De door hem gedane voorstellen en ter verdediging daarvan gehouden, meermalen van geest tintelende pleidooien, waren er even zoovele bewijzen van. Indertijd gaf hij o.a. den eersten stoot tot vermindering van den gasprijs. Zijne gereserveerde houding die hij tegenover de inkomstenbelasting aannam, ook in verband met zijne maatschappelijke betrekking, is bekend.'

En de *Leidsche courant* van denzelfden datum: 'Hoeveel vertrouwen hij had als lid van den gemeenteraad is meermalen gebleken en dat vertrouwen werd nooit beschaamd. In den besten zin van het woord was hij zuinig met stadspenningen en hij bestreed daarom wel eens uitgaven, die noodeloos waren of op eene andere wijze konden worden aangewend. Hij stond het behoud van oude monumenten als zij tegelijk waarde hadden voor, en door zijn ridderlijk woord voorkwam hij o.a. dat de Gobelins, waarmede de raadkamer versierd is, werden verkocht om daarvoor een modern behang met gouden sterren in de plaats te nemen'.

Heb ik tot heden het meest gesproken van Dercksens werk op het gebied van belletrie, ook op Notarieel terrein had hij niet minder blijken gegeven van ijver en kennis. Hij was namelijk drie jaren lang, van 1863 tot en met 1865, Redacteur van *Regt en Wet*, Tijdschrift voor het Notaris-ambt, uitgegeven bij M.J. Visser te 's Gravenhage. In die hoedanigheid heeft hij een aantal opstellen over rechtsgeleerde vraagstukken geschreven.

Ook verrichtte hij een hoogst verdienstelijk werk door het oprichten van het *Jaarboekje voor het Notarisambt*, waarvan de eerste Jaargang in 1867 verscheen bij de Firma de Breuk en Smits, en dat bij dezelfde uitgevers nog steeds door hem werd geredigeerd. Naar ik vernam zal een Levensschets van Dercksen met portret in dat Jaarboekje verschijnen en daarom ligt het niet op mijn weg over zijn arbeid als Redacteur uit te wijden - toch wil ik hier even de stukjes noemen, welke ik van zijne hand daarin vond. In alle jaargangen komt een korte voorrede voor, en dus zal ik die niet telkens herhalen.

Jaarg. 1867: 'Een oud gebruik' (de tegenwoordigheid der getuigen bij het opmaken eener Acte); 'De algemeene bewaarplaats en het algemeen belang', 'Het Koninklijk Cachet', bladvulling (Poëzie). - 1868: 'Eene ongepaste

oordeelvelling bestreden'; 'Een onpractisch wetsvoorstel' (nieuwe benamingen van maten en gewichten); 'Mr. P. Mabé Jr' (Necrologie). - 1869: 'Een gevaarlijk wetsartikel' (Art. 1458 B.W.); 'Een zilveren feest', (25 jarig bestaan der Broederschap van Notarissen); 'Nog iets over getuigen bij notariële acten.' - 1870: 'Mr. G.A. Yssel de Schepper' (Necrologie); 'Verscheidenheden op notarieel gebied'. - 1871: 'Praatjes'; 'Een merkwaardig Proefschrift'. - 1872-73: 'De Notaris, Lid van den gemeenteraad'; 'De Notaris en zijn honorarium'. - 1874-75: 'Een Notaris uit de zestiende eeuw' (Jan van Hout); 'In Memoriam' (Mr. A.J. van Royen, te Onderdendam, Mr. C.J. Diemont, te Amsterdam en Mr. J.P. de Fremery, te 's Gravenhage); 'Een belangrijk bericht.' - 1876: 'De Notaris en de Strafwet'; 'Zilver en Groen' (Oprichting en feestviering der Broederschap van Candidaat-Notarissen); 'Voor vijftig jaren'; 'Aan de Broederschap van Candidaat-Notarissen in Nederland (Feestdronk)'. - 1877: 'Het daghet in den Oosten'. - 1878: 'Nog eens de Wetgeving op tweede en verder huwelijk'; 'Eene noodzakelijke wijziging der wet op het Notarisambt' (Art. 62 der Wet op het Notarisambt). - 1879: 'Quandoque dormitat Homerus'; 'Dankbaar maar niet voldaan'. - 1880, 'Het notarieel examen'; 'Niet alledaagsch' (50 jarig jubilé van den Notaris J. Bruno Tideman, te Amsterdam); 'Pia vota'. (Uitlegging van Art. 182 en 236 B.W.) - 1881: 'Ter gedachtenis van Mr. Herman Obreen'; 'Een merkwaardig jubilé' (van den Notaris P. Muller te Leiden); 'Het notarieel examen in 1880'. - 1882: 'Een bezwaar bij het Grootboek opgeheven'; 'Onze dooden' (A. Perk te Hilversum, Bruno Tideman te Amsterdam, Mr. J.V.C. Wichers te Loppersum, M.J. Jansen te Venlo en W.C.G.H. Broekman te Vianen); 'Via Parijs'. - 1883: 'De Notaris en de zegelwet.' - 1884: 'Een litterair standje, waarbij een Notaris te pas kwam'; 'Cijfers'.

-

In bovenstaand lijstje heb ik ten gerieve van den lezer, den korten inhoud van het stuk nevens den titel genoemd.

Thans is het weer de *letterkundige*, die onze aandacht eischt.

Had Dercksen reeds menige Novelle in tijdschriften geplaatst en zelfs in 1857 een bundel met zeven verhalen uitgegeven onder den titel van 'Lijden en vreugde, Novellen uit onzen tijd', - een uitgebreiden Roman had hij nog niet geschreven. In 1872 echter gaf hij zijn historischen Roman in twee deelen 'Een Poortersdochter uit de zeventiende eeuw' in het licht, waarvan het eerste deel als Novelle onder den titel van 'Een gildeknaap uit de zeventiende eeuw,' in het tijdschrift *Europa* had gestaan¹. De heldin van dezen Roman is Susanna, dochter van een Leidsch hoedenmaker, Cornelis Van Dam, op de Breedestraat, hoek Diefsteeg, op wiens bovenkamers de student Jacob Van der Graef woont, dezelfde die later na het plegen van een moordaanslag op den Raadpensionnaris Johan de Witt, wordt onthoofd. In het eerste deel is Willem Karelsen, leerling van Van Dam, eigenlijk de hoofdpersoon, terwijl in het tweede Susanna meer handelend optreedt. In dat opzicht is er in het boek wel eenig gemis aan eenheid te bespeuren. De schrijver heeft een zeer belangrijk tijdvak onzer geschiedenis tot achtergrond gekozen, namelijk het treurige jaar 1672 en wel in het tweede deel de executie van den ongelukkigen Jacob Van der Graef en aan het eind den vreeselijken moord door een deel der Haagsche burgerij op de Gebroeders Johan en Cornelis de Witt gepleegd. Susanna wordt voorgesteld als in het geheim verliefd op Jacob Van der Graef, die van die liefde echter geheel onkundig blijft en ook te braaf en te kuisch is om het schoone burgermeisje ooit met hofmakerijen lastig te

1 'Eene poortersdochter uit de zeventiende eeuw.' Twee deelen. Leiden De Breuk en Smits, 1872. 2e druk 1872. 3e id. 1874.

vallen. Als Jacob in den rampzaligen aanslag op de Witt gewikkeld is, tracht zij voor hem bij den machtigen Raadpensionaris genade te verkrijgen, doch wordt met verachting de deur uitgezet. Vervolgens zoekt zij hulp bij den Prins van Oranje, en eindelijk beraamt zij een plan ter ontvluchting. Als alles haar is mislukt leeft zij alleen nog om wraak te nemen op den gehaten Johan de Witt en spant saam met haar oom, den in de historie zoo beruchten Haagschen zilversmid Verhoef. Volgens het historisch verhaal bij Wagenaar werd Johan de Witt door de dienstmaagd van den cipier der Gevangenpoort geroepen om bij zijn broeder den Ruwaard te komen, terwijl die boodschap geheel valsch bleek te zijn en alleen diende om beide broeders des te zekerder aan hunne beulen over te leveren. Dercksen heeft van dat voorval behendig gebruik gemaakt en laat Susanna als die dienstmaagd optreden, ja, laat ook door haar eenige uren later de deur der Gevangenpoort openen, zoodat de moordenaars vrij spel krijgen. Hij heeft hier van zijn recht als Romanschrijver op uitmuntende wijs geprofiteerd. Op de geschiedkundige waarde van dit boek zijn aanmerkingen gemaakt. Men heeft den schrijver kwalijk genomen, dat hij Johan de Witt in een minder gunstig daglicht heeft gesteld, dan dit gewoonlijk geschiedt, ofschoon hij daarin (al is het niet in zóó sterke mate) door onzen Van Lennep in zijn 'Elisabeth Musch', is voorgegaan. Het is waar: Dercksen ziet in het uiteinde der de Witten meer een *volks-executie* dan een *moord*, een uitbarsting van langbedwongen volkshaat, vooral aangewakkerd door den dood van Buat en Van der Graef, en hij schijnt over Verhoef niet zoo ongunstig te oordeelen als wij het op school leerden, toen we hem altijd in zijn later leven zagen geeselen onder het vioolspel van Leidsche studenten. Ik zou nu wel tot des schrijvers *décharge* breedvoerig kunnen betoogen, dat over menig ander feit uit onze geschiedenis in de laatste jaren een geheel nieuw licht is opgegaan en men ons dan zeer

terecht deed opmerken, dat de historie-schrijvers elkaar in den regel maar hadden nageschreven, - doch ik wil me liever in die quaesties niet verdiepen: ik acht er mij niet bevoegd toe en zal alleen 'De poortersdochter' als *Roman* en dus uit een aesthetisch oogpunt beschouwen. *Dit* eene echter mag ik niet verzwijgen, dat namelijk elke historische Roman een bedenkelijke zijde heeft, doordat men historische personen bij de een of andere gelegenheid woorden in den mond legt naar eigen verkiezing en hun daardoor gedachten en gevoelens toekent, die ze misschien op dat oogenblik niet gekoesterd hebben. Daarom moet de lezer hoogst voorzichtig in zijn oordeel zijn. Dercksen zou bijv. niet hebben kunnen bewijzen, dat Johan de Witt werkelijk de arme Susanna koud en norsch bejegend heeft, want het meisje was zeker wel een kind zijner verbeelding, en de lezer mag dus *die* handelwijze niet op rekening van den Raadpensionnaris zetten, maar alleen op die van 's dichters fantazie.

Beschouw ik dit boek nu alleen als *Roman*, dan houd ik het voor het beste werk, dat Dercksen geschreven heeft. Historie en verdichting zijn op gelukkige wijze saamgevoegd en verschillende historische bijzonderheden maken den lezer vertrouwd met het tijdvak, waarin hij zich ziet verplaatst. Uitvoerig en onderhoudend zijn o.a. in het eerste deel de gebruiken en ordonnantiën van het hoedenmakersgilde geschetst en de intriges, welke worden aangewend om de gildeproef van den leerknapp Willem Karelsen te laten mislukken. Niet minder levendig, ja, Van Lennep waardig, is de vlucht beschreven van dienzelfden leerknapp, als hij den student Piet Van Dorp een degenstoot heeft toegebracht. Bij die gelegenheid toch maakt men kennis met de handige manier, waarmee men in die dagen de onvoltallige regimenten wist aan te vullen. Met niet minder talent zijn in het tweede deel de aanslag op den Raadpensionnaris, de terechtstelling van Jacob Van der Graef, met

vooraangaande poging tot bevrijding, geschilderd. Terecht heeft Ds. de Keyser laatstgenoemde tafereelen met Susanna's bezoek aan Jacobs lijk, in zijne groote Bloemlezing: 'Neerlands Letterkunde, in de Negentiende eeuw' opgenomen. De karakters in dit boek (die van de gebroeders de Witt nu buiten rekening latende) zijn flink geteekend, en de gesprekken levendig en natuurlijk. Hoe menschkundig is bijv. het discours van den voorzichtigen schepen Van Bankhem met Susanna!

In 1879 verscheen Dercksen's tweede groote historische Roman, getiteld: 'Een vondeling uit de zeventiende eeuw', in drie deelen, dat in zeker opzicht een vervolg is op 'De poortersdochter'. Dit boek is echter meer een aaneenschakeling van historisch-romantische tafereelen, dan een Roman en daarom misschien voor den lezer minder boeiend. Wél is hier ook een hoofdpersoon, namelijk een zekere Jean Trouvaille, die in 'De poortersdochter' als Willem Karelsens concurrent optreedt, doch onze aandacht wordt telkens zoozeer op andere personen gevestigd en we worden zoo gedurig van de eene plaats naar de andere overgebracht, dat we vaak vergeten dat Jean eigenlijk de held is. Er is in die gedurige afwisseling iets vermoeiends. Niettemin vinden wij ook hier *tafereelen* die duidelijk bewijzen welk een uitmuntend schilder Dercksen kon wezen. Naar waarheid zegt een recensent (Melati van Java) van dit werk: 'De vreeselijke verwoesting van Bodegraven door de Franschen, de gevechten rondom Woerden, de blikken ons gegund in het kabinet van den 22jarigen Prins Willem zijn allen met eene pen geteekend, die het meesterschap verraadt van hem, die haar voerde. Ook de romantische hoofdstukken boeien onze aandacht, al moeten wij het soms betreuren, dat we, terwijl we ons juist zoo op ons gemak voelden in den kring der van Kootensteyns of der Gleyningen, plotseling overgebracht worden te midden van 't tumult in het legerkamp of bij den een of anderen volks-

oploop: we zouden zoo gaarne onafgebroken de geschiedenis willen volgen van de wakkere Geerte, type van een echt Hollandsch meisje, den ridderlijken Valcourt, de jaloersche juffrouw van Kootensteyn en haar beklagenswaardigen man, maar dit is wellicht een gebrek aan alle historische romans verbonden. Het verhaal van Pleuntjes verjaardag geeft ons dezelfde voldoening als het bezien van een der binnenkamerpaneeltjes onzer groote schilders. 't Gesnap van de beide naïve meisjes Gleyning, de boersche maar toch zoo goedhartige moeder en die gulzige, onnoozele Kees doen ons hart ineenkrimpen bij het aanschouwen van 't vreeselijke lot, dat die eenvoudige lieden treft bij de plundering van Bodegraven'.

Het komt mij voor dat Dercksen aan dit werk nog meer studie heeft besteed dan aan zijn vorigen Roman. Er zijn inderdaad prachtige détails in, zooals de dood der dochters van Gleyning, het plichtverzuim van den kolonel Pain et Vin en het discours tusschen Willem III en den Veldmaarschalk Wirtz. Het is daarom des te meer jammer, dat de conceptie van het boek wat zwak en de zoogenaamde hoofdpersoon niet gelukkig gekozen is.

Kort vóór de uitgave van 'Een vondeling', verscheen ook van Dercksen een bundel historisch-romantische schetsen, onder den titel van 'Uit drie eeuwen' en opgedragen aan den Dichter W.J. Hofdijk. Die verzameling bevat: 'Een vluchteling te Amsterdam' zijnde de geschiedenis van den bekenden Latude, 'Een miskend genie' hebbende Salomon de Caus, uitvinder der stoomkracht tot held; 'Pieter Bellaart', een Leidsche studentengeschiedenis; 'De waagmeester van Oudewater' 'Een leeuw in banden', en 'Bij 't Clockhuys' in hetwelk John Robinson voorkomt, de Engelsche predikant, aan wiens nagedachtenis men in de Kloksteeg te Leiden een gedenksteen heeft gewijd.

Het voorlaatste verhaal 'Een leeuw in banden' behan-

delt een deel der geschiedenis van Philips Willem, oudsten zoon van Prins Willem I en wél terwijl hij zich in Spanje bevindt. Een audientie bij Philips II is meesterlijk geschilderd.

Behalve deze werken schreef Dercksen ook nog twee *gedenkboeken* namelijk: van het derde eeuwfeest van Leidens ontzet en van het 300jarig bestaan der Leidsche Hoogeschool. Beide worden geopend met zeer boeiende historische herinneringen. In dat der Hoogeschool vindt men eerst een verhaal der wegvoering van Prins Willems oudsten zoon van de Universiteit te Leuven, waaruit zoo duidelijk bleek, dat een zoodanige Inrichting in de *Zuidelijke* Nederlanden niet veilig was. Vervolgens bevatten beide boeken aantekeningen van vroegere feestvieringen en eindelijk een zeer uitvoerig verslag van alle bij genoemde gelegenheden in '74 en '75 gehouden festiviteiten. Mijn bestek gedooft niet, over deze gedenkboeken breedvoerig uit te weiden. Genoeg is het te zeggen dat de schrijver daarmee aan velen een grooten dienst heeft bewezen, al is er misschien weleens een enkele aanmerking te maken, en dat ze als een soort van feest-notulen in volgende tijden steeds hun waarde zullen behouden. Ik wil wel erkennen dat ik zelf den moed niet zou gehad hebben, tweemaal die taak te ondernemen, te meer omdat men die veilig onder de ietwat ondankbare baantjes rekenen mag!

In 1879 gaf Dercksen bij de Firma de Breuk en Smits te Leiden zijn laatsten Dichtbundel in het licht onder den titel van 'Zwervelingen', omdat vele verzen reeds elders geplaatst waren, en opgedragen aan den Dichter J.J.L. Ten Kate. Wanneer men dezen bundel met de twee vorige vergelijkt, dan valt het gunstige verschil spoedig in het oog. Hier zien wij niet meer het werk van den jongeling maar dat van den man van rijpen leeftijd. Fijner smaak, beter keus van onderwerpen is hier niet te miskennen. Onder de schoonste verzen reken ik 'Byron en Griekenland', dat zeer dichterlijke regels bevat, zooals die,

waarin Byrons karakter geschilderd wordt, en dat eindigt met de navolgende, aan Griekenland gerichte strophen:

Gij weet dat, werd uw strijd volstreden,
 Zoo 't kruis de halve maan verwon,
 Uw vrijheidsmaagd haar eerste schreden
 Aan Byrons kloeke hand begon.
 Gij blijft zijn naam in 't harte dragen,
 Daar zal het marmer van gewagen,
 Dat gij zijn schim, als hulde, biedt;
 Nu Albion, zijn plicht beseffend,
 Ten leste in hem zich zelf verheffend,
 Een zuil sticht voor dien Zoon van 't Lied.

Zij rijze en spreek tot heel de wereld
 Van Shakspear's vorstelijke evenknie;
 Wiens kroon zoo schittrend is bepereld,
 Als die van eenig keurgenie.
 Maar als wij met den dichter dwepen,
 Die op zijn lier, met stoute grepen,
 Een lied stemt dat ons huivren doet;
 't Helleensche marmer roepe ons tegen:
 'Hij leefde Griekenland ten zegen,
 Als man van daad, van kracht, van moed!'

Zeker zal niemand aan deze verzen kracht en poëtisch gevoel ontzeggen. Evenmin als aan het gedicht 'De troost der muziek', dat ik nevens 'De vloek des dorpers', 'In een kerkgebouw', en 'Gwennola', (hetwelk eenigszins aan Bürgers 'Lenore' doet denken, doch met een minder akelig slot) onder de schoonste van het bundeltje rangschik. Dercksen's muze, die zich meest door zachtheid en weemoed onderscheidt, maakt op ons een weldadigen indruk. Zij heeft altijd een open oog voor de genoegens van het huiselijk leven, en als zij een zonnebloem bezongen heeft met de woorden:

Een zonnebloem staat in mijn gaard',
 Fier houdt zij 't hoofd geheven;
 Haar wortels zitten vast in de aard;
 Maar 't zonnetje is haar leven.
 Zij lacht het altijd vriendlijk toe,
 En 't hemellicht wordt nimmer moe
 Haar warmte en licht te geven.

dan wendt zij den blik naar een kind, dat spartelend in 't wiegje ligt, en voltooit de vergelijking met de woorden:

‘De moeder is het zonnetje,
De zonnebloem het kind.’

Behalve de verzen in dezen Bundel, zijn er ook nog verscheidene andere, in denzelfden tijd, of later geschreven, van welke vooral ‘Op Paaschduin’ (Aurora 1878) onze aandacht verdient. Zijne laatste Novelle is geplaatst in het *Leeskabinet* voor Januari 1884 en heet ‘Overgegaan’. Ze is eene ernstige waarschuwing voor ouders, die te veel van hunne jonge kinderen vergen.

Uit al hetgeen hier over de geschriften van Dercksen werd gezegd, blijkt genoegzaam dat ik in den aanvang dezer Levensschets met volle recht op zijn vlijt en werkkraft wijzen mocht. Om bij zoovele beroepsbezigheden nog zooveel letterkundigen arbeid te verrichten, was er niet alleen onvermoeide ijver, maar ook tevens groote vlugheid van geest noodig. In hooge mate bezat hij die en zij is hem bijna tot aan zijn laatste oogenblikken bijgebleven. Zijne gezondheid was reeds een jaar voor zijn dood aanmerkelijk verminderd. Zijn toestand boezemde zijne echtgenoot reeds menigmaal groote bezorgdheid in, maar hij bleef steeds voortwerken, alsof er niets aan haperde.

In zijne nieuwe woning op het Rapenburg, die hij in 1881 betrok, nadat hij jaren lang op den Apothekersdijk had gewoond, heeft hij weinig gezonde dagen doorleefd. Reeds in het najaar van 1882, nadat hij met zijne echtgenoot en schoonzuster een uitstapje naar Parijs had gedaan en ook daar ziek was geworden, - trof hem een ernstige ongesteldheid, die zijne krachten zichtbaar ondermijnde. Zijne gezondheid was nooit sterk geweest, hij moest zich altijd nogal ontzien, zoo dat hij weinig verduren kon. Toch bleef het geruimen tijd op dezelfde hoogte. In den zomer

van '83 klaagde hij mij over een soort van verlamming in de rechterhand, zoodat het schrijven hem moeilijk viel. Later begon hij ook hinder van zijne oogen te krijgen, doch steeds bleef hij zijn werk doen en uitgaan als het wêer het maar toeliet. In December ging hij echter zichtbaar achteruit, ofschoon zij, die hem bij schier elke voorstelling in den Schouwburg zagen, om zijn plicht als verslaggever der Leidsche courant te vervullen (welken hij een paar jaren vroeger van *mij* had overgenomen) zich niet konden voorstellen, dat het zóó erg met hem was. Toen ik hem half Januari bezocht frappeerde het mij, dat zijn spraak zoo onduidelijk werd. Zijn hoofd was echter nog altijd even helder.

Op Donderdag 21 Februari bracht hij mij onverwachts een bezoek. Hij kwam me toen vrij redelijk voor. Zooals ik later vernam had hij aan zijne vrouw gezegd, dat hij afscheid van mij wilde gaan nemen. Hij liet zich niet overhalen om dien dag te blijven en ik bracht hem naar het Station, waar ik nog eenigen tijd gezellig met hem sprak. Het was voor het laatst, dat ik hem ontmoette. Nog in diezelfde week kreeg hij een aanval van beroerte en werd zijn toestand hopeloos. Niemand mocht meer bij hem worden toegelaten. Al kostte het hem moeite zich uit te drukken, toch bleef hij bij zijn kennis, totdat hij na eenige uren van benauwdheid op Vrijdag 29 Februari overleed. Diep was de droefheid zijner echtgenooten en allen, die van nabij met hem in betrekking hadden gestaan. Ik spreek daarbij ook van zijne klerken, die hij zijne 'jongens' noemde, want bij zijne begrafenis zal zeker niemand, die hen zag, er aan getwijfeld hebben of zij hem innig liefhadden.

Die begrafenis had den volgenden Woensdag plaats. Een groote schare van belangstellende vrienden en stadgenooten was tegenwoordig. Ds. Chavannes, predikant der Waalsche gemeente, waartoe Dercksen ook behoorde, herdacht hem met treffende woorden in zijn huiselijk en maatschappelijk leven. De oudste Wethouder, de Heer de Fremery, voerde

hierop het woord, daar de Burgemeester door ambtsbezigheden verhinderd was, tegenwoordig te zijn. Hij schetste de verdiensten van den overledene als lid van den gemeenteraad en zeide, dat deze 15 jaren lang in die betrekking, volgens eigen overtuiging en opvatting, alles in het werk had gesteld om den bloei zijner geliefde geboortestad te bevorderen. Nadat deze Spreker geeindigd had, voelde ik mij zelven niet alleen gedrongen, om bij dit graf de eer der letterkunde op te houden, maar ook vooral, om, nevens den talentvollen *letterkundige*, ook den trouwen *vriend* een hartelijk vaarwel toe te roepen.

Ja, een trouw vriend is hij voor mij geweest, dat wil ik hier openlijk getuigen. Het spreekwoord zegt: 'In den nood leert men zijne vrienden kennen,' en dat ondervond ik toen ik in 1879 door een ernstige oogkwaal werd aangetast, die mij allen arbeid onmogelijk maakte. In weerwil zijner drukke bezigheden nam Dercksen toen onmiddellijk de redactie van het tijdschrift 'Het Lees kabinet', van mij over en bleef gedurende eenige maanden alle daaraan verbonden werkzaamheden voor mij waarnemen. *Hulp*, kan men bij zulke gelegenheden wel eens vinden, maar *belangelooze* hulp, zooals hier, zelden! Doch allen, die Dercksen van nabij kenden, weten hoe weinig hij op eigen voordeel bedacht was, wanneer het er op aan kwam, iemand te raden of te helpen. Welwillendheid en goedhartigheid waren de grondtrekken van zijn karakter. Iemand onvriendelijk te bejegenen zou nooit bij hem opgekomen zijn. Geen wonder dus, dat hij onder de minder bevoorrechte standen zeer bemind en bij zijn overlijden diep betreurd werd.

Heeft Dercksen door zijne geschriften veel voor onze letterkunde verricht, niet minder werkte hij door zijne vriendschappelijke houding tegenover andere letterkundigen mede, om den onderlingen broederband te versterken. Volkomen waar is het wat het Weekblad 'De Portefeuille', onder redactie van Taco H. de Beer over hem schreef: 'Spreek-

woordelijk onder het meerendeel onzer letterkundigen was Dercksen's gastvrijheid en dienstvaardigheid. Bijna talloos zijn de schrijvers en dichters van meer of minder naam, die in zijn vroegere woning zijne gastvrijheid genoten en weinigen zullen hem ooit tevergeefs om hulp gevraagd hebben.' Genoemde gastvrijheid was hij dikwijls in de gelegenheid te bewijzen, daar hij jaren lang Secretaris en President van de Leidsche Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen is geweest en dan vele der te Leiden optredende sprekers in zijn huis noodigde.

De hem van nature zoo eigen goedhartigheid beheerschte ook zijn critiek in tijdschriften of dagbladen. Hij was nog van oordeel, dat men de letterkunde meer dienst bewijst door het goede en schoone op te merken en op zachten toon de fouten aan te wijzen, dan met een zeker satanisch plezier af te keuren en te verwerpen. Hij hield niet van afbreken, (misschien weleens wat al te weinig) en hij was zeer bevreesd iemand te kwetsen. Nu is het waar, dat een dergelijke vrees overdreven kan worden, maar toch geloof ook *ik* meer aan het nut van eene *opbouwende* dan een *afbrekende* critiek.

Hij was een eenvoudig man, en in zijn uiterlijk of manieren was nooit de minste pedanterie te bespeuren. De gave der voordracht was hem in geringe mate geschonken, zoodat zijne verzen weleens minder gewaardeerd werden, dan ze verdienden, als hij ze zelf voordroeg.

Met eerbewijzen heeft men hem niet overladen. Hij behoorde tot degenen, op wie in den regen van ridderlintjes geen enkele druppel nederviel. Daartoe ontbrak het hem te veel aan vrienden in hooge coterieën.

En hiermede is aan het verzoek van het Bestuur onzer Maatschappij, die Dercksen in 1863 tot haar medelid benoemde, gevolg gegeven, en heb ik het leven geschetst van een man, die, zooals de reeds aangehaalde Schrijver

in 'De Portefeuille' opmerkte 'in onze letteren wel nooit is opgetreden als heraut van een nieuwen morgen', maar wien het toch nooit aan ijver, nooit aan warme liefde voor vaderland en letterkunde ontbrak.

's Gravenhage 29 Juli '84

D.F. VAN HEYST.

Levensbericht van Gerardus Jalkes Spoor¹.

De voortreffelijke Da Costa zegt ergens, dat men in de Republiek der Letteren niet van Koningen, alleen van Pairs kan spreken. Welnu, indien men deze uitspraak onderschrijft, dan mag ook de man, wiens naam boven dit opstel is geplaatst, dien eeretitel dragen.

De Nederlandsche Muze omsluit telkens het hoofd, wanneer een harer wakkere zonen voor goed heengaat. De vraag doet zich onwillekeurig voor: worden de ledige plaatsen wel altoos op waardige wijze aangevuld? Het is waar, de poëzie kan niet sterven, zoolang er edele harten en denkende hoofden zijn, maar wie zal het ontkennen, dat het afsterven van Tollens, Withuys, van den Broek, Bogaers, van Lennep, de Genestet, Potgieter, Ter Haar en anderen een geduchte gaping in de gelederen harer getrouwen heeft gemaakt?

Tot de jongere garde behoorde Gerard J. Spoor, die te

1 Of, zooals hij zich noemde, Gerard J. Spoor.

Rotterdam den 9 April 1832 uit ouders van den eenvoudigen burgerstand werd geboren. Als kind betoonde hij steeds groote leergierigheid, en daar de knaap vroegtijdig de school moest verlaten, wist hij zelf door onverdroten ijver zich de noodige kundigheden eigen te maken. Hij zocht een kantoor en kwam bij een notaris terecht. Later verwisselde hij van betrekking.

Zijne eerste verzen, die publiek werden, verschenen onder den naam van Gerard J^r. en mochten al dadelijk de goedkeuring van erkende meesters verwerven. Zoo getuigde Withuys o.a.: 'Ik vind de verzen van Gerard fiks, vloeiend, warm, schilderachtig.'

Ook Ten Kate, - dit was in 1859 - moedigde hem aan en voorspelde, dat 'Gerard eenmaal gedichten zou schrijven, die hem een plaats op den zangberg verzekeren'.

De verklaring van zulke mannen prikkelde zijnen ijver niet weinig en versterkte meer dan iets anders zijne liefde voor de poëzie. In '*Vergeet mij niet*', '*Holland*' en '*Castalia*' werd sedert menig gedicht van hem geplaatst, dat inderdaad den uitgesproken lof rechtvaardigt. Ook aan het '*Jaarboekje voor Rederijkers*', bij Hassels te Amsterdam uitgegeven, verleende hij zijne geregelde medewerking, en menig juweeltje is daarin van hem te vinden, dat van niet geringe meesterschap over taal en vorm getuigt.

Tollens was blijkbaar zijn lievelingsdichter; onder zijne handschriften heb ik een tamelijk goed gedicht aangetroffen, op 18 jarigen leeftijd vervaardigd, tot onderwerp hebbende *Herman de Ruiter*, in den trant van de bekende Vaderlandsche romancen. Voor een jongeling, die slechts een gewone lagere school heeft bezocht, mag dit vers merkwaardig heeten. Er is gang, gloed, geestdrift in, en duidelijk bespeurt men in deze regels den toekomstigen dichter, die als kampvechter voor *rècht* en *vrijheid* eenmaal stouter tonen zal doen hooren.

In 't jaar 1857 begon de heer H. Nijgh te Rotterdam uit te geven *Losse bladen voor de Ned. Jeugd*. Daarin schreef Spoor

van tijd tot tijd stukjes, die zijn geest en hart eer aandoen; maar hoe fraai van vorm en inhoud deze ook zijn, het bleven proeven, die rijper vruchten voorafgingen. Naarmate zijn talent ontwikkelde, trad de dichter meer te voorschijn; zijn grootste kracht lag echter in 't bestrijden van 't geen hij 't geschonden recht der menschheid noemde. Hevig kon hij uitvaren tegen geweldenaars en despoten, om het even van welken rang.

Vooraf was hij gebeten op hen, die de gruwelen van den oorlog in 't leven roepen en niet aarzelen om kroon en zwaard in bloed te doopen. Tegen dezulken slingerde hij zijn krachtigen lierzang: *Aan de Vorsten van Europa*, waarin o.a. de volgende regels:

Is 't eindelijk lang genoeg? Godtergende barbaren -
 O, 'k zoek vergeefs een woord, een naam, waarmee 'k u noem -
 Ziet, van twee volken ligt de sieraad, ligt de bloem
 Op 't slagveld, als op 't land gemaaide korenaren.
 Ziet, stap voor stap ontmoet uw oog een weduwnrouw,
 Staat; gij zoudt struiklen over hulpelooze weezen,
 In ieder menschlijk oog is zielesmart te lezen;
 Geen kleed ontdekt ge dan het kleed van diepen rouw.

Is 't eindelijk lang genoeg? De vruchten in de gaarde
 Zijn nat van 't klamme zweet en rood van menschenbloed;
 De lijken liggen bloot of drijven in den vloed,
 Meer dooden zijn er dan gij dekken kunt met aarde;
 De lucht, de zuivre lucht, gaat zwanger van de pest; -
 Terwijl het rijpend graan vertrapt ligt en vertreden,
 Gilt bang de hongersnood uit dorpen en uit steden,
 En sloop de laatste kracht, die nog der wanhoop rest.

Uit deze verzen spreekt zoowel de verontwaardiging als de prikkelbare natuur van den dichter. Is het wonder dat hij aangegrepen en bewogen werd bij de gruwelijke menschenlaching, die de Wereld in 1870, tot schande der hooggeroemde beschaving, moest aanschouwen?

Wij moeten voelen, 't geen wij malen,
 Wij, gloeiender dan bliksemstralen,
 Vergâren in het brandend hart,
 Wij moeten proeven, 't geen wij zingen,
 Der weelde fijnste kittelingen,
 De nijpende angels van de smart.

Aldus de 'Zoon van 't Oosten' en in hooge mate heeft Spoor getoond diens gedachte begrepen te hebben. Zijne persoonlijkheid drukt zich af op elken arbeid van zijn geest. Of dit een gebrek of een deugd is laat ik in het midden, doch altijd spreekt een groot en goed beginsel uit zijn werk. Hij was van meening, dat de kunst de belangen der menschheid behoort voor te staan, dat de dichter mede geroepen is de banier der beschaving en ontwikkeling omhoog te houden.

In dit opzicht staat hij boven velen, wier roem overigens den zijnen overtreft. Wie zijne verzen goed heeft gelezen, zal ongetwijfeld de getuigenis van Dante's vertolker, Dr. Hacke van Mijnden beamen, die hem eenmaal schreef 'het doet mij goed te zien, dat de poëzie bij U geen ijdel spel is, maar dat zij strekken moet om steeds een diepe moreele gedachte in aangenamen vorm den lezer aan te bieden.'

Dat de vurige dichter soms overdreef, wie zal 't hem euvel duiden, die, als hij, de gebreken der alledaagsche maatschappij gadeslaat? gebreken, die hij op krachtige wijze levenslang heeft bestreden.

Om dezelfde reden beminde hij de sprookjes van Andersen. Even als Ten Kate heeft hij verscheiden stukjes van den beroemden Deen in keurig Nederlandsch vertolkt. Eenige daarvan - vaak zeer gewijzigd - zijn opgenomen in zijn bundel *Sproken, Verhalen en Legendes*, waarin ook een paar satirische gedichten worden gevonden.

Ofschoon hij onafgebroken de poëzie beoefende, verzuimde hij daarom geenszins zijne maatschappelijke betrekking. Na lang op een kassierskantoor werkzaam te zijn geweest,

werd hij in 1863 Kassier-generaal bij de Rotterdamsche Bank; er rustte als zoodanig eene groote verantwoordelijkheid op hem, maar nauwgezet en altoos op zijn post, heeft hij ook bij die financieele inrichting een eervollen naam achtergelaten.

Zijn tweede en grootere bundel heeft tot titel *Historie en Fantasie*, en diende als premie voor het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. Ook hierin komen fraaie stukken, zoowel in proza als poëzie, voor. Het verhaal *Eene familiegeschiedenis* is treffend door waarheid en verheven gedachten.

Men kan dit niet lezen zonder in de edele gewaarwordingen der hoofdpersonen te deelen. Dit geldt mede voor het verhaal *Grootvader* en de parabel *De Koningin*, een waar meesterstukje, dat eigenlijk als een confessie van den auteur zelven moet beschouwd worden. Onder de gedichten, die dit werk bevat, verdient bijzondere aandacht *Maria van Utrecht* (de weduwe van Oldenbarneveld) met hare dochters een bezoek brengende in de wapenzaal, waar het harnas van Maurits prijkt (Dit gedicht was reeds geplaatst in het prachtjaarboekje *Castalia*, voorzien van een plaatje, naar eene teekening van onzen genialen Rochussen). De dichter laat de weduwe aldus verwijtend tot den Prins spreken:

Ja, 'k heb mij eens voor u gebogen,
 Beproevend, was de v r o u w bedrogen,
 Of ook de m o e d e r iets vermocht
 Op dat versteende hart. Wat baatten
 Haar smart en tranen? Hadt gij niet
 Des vaders laatsten gang bespied?
 Moest ook de zoon het leven laten?
 Gij hadt den vader toch beloofd,
 Op zijn herhaald en dringend kermen,
 Dat gij, viel zijn eerwaardig hoofd,
 Zijn vrouw en kindren zoudt beschermen.
 En hoe deedt gij dat woord gestand,
 Dat woord, een stervende gegeven?
 Van alle waardigheid ontheven

Joegt gij hen uit den dienst van 't Land -
 Toch hadden zij nog niets misdreven.
 En zijne dochters, zie haar aan!
 Wat had heur zwakheid u misdaan,
 Dat gij heur waardige echtgenooten -
 Genoeg gehoond, genoeg bespot
 Door 't merk, dat nableef van 't schavot,
 Den adelstand hebt uitgestooten?
 Maar hooggeroemd, bewierookt held!
 Wanneer de veder der historie
 Aan 't nageslacht uw krijgmansglorie,
 En àl uw groote daden meldt;
 Als om dit tal verwonnen vanen
 U 't opgetogen nakroost looft,
 Dan rolle uit heur bebloede banen
 Een bleek, een afgehouden hoofd;
 En zij, die U als veldheer roemen,
 Terwijl hun stift uw grootheid meldt,
 Zij zullen toch den moord verdoemen
 Gepleegd aan O l d e n b a r n e v e l d !

Plaatsruimte verbiedt mij het verder aanhalen van citaten; genoeg echter om te doen zien, welke snaren Spoor kon doen ruischen als een of ander onderwerp hem trof en bezielde.

De Maatschappij van Ned. Letterkunde erkende zijne verdiensten, door hem in 1872 tot haar lid te benoemen; eene onderscheiding die hem, en niet zonder reden, verheugde. Immers niet aan anderen, maar aan eigen onverflauwde studie en oefening was hij alles verschuldigd.

Op ruim 23jarigen leeftijd huwde hij met het meisje zijner keuze, Mej. G.C.W. Grimberg en vierde met haar in Nov. 1880, onder gelukkige omstandigheden, het zilveren echtfeest. Een jaar later - en alle vreugde week voor somberheid en smart.

Spoor was kloek van gestalte, had een flinken, fieren geest, en bezat een even vlug als scherpzinnig oordeel. Niet licht gaf hij bij verschil van meening toe, en men moest wel krachtige argumenten aanvoeren om de zijne te verslaan.

Te betreuren blijft het, dat hij - hoe kunstlievend ook - soms te weinig oog had voor het verdienstelijk streven van anderen, evenzeer degelijke beoefenaars der Nederlandsche Letteren.

Het is een fout van iedereen, maar die grooter wordt naarmate de mensch waarlijk tot de *beschaafden* en *ontwikkelden* behoort, dat hij *zijn* eigen meening, *zijn* zienswijze voor de alleen ware houdt.

Spoor had zich zelve gevormd en stond op de middaghoogte van zijn talent toen, helaas! een vreeselijke kwaal langzaam zijne krachten ondermijnde. Wel hoopte hij het dreigend gevaar af te wenden, doch welke hulp hij ook inriep, de geneeskunst kon deze ernstige ongesteldheid niet overwinnen.

Een kankerachtige aandoening, aan den mond van de maag, die het spijskanaal vernauwde en eindelijk geheel toesloot, belette hem ten laatste het minste voedsel te nemen. Van toen af was zijn lot beslist, en begreep hij ook dat elke poging, om daaraan te ontkomen, ijdel was. 'Ik moet den marteldood van Tantalus ondergaan' zeide hij weemoedig, terwijl tranen langs zijn bleeke wangen rolden. Vóór hij zelf zoo deerlijk werd geteisterd, moest hij de smart ervaren, dat zijn oudste zoon, slechts korten tijd gehuwd, na een ziekte van weinige dagen grafwaarts werd gebracht (Dec. 1881).

Dit schokte hem geweldig en benam hem voor geruimen tijd allen lust voor letterkundige bezigheden. Zijne liefde voor de dichtkunst kwam echter weldra weêr te voorschijn, en men kan zonder overdrijving zeggen, dat hij haar tot aan zijnen dood is trouw geweest.

In zijn maandenlange smart wierp zijn laatste verjaardag nog een liefelijken zonnestraal op zijn donker pad. Vele bewijzen van sympathie en hartelijke vriendschap werden hem aangeboden. Beter dan hij zelf wist men immers, dat de 9 April niet meer voor hem zou aanbreken. Bijzonder was hij ingenomen met een sierlijk mandje, ge-

vuld met frissche planten en bloemen, waarbij een zijner vertrouwdste vrienden de volgende regelen had gevoegd:

‘De rozen van de wereld groeijen

Aan dorens van verdriet’.

POOT.

Hoe rijk een diadeem ook zij bepereld,

Zij *drukt* op 't hoofd, dat roem en eer geniet,

POOT zeide 't reeds: de bloemen dezer wereld

Ontluiken aan de dorens van 't verdriet.

Al zijn voor 't machtig noodlot goede' en boozen

Gelijk - wel hem, die altoos 't beste zocht!

Hij laaft zijn ziel met kostbaar hemelvocht,

Verkwikkend als de geur van frissche rozen.

De Liefde en Trouw - met tranen in een lach

Verborgten - denkt aan uw geboortedag,

Een dag van vreugd, ook in de smart, te noemen;

O, waren wij met godenmacht bekleed,

Dan werden al de dorens van uw leed

Voor goed bedolven onder keur van bloemen!

Beterschap te wenschen aan een man, die zich tot sterven voorbereidde, ware spotternij geweest. Spoor gevoelde dit zelf. Zijne vochtige oogen, die elk woord van dank overbodig maakten, drukten, welsprekender dan klanken, zijne gemoedsstemming uit.

In deze treurige ziekte hield hij zich voortdurend bezig zijne handschriften te herzien en gewenschte veranderingen aan te brengen. De bundel, waarin hij zijne verbeterde verzen overschreef en rangschikte is, helaas! onvoltooid gebleven.

Spoor schreef ook enkele tooneelstukken, die echter niet vertoond zijn¹, ofschoon zij, als ik mij niet vergis, toch ann sommige tooneeldirectiën werden aangeboden. Hij vertaalde ook in flinke jamber *Der Sturz des Hauses Alba* van Wallis, (Mej. Opzoomer) welk drama reeds in zijn Hollandsch gewaad, door eene directie hier ter stede, ter opvoering was aangenomen, toen bijzondere overwegingen dit ten eenemale verhinderden. Fragmenten van dat stuk vindt

1 Uitgezonderd een paar stukjes voor Rederijkers.

men in den *Tooneelalmanak voor 1878* en 't *Jaarboekje voor Rederijkers 1878* en 1880.

Hij was een warm voorstander van het Nationaal Tooneel, en zou als acteur zeker hebben uitgeblonken, indien hij, even als twee zijner broeders, zich daaraan had kunnen wijden. Aanleg en neiging waren aanwezig, doch de omstandigheden gaven een andere richting aan zijn werkzaam en welbesteed leven.

Jammer dat dit, toen hij een halve eeuw oud was, werd afgebroken! Na een ontzettend lijden, dat hij met buitengewonen moed heeft gedragen, bezweek de begaafde zanger, in den morgen van 25 September 1882, diep betreurd door zijne weduwe en drie zonen.

Zijne vrienden en talrijke vereerders hebben, in vereeniging met het Bestuur van het Aesthetisch Genootschap, een fraaien wit marmeren steen op zijn graf geplaatst, waarin zijn naam met gouden letteren staat gebeiteld, benevens de twee laatste regels uit het volgende couplet, aan een zijner gedichten ontleend:

Het goud is niet de maatstaf,
 Het geld maakt niet gelijk;
 Beschaving vormt de standen,
 Verlichting slechts maakt rijk.

Al is, volgens Da Costa, het marmer een koude hulde, toch doet het ons goed, als wij, de graven bezoekende, daar de namen lezen van hen, die wij van zoo nabij gekend hebben, die wij liefhadden om hun groote gaven van hoofd en hart. Zoo peinzend staren wij ook met weemoedigen eerbied op de zerk, waaronder het stoffelijk hulsel van Gerard J. Spoor ligt geborgen, van onzen vriend, die naar onze bescheiden meening, tot de verdienstelijke Nederlandsche Dichters moet gerekend worden. -

Rotterdam, 1884.

J. BLANKENAAR.

Lijst der geschriften VAN Gerard J. Spoor.

- De arme Dichter, drama voor Rederijkers. Amsterdam, bij L.F.J. Hassels.
 (Graaf) Willem de Derde, dramatische schets. idem. idem.
 Het Feest van Mars. Allegorisch dramatisch gedicht. Rotterdam, bij W.L. Stoeler.
- Brand! een gedicht ten voordeele van de hulpbehoevenden te Bodegraven. Rotterdam, bij J.H. Dunk 1870.
- Aan de Vorsten van Europa, in naam der beleedigde menschheid. Rotterdam, als voren.
- 'sLevens Lente. Uit de Kinderwereld. 2 dichtbundels voor de jeugd. Arnhem bij I. Voltelen.
- Verhalen, Sproken en Legendes, Amsterdam, bij G. Theod. Bom.
- Historie en Fantasie, Novellen en Gedichten. Leiden, bij A.W. Sijthoff.
- Thomasvaer en Pieter nel aan het Nederlandsche volk bij den aanvang van 1880. Rotterdam.
- Dichterlijke bijdragen in 't Jaarboekje voor Rederijkers.
- Dichterlijke bijdragen Vergeet mij niet, Muzen almanak¹.
- Dichterlijke bijdragen den Almanak Holland.
- Dichterlijke bijdragen 't Jaarboekje Castalia.
- Dichterlijke bijdragen 't Jaarboekje Aurora.
- Dichterlijke bijdragen den Tooneel-Almanak.
- Dichterlijke bijdragen den Almanak v. Holl. Blijg.
- Dichterlijke bijdragen 't Tijdschrift Vesta.
- Dichterlijke bijdragen 't Tijdschrift Kunstkroniek.
- en onuitgegeven drama's, als Der Sturz des Hauses Alba, naar Wallis.
- De dochter van den Souffleur. Na twintig jaren enz.
- Spoor schreef ook geruimen tijd de Tooneelverslagen voor het Rotterdam sch Nieuwsblad.

1 In den jaargang 1861 staat zijn eerste uitvoerig gedicht.

Levensbericht van Corneille Henri Dee.

Toen ik Dee, kort voor zijn overlijden, voor 't laatst bezocht, herinnerde zijne zorgdragende gade mij, dat veel spreken den patiënt te zeer vermoeide, en dat zij dus den bezoekers op 't hart moest drukken, hem niet tot lange redeneering uit te lokken.

Natuurlijk beloofde ik dit wel degelijk voor oogen te zullen houden, en voegde er bij, dat mijn bezoek zich zou bepalen tot een belangstellende vraag en deelnemend woord. Toch heb ik bij die gelegenheid niet zoo heel kort bij den kranke gezeten, en vrij uitvoerige verhalen uit zijnen mond aangehoord.

Hoe dat kwam? Eene opmerking mijnerzijds verlevendigde bij Dee de herinnering aan zijn onderwijzersloopbaan.

'*Apropos* van onderwijs', zei hij, wel niet met de geestdrift, waarmee Correggio zijn: Ook ik ben schilder! moet uitgeroepen hebben, maar toch met eenige opgewektheid - 'ge weet: ik heb ook nog een jaar of wat met dat

bijltje gehakt. Het was vooral door de welwillende zorgen van onzen braven Van Goens¹ dat ik aan 't schoolmeesteren raakte....'

Natuurlijk zweefde mij toen terstond de bede op de lippen: spaar u zelve, mijn vriend! en dus uw verhaal voor betere dagen! Doch ik weerhield nog een oogenblik dit verzoek; want ik las in zijn sprekend oog het verlangen om nog eens van die dagen op te halen; hij fleurde zichtbaar wat op, al vertellend scheen hij zijne zwakheid, neen, niet te vergeten, maar minder te gevoelen, en dus nu hem in 't geheel niet aan 't woord te laten komen, ik kon 't niet van mij verkrijgen.... Dus liet ik den patiënt eene wijle vertellen - hij kon 't zoo meesterlijk, ook nu nog in zijn lijdenden toestand - maar was inmiddels voornemens hem, bij 't eerste rustpunt het beste, vriendelijk te raden zijne mededeelingen te verdagen. Toen ik echter dit voornemen volbracht, verzekerde hij, even stellig als gemoedelijk, dat zulk spreken als hij nu deed, zoo kalm, zonder eenige verheffing van stem, hem niet zou schaden. Wat zou ik doen? In ieder geval durfde ik mijn verzoek om 't verhaal uit te stellen tot de dagen van beterschap niet herhalen; want hij was mijnerzijds niet onopgemerkt gebleven, de droeve glimlach, waarmee de goede man mijn voorstel tot zoodanig uitstel had aangehoord, de glimlach, die zoo duidelijk zei: Kom, laten wij elkaar nu niets trachten wijs te maken: de dagen van beterschap komen nooit!....

Bij 't naar huis gaan kwam natuurlijk de vraag bij mij op: zou ik onzen Dee nog eens weer spreken, of zou het straks gehoorde verhaal het laatste zijn, dat hij hier in deze aardse leerschool mij deed? Aan die vraag paarde zich weldra, mede onder den indruk van het pas genotene

1 Waalsch predikant, te Leiden, thans emeritus.

schetsje uit den ondermeesterstijd, eene andere, namelijk deze: zou mijn vriend ze ook soms in schrift gebracht hebben, die lotgevallen, waarvan hij zoo onderhoudend kon vertellen? 't Zou de moeite waard zijn zulk een levensbeschrijving te lezen; want op den ijverigen, aan ervaring rijken man is niet van toepassing, wat, volgens Gellert, het eenige is, 't geen van het gros der menschen kan gezegd worden: hij leefde, nam een vrouw en stierf. Neen waarlijk, met zulk een bitter schraal bericht kan men, van Dee sprekende, niet volstaan; want zonder te durven beweren, dat zijn leven rijk was aan eigenlijke avonturen, mag toch verklaard, dat het rijk was aan afwisseling. Behalve in een tweetal scholen is Dee in zoo menige andere inrichting werkzaam geweest; moet, zooals het liedje zegt, moet elk zijn pakje dragen, hij droeg het zijne op menigerlei wijze, en de weg, waarop hij het droeg, was niet overal met rozen beplant.

Onder deze overleggingen voortwandeland, dacht ik ditmaal in 't geheel niet aan het feit, dat er van Dee, als lid van Letterkunde, zoo goed als zeker een levensbericht zou komen, doch minder nog, zoo mogelijk, kwam 't bij mij op, dat zoodanig bericht ooit van mijne hand zou worden gevraagd.

Toch is dit geschied. Van het bestuur der genoemde Maatschappij ontving ik, weinige dagen na Dee's verscheiden, het beleefd verzoek, mij wel te willen belasten met het opstellen van eene levensschets van den overledene. Deze uitnoodiging, op zich zelve reeds vereerend, als komende van zoo achtbare zijde, vond te gereeder weerklank, toen ik vernam, dat het tot mij werd gericht met voorkennis der nagelaten betrekkingen, die, zoo luidde het, mij gaarne de taak van levensbeschrijver zagen toevertrouwd, omdat zij wisten, hoezeer ik den waardigen man bij zijn leven had gewaardeerd. Die meening omtrent mijne

waardeering was zoo volkomen gegrond, dat ik mij heenzette over een opkomend bezwaar. Denkbeeldig was anders het bezwaar op verre na niet: het bestond in de wetenschap, dat er onder des overledenen vrienden eenigen waren, die, door gemeenzamer en langduriger omgang, meer aanspraak hadden op den naam van vriend en dus op het stellen eener biografie, dan de ondergeteekende kan doen gelden.

Geboren en opgevoed te worden in eene academiestad is een voorrecht, waarvan niet alle menschen, maar toch ook niet uitsluitend de geleerden of geletterden gebruik maken. Ook minder bevoorrechte burgerzonen, die nimmer als kweekelingen der hoogeschool worden ingeschreven, genieten zijdelings iets voor hunne vorming van het bestaan dier school, zij eten van de kruimpjes, die van de tafels der eigenlijke Muzenzonen vallen. Onze Dee zou overal en in elke omgeving zich ontwikkeld en altijd betrekkelijk veel geleerd hebben. Maar voor iemand van zijn aanleg vooral was het van belang, dat hij, nu eenmaal niet geboren in het huis eens rijken, althans grootgebracht is in de buurt van lieden, die geestelijk rijk mochten heeten.

Dee is in 't jaar 1830 te Leiden geboren en aldaar op zijn tijd in de Waalsche kerk gedoopt en ingeschreven met de in de registers dier gemeente passende namen: Corneille Henri. Met die fraaie uitheemsche namen werd hij echter niet meer aangeduid, noch toegesproken, toen hij naar de school van den heer Fortanier gezonden werd: 't was toen eenvoudig Kees. Op genoemde school, die door het Waalsche kerkbestuur gesticht en onderhouden werd, en waar dus ook enkele kinderen voor rekening der diaconie waren geplaatst, genoot de knaap degelijk lager

onderwijs en oefende hij zich in de beginselen der Fransche taal.

Tot aan zijn veertiende jaar bleef Kees schoolgaan. In 1844 toch zien wij hem naar de drukkerij van den heer La Lau stappen. Ofschoon wij gaarne erkennen, dat een leergierige jongeling in elke zaak kennis kan opdoen, zal toch ieder toestemmen, dat voor het verrijken der wetenschappelijke kennis op eene drukkerij meer gelegenheid is dan b.v. in een cichoreifabriek of kaarsenmakerij. Dit geldt vooral van eene boekdrukkerij als die van den heer La Lau, waar veel omging en die destijds ook buiten Leiden een goeden naam had. Mag ik ook op zulk eene drukkerij toepassen hetgeen ik straks zei van de voordeelen, die eene universiteit in hare omgeving aanbrengt? In ieder geval is de onderstelling niet gewaagd, dat Dee, als zetter, handschriften onder de oogen kreeg, waaruit hij voor eigen hoofd en hart iets kon putten.

Eenige jaren was onze vriend op de drukkerij werkzaam geweest, toen hij, als loteling, een nummer uit de bus moest halen, een nummer, dat hem naar de kazerne deed verhuizen. Hoe onderhoudend kon onze geestige verteller over dat heldentijdvak zijner levenshistorie uitweiden! Als gulden dagen schetste hij ze evenwel niet, de dagen van dat heldentijdvak. Ofschoon gansch doordrongen van het nut der lading in twaalf tempo's en lang niet ongevoelig voor de schoonheden eener taptoe, gevoelde hij zich toch meer aangetrokken tot andere oefeningen dan die van het exercitieveld, en ook de paedagogiek der toenmalige onderofficieren viel niet bijzonder in zijn smaak. Overigens erkende hij gaarne 't wezenlijk goed getroffen te hebben, daar hij geruimen tijd behoorde tot de bezetting van de Wierikker Schans, waar onze dapperen de militaire genietingen afwisselen met die van het landleven.

Na het afleggen der wapenen zien wij Dee weer schoolwaarts gaan, doch nu niet als gewone leerling, maar om

zich voor den onderwijzersstand te bekwamen, dus niet om op de bank te zitten, of, tot straf, daar op te staan, maar om deftig, voor het front der klasse, als leermeester op te treden.

In Meester Van Ravenhorst - destijds werden de hoofden der lagere school, ook in de steden, ja zelfs in 't Bataafsch Atheen, nog meester genoemd, althans als dat onderwijs niet meer uitgebreid was: in 't laatste geval werden zij ook wel als mijnheer of *mesjeu* betiteld - in Meester Van Ravenhorst dan vond Dee een uitstekenden leidsman, zoodat hij in 1851 den zoogenaamden vierden, en twee jaren later den derden rang kon halen. Ongeveer zes jaren bleef Dee bij den heer Van Ravenhorst werkzaam en betoonde niet slechts veel ijver in het onderwijzen der kinderen, maar ook in de studie voor zich zelf. Als vrucht der laatstgenoemde studie verwierf hij dan ook eene akte voor het Fransch.

De heer Van Ravenhorst, thans leeraar aan de H.B. School te Alkmaar, was zoo vriendelijk, mij, op mijn beleefd verzoek, enkele inlichtingen omtrent Dee te verstrekken. Aan zijn gewaardeerd schrijven ontleen ik de volgende zinsneden: 'Zijn aangenaam karakter en goed hart deden hem in ruime mate de liefde der leerlingen en de achting zijner ambtgenooten verwerven: ook mag zijn werk in de school hoogst vruchtbaar genoemd worden. Voorzeker zou hij een uitstekend schoolhoofd geworden zijn, indien niet de omstandigheden hem genoopt hadden deze loopbaan te laten varen.'

Voordat hij daartoe overging was Dee nog werkzaam in eene andere inrichting van onderwijs, nl. in die van den heer Breetveld, waar hij echter niet lang aan verbonden bleef.

Het jaar 1857 is zeker een der merkwaardigste in het levensboek van onzen Dee. Merkwaardig eerst en meest, omdat het zijn schoonsten wensch in vervulling zag treden,

den wensch om vereenigd te worden met de vrouw zijner keuze, maar ook, omdat hij in dat jaar een nieuwen werkring intrad.

Eene opengevallen plaats als commies bij den huishoudelijken dienst in het Militair Detentiehuis onder Oegstgeest trok zijne aandacht: hij dong naar die betrekking en mocht haar verkrijgen.

Gevangenissen behooren zeker tot de treurigste inrichtingen in de maatschappij, en het bekleeden van eene betrekking aan zoodanige inrichting baart natuurlijk eigenaardige moeilijkheden, vooral voor een mensch, die nadenkt en gevoelt. Wordt dit beweren gaaf en gereedelijk toegestemd, ook hetgeen wij hier aan toevoegen betreffende het militaire detentiehuis zal, bij genoegzame toelichting, niet worden geloochend. Naar onze weening is onder alle akelige gevangenissen die voor de in den krijgsdienst veroordeelden de akeligste. Terwijl toch elders, te Leeuwarden en te Hoorn, uitsluitend misdadigers opgesloten zijn, treffen wij hier in het zoogenaamde Buitenhuis bij Leiden jongelieden aan, die aan geen misdaad in den eigenlijken zin des woords, maar alleen aan overtreding der reglementen van orde en tucht schuldig zijn. 't Is hier de plaats niet, om het vraagstuk te behandelen, of en in hoeverre de militaire strafbepalingen, vooral die op de insubordinatie, als overdreven gestreng, herziening noodig hebben: wij stippen dus slechts in 't voorbijgaan aan, hoe onbillijk en onpractisch het is, de overtreders van laatst bedoelde artikelen gelijk te stellen met wezenlijke boosdoeners, met dieven en moordenaars, die men ook in het Leidsch Detentiehuis aantreft, en dus in hetzelfde gebouw, in dezelfde zaal, in dezelfde ellende, waarin ook zuchten die fatsoenlijke jongelingen, wier eenig vergrijp bestaat in het feitelijk verzet tegen een ruwen, sarrenden driikorporaal. Zooveel is zeker, dat wij ons niet verwonderen, als wij hooren, dat Dee zich niet op zijn gemak gevoelde in

zijne nieuwe betrekking. 't Is waar: hij werkte op het bureau en kwam dus met de gedetineerden niet rechtstreeks in aanraking, maar in de atmosfeer, heerschende in alle afdelingen van dit gesticht, was voor hem iets kils en huiverigs, iets terugstootends, dat elken lach en ieder lied deed besterven op de lippen, en waaraan hij maar niet kon gewennen.

Reden genoeg voor onzen vriend om naar een anderen werkkring om te zien. Hij vond dien zeer spoedig, immers reeds in 1858, in het Rijnlandsche Huis te Leiden, waar hij als eerste adjunct-klerk tot aan zijnen dood werkzaam bleef. Hoe goed Dee in deze betrekking op zijne plaats was, viel zijnen chefs al spoedig in 't oog, en werd door hen steeds met waardeering erkend. Van die waardeering, en tevens van Dee's bekwaamheid, vinden wij het bewijs in een tweetal gedrukte *Memoriën*, de eerste *betrekkelijk den Hoogen Rijndijk*, (1879) en de andere *omtrent den Wierikker Dijk* (1880), welke memoriën hij heeft opgemaakt uit de origineele bescheiden in Rijnland's archief aanwezig, en wel ingevolge opdracht van Dijkgraaf en Hoogheemraden. Ook uit een derde opstel, mede gedrukt, doch, evenmin als de genoemde stukken, in den handel, uit *Een Crisis in Rijnland, 1509-1515*, kunnen wij opmaken, met hoe veel vaardigheid Dee oude handschriften kon doorzoeken, hoe juist en flink hij ze wist te vertolken. Terecht werd dan ook van deze geschriften nog aan zijne groeve door den Dijkgraaf, den Heer de Clercq, op eervolle wijze melding gemaakt.

Was zijne gezondheid reeds jarenlang wankelend, ook in dagen van zwakheid bleef hij onvermoeid voortwerken, en moest hij soms den arbeid staken en op raad van den geneesheer een tijdlang in het buitenland vertoeven, het Bestuur van Rijnland was steeds bereid, hem, even mild als welwillend, een gevraagd verlof toe te staan: ja, een enkelen keer, zoo ook nog in zijn laatste ziekte, voorkwam men zijn

verzoek daartoe. Wel een bewijs, dat men den ijverigen man hoogachtte en zijn werk op prijs stelde!

Hoe veel tijd zijne taak op het Rijnlandsche Huis ook innam, en hoe vlijtig ook en nauwgezet hij zich daarvan kweet, toch wist Dee nog gelegenheid te vinden tot het verrichten van ander werk. Hier moeten wij in de allereerste plaats melding maken van hetgeen Dee voor het groote Nederlandsche Woordenboek heeft gedaan. Niet ik zal echter over 's mans verdiensten te dien opzichte uitweiden, daar ik bevoegder en welsprekender getuige hier kan aanhalen. Laat ons naslaan en zien, wat de man van het Woordenboek zelf, wat Prof. de Vries er van schrijft. In de Inleiding van het Woordenboek zegt de Hoogleraar: ‘Voor het stoffelijke van den arbeid, afschrijven, nazoeken, vergelijken, rangschikken enz., zijn daarbij vroeger en later verschillende medehelpers, onder leiding van een der redacteuren, werkzaam geweest. Aan één hunner, den heer C.H. Dee, die van den aanvang af tot op den dag van heden ons getrouw ter zijde stond, en alle lief en leed met ons deelde, zij hier nogmaals eene welverdiende hulde gebracht voor zooveel ijver, door hem in al die jaren betoond.’

Nogmaals een welverdiende hulde. Dit ‘nogmaals’ bevat eene zinspeling op mededeelingen in de verslagen van het Nederlandsch Woordenboek, uitgegeven in de jaren 1854 en 1860, waarin eveneens wordt verzekerd, dat ‘de arbeid van den heer Dee der Redactie ruime stof van voldoening heeft geschonken.’

Onze onderstelling is vermoedelijk niet gewaagd, wanneer wij eenig verband zien tusschen Dee's ijverig en langdurig werken voor het Woordenboek en zijne benoeming tot Lid van Letterkunde, in 1880. Zooveel is zeker, dat die benoeming niet alleen voor Dee zelve hoogst aangenaam was, maar ook mag aangemerkt worden als een werk, waardoor de ingewanden der heiligen bovenmate werden verkwikt. Onder heiligen verstaan wij hier 's mans

vrienden en kennissen, in wier kring genoemde verkiezing met gejuich werd begroet.

Van dien vriendenkring gesproken - ik heb daarin wel eens hooren vragen, of Dee niet wat al te bescheiden was. Moeielijke vraag, voorwaar! te moeielijker, omdat het juist die bescheidenheid was, waardoor onze vriend te beminnelijker werd voor degenen, die hem meer van nabij leerden kennen. Overigens geloof ik wel, dat wij aan het bestaan van die deugd het niet bestaan van eenig boek of bundeltje van zijne hand te danken hebben. Dee's letterkundige nalatenschap bepaalt zich, behalve de reeds genoemde brochures over Rijnland, tot eenige schetsen, in dagbladen opgenomen, en een paar Verslagen van te Gent en Antwerpen gehouden Tuinbouwkundige Congressen. Onder eerstgenoemde munten uit: een tweetal tafereeltjes uit de vogelenwereld, getiteld: *Het Kraaienbosch* en *Uit den Strijd om het Bestaan*; maar ook die verslagen zijn zeer lezenswaardig. Uit alle deze opstellen leeren wij Dee kennen als een fijn opmerker, vooral op het gebied der Natuurlijke Historie, maar ook als een man, die het opgemerkte in aangenamen vorm, recht aanschouwelijk kan weergeven. Zijn vermogen om zich in sierlijke woorden uit te drukken, blijkt o.a. uit den volzin, waarin hij zich daartoe onvermogend verklaart. Uit het Nassausche schrijft hij: 'Men heeft mij gevraagd om eene beschrijving. Hoe kan men kleuren en klanken, hoe kan men de poëzie, die uit de beelden en hunne plaatsing in het landschap spreekt, in woorden weergeven? De taal schiet te kort om de oneindige wisseling van het karakter in de natuur uit te drukken.'

Ten slotte maak ik nog melding van eene alleraardigste bijdrage, door Dee geleverd in het plat-Leidsch voor het dialectenboek, getiteld: *Van de Schelde tot den Weichsel*.

Dee laat na een zoon en eene dochter, die beiden aan het onderwijs hunne krachten willen wijden. De dochter

is reeds eene verdienstelijke onderwijzeres, de zoon hoopt eerstdaags zijn kandidaats-examen in de classieke letteren te doen. Beiden zullen, naar wij hopen, wat plichtsbetrachting betreft, het voorbeeld volgen van hun vader: dan heeft de maatschappij nog veel goeds van hen te wachten.

Op Hemelvaartsdag kwam de tijding tot mij, dat Dee, in 't middaguur van dien dag, zacht en kalm was ontslapen. 's Morgens had ik met de gemeente gezongen:

't Oog omhoog, het hart naar boven!
Hier beneden is het niet!

Ik herhaalde voor mij zelf nog eens die woorden, toen ik dat doodsbericht vernam.

R. KOOPMANS VAN BOEKEREN.

Levensbericht van S.C.J.W. van Musschenbroek.

Samuel Cornelis Jan Willem van Musschenbroek, zoon van Willem Hendrik van Musschenbroek en Jonkv. Anna de Mey van Streefkerk, werd den 5^{den} Juli 1827 te 's Gravenhage geboren. Zijne eerste opleiding genoot hij in zijne geboortestad; daarna als leerling op het paedagogium van den Heer J. de Gelder te Leiden. Als knaap gevoelde hij roeping tot het zeemansleven, waarom hij dan ook het stuurmansexamen aflegde, doch zijn vader had hem voor de beoefening der rechten bestemd, en dien ten gevolge bezocht hij, na afloop der voorbereidende studiën, de Leidsche Hoogeschool. Den 21^{en} Juni 1846 onder den Rector Magnificus Scholten als student in de rechten ingeschreven, volgde hij eerst de propaedeutische colleges, waaronder dat van den Hoogleeraar Cobet over Romeinsche Antiquiteiten hem bijzonder boeide, en later de juridische lessen met voldoende ijver om in staat te zijn den 18^{en} September 1852 te promoveeren als Meester in de rechten, na verdediging zijner dissertatie 'de Quaestione num in venditione rerum immobilium, majoribus et minoribus aetatis competentium, auctoritate judicis opus sit.'

Hoewel van Musschenbroek te nauwgezet was om zijne vakstudie te verwaarloozen, legde hij zich bij voorkeur toe op natuurkundige wetenschappen, inzonderheid dieren- en plantkunde. Door zijne hartstochtelijke liefhebberij in de zoölogie kwam hij in aanraking met Dr. Hermann Schlegel, wiens vriendschap hij weldra won en tot zijnen dood toe behield. De omgang met dezen rijkbegaafden en veelzijdig ontwikkelden man heeft er niet weinig toe bijgedragen om bij den jongen student het plan te doen rijpen eene betrekking te zoeken in onze overzeesche bezittingen, waar hij volop de gelegenheid zou vinden de weelderige tropische natuur in al hare pracht te aanschouwen en in de veelsoortige uitingen harer kracht te bestudeeren. Met dit doel voor oogen bezocht hij de Akademie te Delft om zich aldaar voor te bereiden voor het ambtenaarsexamen, dat hij den 1sten September 1854 met goed gevolg aflegde, gelijk ook een geodetisch examen. Na hierdoor het radicaal van ambtenaar verworven te hebben, had hij de keuze tusschen eene betrekking bij de rechterlijke macht en eene bij de cultures. Hij koos, zooals bij iemand van zijn aanleg en neigingen bijna van zelf sprak, het laatste, en werd na aankomst op Java in 1855 geplaatst als ambtenaar ter beschikking in de residentie Samarang, te Salatiga. Reeds het volgende jaar kreeg hij eene aanstelling als controleur 3de klasse te Temanggoeng in de residentie Kedoe.

Zij die eenigermate met de toestanden in onze Oostersche bezittingen vertrouwd zijn, weten dat de betrekking van controleur aan een werkzaam en weetgierig man ruimschoots de gelegenheid aanbiedt tot veelzijdige ontwikkeling. ‘Grondige kennis van de bestaanmiddelen der bevolking en haar geheelen maatschappelijken toestand in de eerste plaats’, zegt Mr. W.B. Bergsma¹, ‘en voorts bekendheid met de

1 In den Indischen Gids van Dec. 1883 in zijn herinneringswoord aan v. Musschenbroek.

onderscheiden cultures en de algemeene eigenschappen van bodem en plantenwereld worden daarvoor vereischt'; men mag er bijvoegen: ook een bedrijvige aard en een door lichaamsoefening gehard gestel. Aan al die vereischten nu voldeed van Musschenbroek: van jongs af had hij bij voorkeur in de vrije natuur geleefd en zich voortdurend geoefend in jagen, visschen, zwemmen, rijden, varen. Hij sprak met vaardigheid de landstaal, het Javaansch - een onmisbaar vereischte om iets van het volk te leeren kennen - en bezat door zijne liefde voor natuurkundige studiën de noodige kundigheden om zich grondig met alle takken van inlandsche nijverheid bekend te maken.

In weerwil van zijn sterk gestel en matige levenswijze werd de ijverige controleur na een vierjarig verblijf in de residentie Kedoe door zware koortsen aangetast, zoodat hij zich genoodzaakt zag tot herstel zijner geschokte gezondheid naar 't vaderland terug te keeren. Hier trad hij vóór den afloop van zijn tweejarig verlof in den echt met jonkv. Wilhelmina Henriette Teding van Berkhout, met wie hij te bestemder tijd naar Java vertrok en in Augustus 1862 te Batavia aankwam. Veertien dagen later werd hij geplaatst als controleur der 2de klasse te Karang Anjar, en in October van het volgende jaar bevorderd tot controleur 1ste klasse, belast met de politie ter standplaats Ambarawa. Ten tijde van zijn verblijf aldaar had in 1865 de geweldige aardbeving plaats die Ambarawa met de vesting Willem I en het kamp te Banjoe Biroe zoo jammerlijk teisterde. De verschijnselen welke bij die gelegenheid door van Musschenbroek zelve en anderen waren waargenomen leverden hem de stof tot een even uitvoerig als degelijk verslag, dat, eerst aan de Regeering ingediend, later in het Natuurkundig Tijdschrift van N. Indië verscheen onder den titel: 'Verslag omtrent de Afdeeling Ambarawa, na de aardbevingen, waargenomen te Ambarawa, Willem I, Banjoe Biroe en omstreken, in den nacht van 16 tot 17 Juli 1865 en volgende dagen.'

Sedert dien tijd bleef de studie der vulkanische verschijnselen op den aardbol een der onderwerpen waaraan hij bijzondere aandacht wijdde, zoodat hij de vorderingen welke de wetenschap der seismologie maakte met de grootste belangstelling gadesloeg. Aan die belangstelling is het te danken dat hij den op dit gebied zoo verdienstelijken Italiaanschen geleerde, Graaf E. Rossi te Rome, bewoog in den zomer van 1883 te Amsterdam eene voordracht te houden ten titel voerende: ‘Nouvelles études sur les tremblements de terre et les autres phénomènes géodynamiques’¹.

In 1866 werd van Musschenbroek benoemd tot Assistent-Resident te Temangoeng, en het jaar daarop in dezelfde betrekking overgeplaatst naar Buitenzorg. Hier bleef hij betrekkelijk lang, tot 1878, toen hij tot Resident van Ternate benoemd werd.

Er zijn weinig gedeelten van den Indischen Archipel die zoozeer tot onderzoek uitlokken als de Molukken en aangrenzende streken. Zoowel op het gebied van taal-, land- en volkenkunde, als op dat van zoölogie en botanie, kunnen geleerden, reizigers en wetenschappelijke verzamelaars daar eenen rijken oogst garen, terwijl de onuitputtelijke rijkdom van land en zee in allerlei kostbare voortbrengselen aan ondernemende handelaars en industrieelen groote en zekere winsten belooft. Voor een man als van Musschenbroek kon geen schooner werkkring geopend worden dan die hem als hoofd van bestuur op Ternate, en later, in 1875, als Resident van Menado werd aangewezen. Hij toonde dan ook spoedig hoe uitstekend hij van de gunstige omstandigheden waarin hij zich geplaatst zag wist gebruik te maken, en wel allereerst door 't ondernemen van land- en zeetochten, gedeeltelijk in gezelschap van den Italiaanschen reiziger Beccari, ten einde zich op de hoogte te stellen van den

1 Uitgegeven bij de firma Brill, in 1883.

toestanden in de hem toevertrouwde gewesten en tevens bij te dragen tot eene betere kennis er van. Bij 't onderzoek der flora eu fauna, voornamelijk avifauna van die streken, ontdekte hij op het eiland Waigeoe eene nog onbekende soort van paradijsvogel, dien hij ter eere van onzen geëerbiedigden Vorst 'Paradisea Guilielmi III' noemde. Later in Menado zijnde had hij het geluk eenige exemplaren van een zeldzaam en aan de Europeesche geleerden onbekend zoogdier te schieten, die door hem aan het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden gezonden werden. Het dier ontving van Schlegel naar den ontdekker den wetenschappelijken naam van *Paradoxurus Musschenbroekii*. Voorts verzamelde hij gedurende zijn verblijf te Ternate en Menado en op zijn tochten een tal van gegevens omtrent de uitgestrektheid en hoogte van elk eiland, met het doel de nog veelszins gebrekkige kaarten te verbeteren. Geen geringen dienst bewees hij aan de wetenschap ook dáárdóór dat hij alle wetenschappelijke reizigers met raad en daad ondersteunde, zoodat een der verdienstelijksten onder hen, Dr. A.B. Meyer, thans Directeur van het Ethnographisch Museum te Dresden, kon verklaren: 'Er liess es sich ferner in ganz hervorragendem Maasse angelegen sein, alle wissenschaftlichen Reisenden, welche den ostindischen Archipel besuchten und mit ihm in Berührung kamen, in jeder Weise durch seinen werthvollen Rath und seine werkhätige Hülfe zu unterstützen, wodurch er sich die weitesten Kreise zu hohem Danke verpflichtet hat'¹.

Ten tijde van zijn verblijf te Menado had daar een vooral plaats dat voor hem en de zijnen noodlottige gevolgen had kunnen hebben. Die episode in zijn leven verdient om meer dan één reden dat wij er iets langer bij stilstaan².

1 'Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft, Sitzung am 17 Nov. 1883.

2 In het verhaal der gebeurtenissen is het Koloniaal Verslag van 1876 gevolgd en grootendeels zelfs woordelijk overgenomen.

In het landschap Bwool op de Noordwestkust van Celebes, welks vorst of rādja de Nederlandsche opperheerschappij erkent, hadden er sinds geruimen tijd woelingen plaats, veroorzaakt door de opstokerijen van twee daar woonachtige Arabieren, Sjarief Ali en diens zoon Sjarief Mansoer. Deze laatste, een dweepziek Mohammedaan, had zich in het dorp Palele gevestigd en openlijk alle gehoorzaamheid aan den vorst van Bwool opgezegd. Daarmede nog niet tevreden, vatte hij in zijne driestheid het plan op om met eene samengeraapte bende de hoofdplaats der residentie te overrompelen. 'In den vroegen morgen van 26 Augustus 1875 verschenen voor Menado drie Bwoolsche vaartuigen, oogenschijnlijk handelsprauwen, waaruit 48¹ in 't wit gekleede en gewapende mannen aan land kwamen. Onmiddellijk daarna stormden zij, na een kort gebed, op het fort af, onderweg eenige inlanders doodende of verwondende. De toegang tot het fort werd nog juist bij tijds versperd, en de bende, bespeurende dat zij hier niets kon uitrichten, snelde voort naar de woning van den resident. Deze bevond zich op dat oogenblik niet te huis, maar op zijn elders gelegen bureau. De kwaadwilligen drongen de woning binnen, vernielden er wat hun voor de hand kwam, en stonden weldra tegenover de echtgenootte van den resident, die hen, met een kind op den arm en eene inlandsche vrouwelijke bediende naast zich, onversaagd te woord stond. Inmiddels was de militaire macht van het fort vóór het residentiehuis gekomen, juist toen de troep, van de nadering der militairen onderricht, zonder nog aan de bewoners persoonlijk letsel te hebben toegebracht, zich gereed maakte om van daar te vertrekken. De kwaadwilligen weigerden zich goedschiks over te geven, zoodat de wapenen tegen hen moesten gebezigd worden. Verscheidene hunner

1 In gemeld Verslag staat 40, doch dit is in strijd met het straks volgende.

werden gedood; verscheidene gevangen genomen; van eenige die ontsnapten, maakte men zich gedurende de volgende dagen meester, zoodat ten slotte geen enkele ontkwam. Van de 48 boetten 28 hun stout bestaan met den dood en werden 20 in hechtenis genomen.

Uit het verhoor der gevangenen bleek, dat de geheele bende afkomstig was uit de kampong Palele, en dat zij was bijeengebracht en aangevoerd door genoemden Sjarief Mansoer, die in het gevecht bij het residentiehuis gedood werd. Deze zou, naar beweerd werd, tot zijn overmoedigen aanslag hoofdzakelijk zijn gedreven geworden door wraakzucht jegens 's residents voorganger, maar dit beweren is sedert door niets gestaafd, en, na al hetgeen de Regeering sedert heeft kunnen te weten komen, bestaat er alle grond om aan te nemen, dat een tot het uiterst opgezweepte godsdienstijver de voornaamste, zoo niet de eenige drijfveer is geweest.'

De wakkere resident nam onmiddellijk maatregelen om de hoofdplaats tegen eene herhaling van dergelijke aanslagen, waarover allerlei geruchten in omloop waren, te vrijwaren, en achtte het raadzaam den gouverneur van Celebes, alsook de hooge regeering te verzoeken, zoowel tot beveiliging der hoofdplaats als tot verbetering van den staat van zaken op de geheele Noordkust, de noodige militaire en maritieme middelen te zijner beschikking te stellen. Zoodra de oorlogsstoomboot Banka, door den gouverneur van Makas sar afgezonden, aangekomen was, begaf hij zich daarmede naar Bwool, bevestigde den vorst in diens gezag en keerde, nadat het weêrspannige Palele door de troepen van dezen in de asch was gelegd, naar Menado terug, aangezien de Banka niet langer uit Makassar kon gemist worden. Intussche was door de Indische regeering het stoomschip Pontianak afgezonden, met een compagnie infanterie en eenige artillerie. Deze troepen werden deels ter hoofdplaats, deels in het Gorontaloesche in garnizoen gelegd, hetgeen veel

bijdroeg om den algemeenen toestand in die streken te verbeteren. In den loop van December begaf van Musschenbroek zich naar Gorontalo, onderzocht de tusschen enkele landschappen gerezen geschillen, en beslechtte ze voor zooverre dit dadelijk geschieden kon. Zoodra de westmoesson het toeliet, in Februari 1876, ondernam hij met de Pontianak de reis naar Bwool om zich te vergewissen van de uitwerking der beraadslagingen in October met den vorst van dit rijkje gehouden, en om het noodige voor te bereiden tot het aangaan van nieuwe overeenkomsten met andere hoofden.

Niet lang nadat hij van dezen tocht in Menado was teruggekeerd, werd de staat van zijne gezondheid zóó ongunstig dat hij zich verplicht zag op nieuw met verlof naar Europa te gaan. In het vaderland aangekomen, vestigde hij zich in 1877 te Deventer, en twee jaren later, toen zijn verlof bereids door een eervol ontslag uit 's lands dienst vervangen was, te Leiden. Vrij van ambtelijke beslommeringen kon hij nu meer dan in Indië zijne veelsoortige kundigheden dienstbaar maken aan de voorlichting zijner landgenooten. Hij vond daartoe des te gereeder aanleiding dewijl hij lid was van verschillende genootschappen, die zich alle in zijne belangstelling en in meerdere of mindere mate in zijne medewerking mochten verheugen. De Leidsche leden der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, waarvan hij sedert 1880 lid was, zullen zich herinneren hoe trouw hij de maandelijksche vergaderingen placht te bezoeken, niet evenwel om leering te verstrekken, maar om die te ontvangen. Des te meer deed hij het eerste in de vergaderingen van de Maatschappij ter bevordering van Nijverheid: hij hield daar meermalen voordrachten, die deels in het Tijdschrift dier maatschappij, deels afzonderlijk uitgegeven, alle getuigen van grondige zaakkennis en niet minder qlijk geven van eene loffelijke zucht om den sluimerenden ondernemingsgeest zijner landgenooten op te wekken. Van dien

aard zijn de voordrachten over 'Cachelot-visscherij in den Nederlandsch-Indischen Archipel' en over 'Getah pertja van Celebes' Oostkust', voorts 'Iets over de inlandsche wijze van katoenverven op Java en over de daarbij gebruikte grondstoffen', en 'Mededeelingen omtrent grondstoffen in het oostelijk gedeelte van onzen Indischen Archipel'. Van zijne belangstelling in het Koloniaal Museum te Haarlem had hij reeds toen hij nog in Indië was doen blijken door eene schoone verzameling van houtsoorten met uitvoerigen catalogus toe te zenden aan den secretaris der Maatschappij van Nijverheid, den Heer van Eeden, aan wiens volhardenden ijver ons land dat keurige Museum te danken heeft.

In meer dan één opzicht maakte van Musschenbroek zich ook verdienstelijk jegens het Aardrijkskundig Genootschap. Zijne schoone kaart van de bocht van Tomini, die met eene uitvoerige toelichting in het Tijdschrift dier vereeniging in 1880 verscheen, en de groote kaart van de Minahassa naar anderer en eigene metingen, in 4 bladen, munten uit door duidelijkheid, betrekkelijke volledigheid en nauwkeurigheid. De laatste, in 1878 uitgegeven, was bewerkt aan het Haagsche topographische bureau, onder toezicht van den bekwamen directeur dier inrichting, C.A. Eckstein, wiens methode voor het maken van chromolithographische afdrukken bij van Musschenbroek volle waardeering vond. In het algemeen hield hij zich goed op de hoogte van de verschillende verbeteringen welke bij de cartographie in toepassing werden gebracht en trachtte hij die in ons land ingang te doen vinden.

In het Tijdschrift van 't Aardrijkskundig Genootschap verschenen achtereenvolgens van zijne hand 'Eenige wetenswaardige mededeelingen over den O.I. Archipel, vooral de Minahassa', 'Het vaarwater van de schipbreukelingen van het stoomschip Koning der Nederlanden' met kaart, en 'Toepassing van photozincographie op verveelvuldiging van kaarten'. Als afgevaardigde van wege de Nederlandsche

regering, het Aardrijkskundig Genootschap en het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van N. Indië woonde hij in 1881 het Geographisch Congres te Venetië bij, waar hij eene memorie indiende die bestemd was om in het licht te stellen wat er op het gebied der aardrijkskunde in ons vaderland en de overzeesche bezittingen voltooid en ondernomen was sedert het laatste, in 1875 te Parijs gehouden Congres.

Het was een der kenmerkende trekken van zijn karakter dat hij niet licht eene gelegenheid zou laten voorbijgaan om moedige ondernemingen te ondersteunen, nu eens met stoffelijke, dan met zedelijke middelen, niet zelden met beide tegelijk. Als lid van de Maatschappij tot landaanwinning op de Friesche Wadden, begaf hij zich in 1877 in gezelschap van den President-Commissaris, Jhr. Mr. J.K.W. Quarles van Ufford¹ naar Ameland ten einde de werken, die door de Maatschappij daar reeds tot stand gebracht waren in oogenschouw te nemen. Hoogelijk ingenomen met hetgeen hij zag, voelde hij zich opgewekt het belang der onderneming voor een grooter publiek te doen uitkomen, en schreef hij daarom een stukje getiteld: 'Een bezoek aan de Friesche Wadden', dat in 'Eigen Haard' werd opgenomen.

Bij dat korte, tweedaagsche bezoek aan Ameland had hij nog gelegenheid gevonden tot opmerkingen over de fauna van het eiland, en daardoor werd de lust bij hem opgewekt om zijne waarnemingen op het naburige Terschelling voort te zetten. Het gevolg was dat hij het volgend jaar ook dit Friesche eiland bezocht en den uitslag van zijne nasporingen wereldkundig maakte in eene 'Aanteekening

1 Van wiens hand eene waardeerende herinnering aan den overleden vriend in den Economist van December 1883 voorkomt. Nadere bijzonderheden omtrent het reisje naar Ameland vindt de lezer in dat stuk bl. 1113, vg.

omtrent de Avifauna van Terschelling', in het Tijdschrift der Nederlandsche Dierkundige Vereeniging.

Onder de genootschappen welke belangen hij 't ijverigst voorstond behoorde ook het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde in den Haag. Op verzoek van het bestuur van dit genootschap nam hij op zich eene uitgave te bezorgen van het Dagboek van Dr. Bernstein's laatste reis van Ternate naar Nieuw-Guinea, Salawati en Batanta van October 1864 tot April 1865. De waarde van deze uitgave ligt gedeeltelijk in de aanvullende en verbeterende aantekeningen van den bewerker, maar nog meer in de toegevoegde inleiding en bijlagen. De inleiding bevat eene schets van Bernstein's leven en verdiensten als natuuronderzoeker; onder de bijlagen zijn vooral belangrijk twee verhandelingen: de eerste over de paradijsvogels en hunne aanverwanten; hun indeeling en verspreiding, met een overzicht van de synoniemen en literatuur van de groep der paradijsvogels; de andere over het geslacht *Eclectus*. Het onderwerp dezer verhandelingen had jaren lang zijne aandacht bezig gehouden, en zij die in den zomer van 1883 de koloniale tentoonstelling bezocht hebben zullen zich de fraaie verzameling paradijsvogels herinneren die hij daar tentoongesteld had, om ze later aan het Zoölogisch Genootschap *Natura Artis Magistra*, dat hem onder zijne eereleden telde, af te staan.

Bij 't herdenken van de Koloniale tentoonstelling is het onmogelijk te vergeten hoe ongemeen veel ze voor haar welslagen aan van Musschenbroek te danken heeft gehad. Toen men te Amsterdam besloten had de tentoonstelling te houden, sprak het wel van zelf dat hij een der personen was op wier voorlichting en ondersteuning men prijs stelde: reeds de omstandigheid dat hij afgevaardigde der Nederlandsche regeering geweest was bij de wereldtentoonstelling te Parijs in 1878, en bij de visscherijtentoonstelling te Berlijn in 1880, zou de aandacht der ontwerpers te Amsterdam

op hem gevestigd hebben, en daarenboven was het in koloniale en industriele kringen genoeg bekend wie hij was. Men benoemde hem tot lid van het uitvoerend comité; van de redactie van den catalogus; van den oppersten raad der jury; tot ondervoorzitter van de 5de afdeeling voor wetenschappelijke voordrachten en congressen; later moest hij nog werkzaam zijn als lid van eenige onderafdeelingen der jury; hij werd, in één woord, onmisbaar geacht als raadgever en vraagbaak. Hij ontwierp het plan tot eene systematische rangschikking der groepen en leverde voor den catalogus zaakrijke inleidingen op de rubrieken Jacht en Visscherij, Boschproducten en Nijverheid van de II^{de} en Boschcultuur van de III^{de} groep. Maanden lang riepen zijne bezigheden ten behoeve der tentoonstelling hem bijna dagelijks naar Amsterdam, en geen moeite was hem te zwaar om de zaak die hem zoozeer ter harte ging wèl te doen slagen.

Nog vóór de sluiting hadden eenige invloedrijke mannen op het initiatief van den Heer Wüste besloten eene Koloniale Vereeniging in de hoofdstad des rijks op te richten. Men begreep dat van Musschenbroek de aangewezen man was om met het directeurschap belast te worden en bood hem die betrekking aan, welke hij dan ook vol moed in de toekomst bereid was op zich te nemen. Helaas! wie had kunnen vermoeden dat de krachtige man, die nog zooveel had kunnen volbrengen en van wien allen die hem kenden nog zooveel verwachtten, zoo nabij den eindpaal van zijn aardsche loopbaan stond? En toch was het zoo. In het laatst van October werd hij door eene kwaadaardige ziekte aangetast, die hem na weinige dagen ten grave sleepte. Hij overleed den 7^{den} November 1883, diep betreurd ‘door velen, maar door niemand meer dan gade en kroost’¹.

1 Woorden van Prof. P.J. Veth in Tijdschr. Aardr. Gen., 1884.

Dit treurig sterfgeval maakte eenen verpletterenden indruk en trof des te meer naarmate het minder verwacht was. Met zeldzame eenstemmigheid brachten landgenooten en vreemden hulde aan de nagedachtenis van den voortreffelijken man, dien zij hadden leeren liefhebben en hoogachten. Allen deden dit op hartelijke wijze, maar geen in treffender bewoordingen dan Dr. A.B. Meyer, toen Inj schreef: 'Die Wissenschaften verlieren in van Musschenbroek einen unermüdlichen Förderer und begeisterten Anhänger, mit dem eine Fülle noch unbehobenen Wissens zu Grunde ging, sein Vaterland verlor einen seiner edelsten Patrioten, seine unter den civilisirten Nationen der Erde verbreiteten Freunde betrauern einen treuen Genossen und Gönner, welcher stets bereit war, alle ernstesten Bestrebungen zu fördern, zu allem Guten und Schönen aufzumuntern und alle Leistungen rückhaltlos und gerecht anzuerkennen. An allen menschlichen Tugenden war er reich'.

Ja, zoo is het. Hij was een man vol edele geestdrift voor het ware, schoone en goede, voor de hoogste belangen der menschheid; een warm vaderlander, die aan de toekomst van zijn volk nooit wanhoopte, hoewel hij niet blind was voor de gebreken die onzen landaard aankleven en de tekortkomingen op allerlei gebied waaraan wij ons voortdurend schuldig maken. Meer dan eens heeft hij het luide uitgesproken: 'Wij hebben veel te doen, vooral veel in te halen; wij kunnen dat indien wij willen'. Waar en wanneer hij vermocht, trachtte hij anderen op te wekken en aan te vuren met woord en voorbeeld. Hij was een beminnelijk mensch in de hoogste mate; een trouw en oprecht vriend; een voorbeeldig vader, die zijne vier zonen van jongs af plichtsbetrachting en studielust trachtte in te boezemen, hen in alle krachtige lichaamsoefeningen voorging en bij wandelingen en uitspanningen als makker vergezelde. Hij zal blijven leven in de dankbare herinnering van allen die het voorrecht gehad hebben hem te leeren kennen.

H. KERN.

Geschriften VAN MR. S.C.J.W. VAN MUSSCHENBROEK.

1. Juridische dissertatie 'de quaestione, num in venditione rerum immobilium, majoribus et minoribus aetatis competentium, auctoritate judicis opus sit'. - 1852.
2. Verslag omtrent de Afdeeling Ambarawa, na de aardbevingen waargenomen te Ambarawa, Willem I, Banjoe Biroe en omstreken, in den nacht van 16 tot 17 Juli 1865 en volgende dagen. - In Natuurkundig Tijdschrift van N. Indië, D. XXIX, 1867.
3. Iets over de Fauna van Noord-Celebes en zijne naaste omgeving. - In Natuurk. T.v.N. Indië, D. XXXVI, 1876.
4. Cachelot-visscherij in den N. Indischen Archipel. - In Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid, D. XL, 1877.
5. Getah pertja van Celebes Oostkust. Ibid.
6. Een bezoek aan de Friesche Wadden. - In Eigen Haard, 1878.
7. Iets over de inlandsche wijze van katoenverven op Java en over de daarbij gebruikte grondstoffen, naar Javaansche bronnen bewerkt en met aantekeningen voorzien. - Leiden, 1878.
8. Kaart van de Minahassa naar de metingen van S.H. en G.A. de Lange, F.W. Paepke Bulow en eigene metingen, 1875-1876, schaal van 1: 1000000. 's Gravenhage, Topogr. inrichting 1878. In vier bladen.
9. Aanteekening omtrent de Avifauna van Terschelling.- In Tijdschrift der Ned. Dierkundige Vereeniging, D. IV, 1879.

10. Kaart van de bocht van Tomini of Gorontalo en omliggende landen met toelichtingen daarbij behoorende. - In Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, D. IV, 1880.
11. Mededeelingen omtrent grondstoffen in het Oostelijk gedeelte van onzen Indischen Archipel. Leiden, 1880.
12. Brief aan de Redactie naar aanleiding van opmerkingen over de kaart van de bocht van Tomini door N. MacLeod en G.W.F. Moeth. - In Tijdschr. Aardr. Gen., D.V, 1881.
13. Het vaarwater van de schipbreukelingen van het Stoomschip 'Koning der Nederlanden' en de kansen op hun behoud. - Ibid. 1881.
14. Mémoire offert au congrès de géographie s'assemblant à Venise sur les travaux géographiques dans les Pays-Bas. Leide, 1881.
15. Beoordeeling van 'La Papouasie ou Nouvelle-Guinée occidentale par M. le Cte Meyners d' Estrey.' - In Indische Gids, 1881.
16. Nota over de toepassing van photozincographie op verveelvuldiging van kaarten. - In Tijdschr. Aardr. Gen. D. VI, 1882.
17. Dagboek van Dr. H.A. Bernstein's laatste reis van Ternate naar Nieuw-Guinea, Salawati en Batanta 17 Oct 1864-19 April 1865, met aantekeningen, bijlagen en eene kaart. - In Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. Indië, D. VII (4de Serie), 1883.
18. Inleidingen op Jacht en Visscherij, Boschproducten en Nijverheid (Groep II) en Boschcultuur (Groep III), in den Catalogus der afdeling Nederlandsche koloniën van de Internationale koloniale en uitvoerhandel-tentoonstelling te Amsterdam, 1883.